

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՉ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԿԲ ՏԱՐԻ

Է-Ը-Թ

1988

ՄԻՌ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԿԲ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1988

Յուլիս - Օգոստոս - Սեպտեմբեր

Թիւ 7-8-9

1988

July - August - September

No. 7-8-9

S I O N

VOL. 62

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

688-2017

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ՂԱՐԱԲԱՂ

Անցեալ տարուան նոյեմբերին եւ Դեկտեմբերին, արտասահմանեան օրաթերթեր և պարբերականներ արձագանգ եղան Կորպաչովի տնտեսական խորհրդական Ա. Ազանբէկեանի Լոնտոնի և Փարիզի մէջ ունեցած հարցազրոյցներուն, ուր հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուէր. «Ղարաբաղի Հայաստանի միացման հարցը յանձնախումբի մը յանձնուած էր ուսումնասիրութեան համար, որուն մէկ անգամը ես էի: Մենք արդէն մեր ուսումնասիրութիւնը աւարտած ենք և մեր տեղեկագիրը յանձնած Գերագոյն Սովետին առ ի վաւերացում և կրնամ ըսել թէ որոշումը ի նպաստ Ղարաբաղի Հայութեան պիտի ըլլայ»:

Այս կայծակնային և անակնկալ լուրը մեզ բոլորս ցնծութեան մէջ պահեց, հաւատացինք անոր ճշդութեան, քանի որ պաշտօնական անձի մը, այդպէս Կորպաչովի խորհրդականին, պաշտօնական յայտարարութիւնն էր: Ուրախացանք թէ վաթսունինոց տարիներ առաջ կատարուած անարդարութիւնը ի վերջոյ ծագող արեւի պայծառութեամբ կը պսակէր տարիներու մեր երազն ու սպասումը: Վաթսունինոց տարիներ օտարին բռնութեան տակ ապրող Ղարաբաղի մեր արեւակիցները ի վերջոյ պիտի ըլլային մէկ մարմին, մէկ գիտակցութիւն, մէկ ստեղծագործող և վերաշինող ուժ, Հայաստանի իրենց եղբայրներուն և քոյրերուն հետ:

Ղարաբաղ ...

Արտասահմանի հայութեան համար — չենք չափազանցեր հիթէ ըսենք հարիւրին ինսունինոցը — նոր վայրի մը անունն էր: Իսկ մեր Ազատագրական և Անկախութեան շարժումներուն ծանօթ եզրօղներուն՝ հպարտանք և ազգային գիտակցութեան ուժեղացում մը:

Ղարաբաղ իր տեղեկագրական, լեռնագրական և բնական տեսակէտներով աշխարհագրական ամբողջութիւն մը կը կազմէ, որ կերպարանք կու տայ այդ երկրի կեանքին: Իր բարձր և անառիկ լեռներով մեծ պաշտպանողական դիմ մըն է և առանց Ղարաբաղի լեռներուն, անխորելի է Հայաստանի սրտին՝ Արաստեան երկրին պաշտպանութիւնը, հիւսիսային և արեւելեան տափաստաններու դէմ: Ղարաբաղը անմիջական շարունակութիւնն է այն հզօր պաշտպանողական դիմին՝ որ կը ներկայացնէ Գուգարքը, և այս իսկ պատճառաւ՝ հայ թագաւորական տուներու հիմնադիրներ՝ Արտաշէսն ու Տրդատը, Գուգարքի հետ Հայաստանի սահմաններուն մէջ առին Ուտին, Արցախն ու Սիւնիքը:

Ղարաբաղը միշտ անաղարտ պահած է իր ազգային դիմագիծը, քանի որ հան միշտ ապրեցաւ զուտ հայ ժողովուրդ մը, որ բնիկ էր և զրեթէ չկային օտարներ։ Ժողովուրդ մը, որ հին ժամանակներէն կառչած է իր հողին ու բնութեան, ինքնին արդէն կ'ունենայ տարրեր հասկացողութիւն և հոգեբանութիւն։

Այսօր, մօտ տասներկու դարեր Ղարաբաղցի հայը միշտ կապուած մնաց իր հողին, հսկառակ թաթարական, Լէնկ թիմուրեան, Ռամանեան գրաւումներուն և կոտորածներուն, ճնշումներուն և կեղեքումներուն։ 1921 Յուլիսին, Ղարաբաղը և Նախիջեւանը անարդար կերպով առնուեցան հայ ժողովուրդէն և տրուեցան Ազրայէյճանի։ Այդ օրերուն Նախիջեւանի բնակչութեան կէսը հայեր էին։ որոնք ազէրիներու ի զօրժ դրած ճնշումներուն և անարդարութեանց շտովալով՝ տեղափոխուեցան Սովետ. Միութեան այլ հանրապետութիւններ։ Սակայն Ղարաբաղցին մնաց իր հողին վրայ և հանդուրժեց բոլոր ճնշումներուն ու գրկանքներուն։ Հայութեան մէջ միայն Ղարաբաղցին ունեցաւ պապենական հողին սէրն ու հաւատքը։

Պապենական հողը կենսական ուժ մըն է ժողովուրդներու համար, իսկ եթէ դայ անոր միանալ՝ հերոսներու արիւնով ողողուած հողը, այդ ալ աւելի մեծ նշանակութիւն մը կը ստանայ։ Հողը որ ծնունդ տուած է աւանդութեանց, դարաւոր ազգային և կրօնական սրբութեանց, ժողովուրդներու ստեղծագործման ներշնչարանը կը հանդիսանայ։ Հողը ոսկի շղթայ մըն է որ այդ ժողովուրդը անցեալէն ներկային կը կապէ և ներկայէն ապագային։ Հողի հաւատար չունեցող ժողովուրդներ, հողէն դուրս ապրողներ, անցեալ, ներկայ և ապագայ չունին, խզուած ըլլալով այդ ոսկի շղթայէն։ Այս հաստատումը այսօր ուեղիով կը զգայ արտասահմանի և նաև Խորհրդ. Միութեան — Հայաստանէն դուրս — այլ հանրապետութեանց մէջ ապրող հայը, որ զուրկ է իր պապենական հողէն և սօրեմայի համար կ'ազդի, կ'անուած միայն ժամանակաւոր նիւթական պահանջներու զոհացումով։ Եթէ բուսական և կենդանական աշխարհները կ'ապրին հողային և կլիմայական պայմաններու և պահանջներու համաձայն, այդ պարտաւորումը և պահանջը աւելի է ժողովուրդներու համար։

Ղարաբաղը այս հաստատումով իրական հայու հաւատքը և անընկճելի ոգին է որ կը մարմնացնէ։ Թաթարական և Լէնկ թիմուրեան արշաւանքներէն յետոյ Ղարաբաղը երեք կողմէ թաթար բնակչութեամբ շրջապատուեցաւ, ուստի Ղարաբաղցին նախընտրեց առանձնացումը՝ իրր փրկութեան միակ միջոց։ Այսպիսի պայմաններու մէջ է որ կը ստեղծուին լեռնային անմաշկելի այն կեդրոնները, ուր կը խտանայ ժողովուրդի մը սփռով ազատագիրութիւնը և ուր ցեղային ինքնորոշման և ինքնապահպանման բնագոյրը գերակշիռ կը հանդիսանայ բոլոր միւս պահանջներէն։

Լեռնային այս հոգեբանութեան մենք կը պարտինք երեսոյթ մը՝ որ շատ մեծ նշանակութիւն ունեցաւ հայոց արդի պատմութեան համար։ Եթէ թաթարական արշաւանքները Հայաստանի զրեթէ բոլոր միւս անկերու մէջ ջնջեցին ազգային իշխանութեանց վերջին մնացորդները, լեռնային Ղարաբաղի հայութիւնը չարունակեց պահպանել այդ իշխանութիւնը իր հին գրութեամբ,

ոչ թէ հին նախարարական կարգերով: Անշուշտ փոփոխութիւններ կրած է այդ հին կարգը, բայց զլիսաւորարար ձեւի և ոչ թէ բովանդակութեան մէջ: Գարձեալ նոյն աւատապետական կալուածատիրութիւնն է որ կը կազմէր ազգային իշխանութեան հիմքը և խարիսխը այդ լեռներուն մէջ: Թոթարներ և թուրքեր չճանչցան այդ վիհապետական իրաւունքները Ղարաբաղի, սակայն երբ պարսիկներ գրաւեցին Կովկասը, ճանչցան և վաւերացուցին այդ հին կարգերը:

Հին դասակարգային անունը իբր նախադարձ գոյութիւն չունէր, այլ կը գործածէին Մելիք անունը: Ժիշդ է որ Մելիք սեմական լեզուի մէջ թաղաւոր կը նշանակէ, սակայն հոս պարզ տանուտէրի իմաստը միայն ունի: Ղարաբաղի Մելիքները շարունակութիւնն էին Բաղրատունեաց թագաւորութեան շրջանին գոյութիւն ունեցող փոքր թագաւորութեանց: Բաղրատունեաց թագաւորութեան անկումէն յետոյ, Ղարաբաղի Մելիքները պահպանեցին հայկական կալուածներու անկախութեան գաղափարը:

Ահա Ղարաբաղի այս լեռնաստանին մէջն էր որ ծնաւ ու զլուխ բարձրացուց Հայրենիքի Ազատութեան զաւապարը: Այս յստիանշական սպարազայ մըն է: Անիկա չէր կրնար ծնիլ և սնանիլ տեղ մը՝ ուր հայ ազնուականութիւն գոյութիւն չունէր և կամ չկար ազգային իշխանութիւն ու զինուորական ուժ: Ղարաբաղն էր որ ունէր այդ բոլորը և կրնար Հայոց Ազատագրական պատմութեան օրրանը դառնալ: Ինչպէս անցեալի մեր պատմութեան (Թ.-ԺԲ. դարեր) այժմ ևս Ղարաբաղը հայ հոգեւորականութեան և ազնուականութեան միացումով Հայ Ազատագրական գործը իր ձեռքը առաւ:

1678 թուին, Յակոբ Զուլպայեցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նախաձեռնութեամբ Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած Ազգային-Եկեղեցական Ժողովով հայուն ազատագրական շարժումը սկիզբ կ'առնէր:

Ղարաբաղով սկսող Հայ Ազատագրական շարժումը ծնունդ տուաւ Իսրայէլ Օրիի նման քաղաքական մեծ դէմքի մը, Դաւիթ Բէկի, Մխիթար Սպառապետի, Տէր Աւետիս Քննյի հետ հազարաւոր մարտիկներու, որոնք դարեւով ճնշուած, կեղեքուած, սպաննուած ու կողոպտուած մեր ժողովուրդին դատի լուծմանը ձեռնարկեցին:

Ղարաբաղը ո՛չ միայն ԺԷ. և ԺԸ. դարերու մեր մարտական անգուսպ ըմբոստացման ու հերոսութեան արտայայտութիւնն է, այլ նաև Համաշխարհային Բ. Պատերազմին, իր թիւի տոկոսին բաղդատմամբ ամենէն շատ զինուոր տրամադրեց երկրի բանակներուն: Պատերազմի դաշտին իրենց հերոսութեամբ մեծ գնահատանքի արժանացան Ղարաբաղի զաւակներէն Բաղրամեան և Պապաշանեան, տասնեակ նէմէրալներ և պատուոյ նշանի արժանացան հազարաւոր Ղարաբաղցիներ:

Վաթսունհինգ տարիներու շրջանին, Ղարաբաղցին շատ մը առիթներով իր բողոքը ներկայացուցած էր առ որ անկ է: Շրջանի ռէժիմը իր բռնակալութեամբ ամէն բողոք լուծեցուցած էր: Սակայն այս վերջին մի քանի տարիներու բարեփոխութիւնները զինքը հայու անհեռատես խանդավառութեան մէջ դրաւ: Չմտածեց, բայց զգաց թէ ժամը հասած է իր ձայնը լսելի դարձնելու

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

«ՕՐԶՆԵԱԼԴ Ի ԿԱՆԱՅՍ»

(ՂՈՒԿ. Ա. 42)

Եթէ երբեք մեզի, սոսկական մահկանացուներու, առիթն ու պատենթիւնը տրուած ըլլար որոշելու այն կինը, որու արգանդին մէջ պիտի սաղմնաւորուէր մեր էութիւնը, անտարակոյս որ բացի մարմնական գեղէն ու հրապոյրէն, պիտի ուղէինք զայն օժտուած տեսնել մարդկային նկարագրի բոլոր բարեմասնութիւններով:

Իսկ երբ հարցը կը վերաբերի Բրիտանոսի, ա՛յ կասկած չի մնար գերազանց սրբութեանն ու անարատութեանը մասին այն կոյսին՝ որմէ լոյս աշխարհ պիտի

զարմանկացեալ Փրկիչը մարդկութեան:

Ենթադրենք պահ մը թէ Տիրամայրը զերծ չըլլար մեղքի տիրակալութենէն: Ի՞նչ անբնական կացութիւն մը պիտի ստեղծուէր, երբ Աստուածորդին հարկին ներքեւ զտնուէր հասարակ ժողովուրդի կարգին ի՛ր իսկ մօրը մեղքերուն թողութիւն շնորհելու:

Բանն Աստուծոյ սաղմնաւորութեամբ խոնարհ կոյսի մը արգանդին մէջ, համեստ ու անշուք յարկի մը տակ: Աստուծոյ Խօսքը (Բանը — Logos) Աւետարանի էջերուն չթացուած, դէպի մեր աշխարհը իր քայլերը կ'առնէր Մարիամի սրբաշնատուրը արգանդէն: Աստուածաշունչի տառին լոկ կապուած, անկէ դուրս մնացող ամէն աւանդութիւն ու հրաշապատում գրուած անտեսող ազանդամիտներ ինչպէ՞ս կ'ընդունին սրբութիւնը գրքին՝ ուրկէ կը խօսի Բանը և կը մերժեն սրբութիւնը էակին՝ ուրկէ մարմին կ'առնէ ու կը ծնի նոյն այդ Բանը:

որպէսզի միանայ նոյն երազանքներով ապրող իր Սովետ. Հայաստանի եղբայրներուն և քոյրերուն՝ որոնցմէ բաժնուած էր անարդար և սխալ որոշումով մը:

Այս տարուայ փետրուարին սկիզբ առին Ղարաբաղի (Ստեփանակերտ) և Երեւանի զանգուածային ցոյցերը մինչև կէս միլիոնով: Օտար թերթեր իրենց առաջին էջերը տրամադրեցին: Ռուս մտաւորականութիւնը իր համակրանքը ցոյց տուաւ Հայ ժողովուրդի նկատմամբ: Պահանջը անկախութիւն մը չէր, այլ վաթսունհինգ տարիներ իրենց հոգեւոր, մտային, մշակութային անցեալէն բաժնուած երկու եղբայրներ կրկին կ'ուզէին միանալ:

Գերագոյն Սովետի որոշումը այս ուղղութեամբ հայուն համար ժխտական եղաւ:

Ղարաբաղցի իրաւականօրէն ըմբոստացաւ Գերագոյն Սովետի առած որոշումին դէմ: Ցոյցեր և զործադուլներ իր իրաւունքն էին:

Ղարաբաղցի չէ լուծ և պէտք չէ լուէ: Բ. Համաշխարհային Պատերազմին իր հերոսներուն թափած արեան զինը պէտք է վճարուի:

Եթէ Սովետական կարգերը արդարութիւն և հաւասարութիւն կը քարոզեն, թող անիկա դուրս գայ թուղթերու ծալքերէն և դառնայ իրականութիւն, տալով Ղարաբաղցիի պահանջին արդար լուծում մը:

Եթէ անցեալի վարչաձեւը Ղարաբաղցի ըռնի և ճնշման տակ լռեցուց, սակայն ընկեր Կորպաչովի բարիփոխութեանց հաւաստիացումը պէտք է ցոյց տայ Ղարաբաղցիին արդար սպասումը՝ զրական զեանի վրայ պսակելով:

Գ. Ա. Գ.

Շատ ենք խօսում այս էջերէն ինքնանշուր ու նորարար ժողովրդագրութիւններու բանաձեւած միտաւորութեան ու ամօթալի կեցուածքին մասին հանդէպ Ս. Ասատու. ծածնի կուսութեան ու բարեխօսութեան: Պիտի չըսէինք ամօթալի, եթէ մարդկային ցեղին Եւրոպայի դաշմամբ սրբազրոյ ու սրբութեան ու կատարելութեան գերազանց աստիճանին հասած եկեղեցւոյ Մօր հանդէպ անոնց կեցուածքն ու վերաբերմունքը մօր շնորհիւ Պաւստին մէջ անոր հանդէպ պարզուած կեցուածքէն ու վերաբերմունքէն:

Սուրբ Գրական համարները կամայականօրէն մեկնող և ամէն օր դաւանական ծուռ ու մտայնածին տեսութիւններով եկեղեցւոյ հաւատաւոր ու բարեմիտ անդամները մոլորեցնել — մարդ սրբութեան ժամանակավրէպ ակտիւութիւններէ առաջնորդուած — ձգտող բանասերներ վերջերս հրապարակ հանած են այսանդակ տեսութիւն մը, առաջ քշելու համար յետ Քրիստոսի Տիրամօր դաւաններ ունեցած ըլլալու վարկածը, իբր թէ ենթադրեալ այդ զգաւակները լքած ըլլալին իրենց մայրը իր բախտին ու շարունակած մնալ նադարեթ: Եւ այդ էր պատճառ որ խաչի բարձունքէն Յիսուս Եւֆրատէի յանձնած ըլլար իր մայրը:

Մարդ կ'ապշի այսպիսի մարդոց որքան շարամտութեան՝ նոյնքան տնտարակութեանը վրայ: Այդպիսիներ փոյթ չեն ընել երբեք թէ, իրենցմէ թակարդուածներէն բացի, անոնք իրենց այս անկշտագատ նայուածքով իրենց վրայ կը հրաւիրեն Առաքելական եկեղեցիներու ողջամիտ դաւաններէն սմանց արգահատանքը և սերիշներու գայրոյթը, իսկ ուղղամիտ հաւատքով յաւերժութեան սեմէն անցած սերունդներուն արդար ու արիւնապատգամ անէժքը, իբր ցաւագին Տիրամօր սրտին ինչպէս եկեղեցւոյ վերակալած մարմինն վրայ նոր խոցեր յառաջացնողներ:

Նորարարները (բոլոր Սրբանանքինն է) տակաւին կը բարբառին թէ Մարիամ Յիսուսի մայրը կը նկատուէր այնքան տաք միայն, որքան տաքն որ երկուքն ալ կը բնակէին նոյն յարկին տակ: Քրիստոսի մկրտութենէն ետք, ան կը դադրէր

իր այդ գերէն, դասուելու համար հասարակ կիներու շարքին: Բայց Մարիամի Տիրոջմէ արուած շնորհն ու պատիւը զգտեր շնորհս յԱստուծոյ» (Ղուկ. Ա. 30) չեն պատկանիր որոշ ու սահմանափակ ժամանակի մը, այլ կ'անդրանցնին դարերը, մինչև ժամանակներու վախճանը:

Ինչպէ՞ս մոռնալ այս առթիւ խօսքը կաթողիկէ բարձրաստիճան հոգեւորականին, ուր կ'արգահատէր Առաքելական եկեղեցիներէն բաժնուած եկեղեցիներուն, զանոնք նկատելով մօր մը գաւազնու հովանիին ու պաշտպանութենէն զրկուածներ: Ու գիտենք թէ որքան արտաւէտ է միջոցաւոր այն յարկին՝ ուրկէ բացակայ է մօր մը քերթիկ չունչն ու գործը:

Աւելորդ չենք նկատեր հոս ընել սրտառուչ պատմութիւնը Աւստրալիացի մանուկին, որուն իր Բողոքական մօրմէն խստիւ կ'արգելուէր կրկնել Վարդաբանի Ողջոյն քեզ Մարիամը, զոր ան սորված էր կաթողիկէ դրացիին փաքիկներէն: Փաքիկը օր մը Ս. Գիրքը կարդացած տեսնել կը գտնէ այդ բառերը Աւստրալիէի վրայ: Զի յաջողի անշուշտ մայրը տարահամոցել: Բայց տարիներ ետք եղբորը պատահած ծանր հիւանդութեան պարագային, կը յաջողի մղել մայրը դիմելու Ս. Կոյսին բարեխօսութեան: Փաքիկին անակնկալ ապաքինումը զարմանքի կը մատնէ գիտութեան մարդերը, իսկ ամբողջ բնասանքը կը գտնայ գիրկը կաթողիկէ եկեղեցւոյ: Տղան յետագային կը հասնի եպիսկոպոսութեան աստիճանին:

Կրօնական մեր յոգուածներով փորձած ենք միշտ խօսիլ ընթերցողի սրտին ու զգացումներուն: Այս անգամ դիմեցինք առաւելորար անոնց բանականութեան: Վասնզի համոզուած ենք թէ բաւարար չէ կոյր հաւատքը քրիստոնեային համար, այլ անհրաժեշտ է նաև գիտակցութիւնը մեր կրօնքի և ուղղամիտ դաւանութեան էական կէտերուն: Այնպէս կրնանք տառանդի և մոլորիլ ամէն փչող հովերէ՝ որոնք տանել մը ի վեր սկսած են լսելի ընել իրենց հիւանդագին սուրբը մէկէ տեղի ուղղութիւններէ:

ԳԵՂՈՒԹ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Է. և Ը. դարերուն, Քրիստոնէական — և ի մասնաւոր Ռեզանդական — Եկեղեցին յազոզ ամենէն կնճառաւ հարցերէն մին եղած է պատկերամարտութիւնը: Ազանդամիտներ, Ս. Գրքի ոգիէն աւելի տառին կառչելու սխալ սկզբունքէն առաջնորդուած, ոչ միայն աւելորդ անպատշաճ՝ այլև մեղք կը համարէին սրբապատկերներու և Տնօրինական զէպքերը ներկայացնող նկարներու գոյութիւնը եկեղեցիներու մէջ:

Երբ հոգեւորականներու շարքերէն ներս ևս սկսան ծաւալիլ մոլորանքի այս սերմերը, հարցը միանգամընդմիջաւ լուծելու համար 787ին զումարուեցաւ կոստանդնուպոլսոյ Բ. ժողովը, ուր խստօրէն դատաւարաւեցան ազանդամիտները: Պատկերամարտներու զէմ տարուած այս յաղթանակը մինչև օրս կը նշուի Բիզանդածէս (Յոյն, Որթասոսքս և Կաթօլիկ) Եկեղեցւոյ մէջ Մեծ Պահօց մէջ ինկող առաջին կիրակիին, երբ հանդիսանոր Ս. Պատարագէ ետք, սրբանկարներ ի ձեռքն կը կատարեն մեծահանգէս թափօր:

Հոգմէական Եկեղեցւոյ մօտ, Միջին դարերէն սկսեալ զարգացած է նաև եկեղեցիներու մէջ սուրբերու արձաններ ունենալու սովորութիւնը, որոնք տպաւորիչ վեհութիւն մը տալու կոչուած են ազօթավայրին՝ սրբանկարներու կողքին: Աւելի տպաւորիչ են Քրիստոսի մանաւանդ Անոր շարշարանքներէն խօսող — ու Ս. Աստուածածնայ արձանները:

Վերջին շրջանին, Լատին Եկեղեցին առհասարակած է սրբանկարներու թիւը իր տաճարներուն մէջ: Հայոց Եկեղեցին ալ սկիզբէն չափաւոր ու ժուժկալ եղած է այս տեսակէտէն: Բացառութիւն կը կազմէ Երուսաղէմը, ուր զօրաւոր եղած է Բիզանդական ազդեցութիւնը ինչպէս նաև մրցակցութեան ոգին: Իսկ Յունադաւաններու մօտ սրբապատկերները կը շարունակեն զբաւել Եկեղեցւոյ որմերը, երբեմն ձեռքունէն մինչև անաստաղ:

Աւելորդ է խօսիլ սրբանկարներու

զերի մասին: Մեղք մերկ պատերով տաճարէ մը և վայելուչ ու ճաշակաւոր նկարներով պնդազարդուած տաճարէ մը ներս, ու ըրէք բազդատութիւնը: Ո՞րն է որ պիտի բարձրացնէ ֆերմաշափը ձեր հոգեւոր ապրումներուն, Մերկ ու յօրանջող որմեր ցրտութեան ալիքով կը պատեն մեր սրտերը:

Մեր օրերու պատկերամարտները, իրենց խարխուլ տեսակէտը հիմնելով Ելից զրքի Ի. գլխուն 4րդ համարին վրայ — «Մի՛ արապես դու քեզ կուռս» — յոյն մոլորութեան մէջ են: Անոնք վարպետօրէն կ'անջատեն յիշեալ համարը յաջորդէն, ուր Տէրը կ'արգիլէ երկրպագութիւն ընել անոնց կամ պաշտել զանոնք: Ուրեմն ոչ թէ կուռք (բոս իրենց՝ սրբանկար) շինելը՝ այլ պաշտելն է խոտելի: Ու սօ՛վ չի գիտեր թէ մենք ոչ թէ նկարը՝ այլ անոր ետին կեցող, այսինքն անով ներկայացուածն է (Քրիստոս, Տիրամայր և կամ սուրբ) կը պաշտենք կամ կը մեծարենք:

Հին Ուխտի մէջ ներկայացուած են զէպքեր, ուր Տէրը ինքն իսկ կը հրահանգէ կուռքերու — օձակերպ կամ սրով-բէական — շինութիւնը: Կ'անարկենք Սինայի անապատին մէջ Մովսէսի տուած հրահանգին պղինձէ օձ մը շինելու և Տաճարի շինութեան տանն Ուխտի Տապանակը հրեշտակակերպ զարդերով օժտելու Սողոմոնի տուած հրահանգին:

Եոյն այս ազմավարութեան է որ կը գիմեն նորադանդները ուրիշ առիթներով ևս: Այսպէս, Կ'առնեն Ս. Գրքի որոշ գլուխէ մը համար մը կամ անոր կէտը, Կ'անջատեն զայն նախորդ և յաջորդ համարներէն, կը կտրեն շարաշարութիւնը զաղափարներուն և մամածումներուն, և կ'զրոյցուած համարին կու տան ինքնաբոյն և այլանդակ մեկնութիւն մը: Եթէ ուզենք մասնանշել օրինակներ այս ուղղութեամբ, մենք մեզ պիտի գտնենք նոր յօդուածի մը մուտքին, որուն տեղը չէ հոս և որուն անդրադառնալու առիթը կ'ունենանք յառաջիկային այս էջերէն:

Գէորգի Ս. ՃինովիձեԱՆ

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Կեանքը ունի մի քանի օրերն իր պայծառ,
Մեր վիճերուն վրայ կամար ոսկեղեն,
Ինչպէ՞ս առնել բայց բաժինը արդար
Իր ձեռքին բաժնած հոծ բարիքներէն:

Պարնան մեղմասոյր զեփիւն զովագին,
Համը ամառուան ծովին ու միջին,
Հիւանդ նուագը ոսկի աշունին
Երբեք չես կրնար վայլել միասին:

Հրնուանքը մաքուր սրին մանկական,
Խանդն ու ախունը սարիքի պարման,
Փորձառութիւնը սարէցին խոհուն
Վայլել նոյն ասէն չկրնաս պիտ' դուն:

Մայրական սիրով ջերմացած բոյնին
Շունչը, մենութիւնն ամուրիի խուլին,
Միսքի հրապոյրն աղօթարանին
Զէ՛ր սրած մեզի վայլել միասին:

Հարուսին սրած յարգանքն ու պատիւ,
Վնիս խղմմանն հեղ շինականին,
Անդորրութիւնը մեղսագրէն սրին,
Վայլել միասին սրուէր մեզ իցի՛ւ:

Մարդերը սիրել սիրով հաւասար,
Նոյն ասէն սիրուիլ մարդերէն բոլոր,
Զոյգ բեւեռներու վրայ հակադիր
Կենալու նման իդձ մըն է պատիր:

1988

Ք. ՀԱՐՏԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

«ԵՐԳԷՐ ԶԵՌԱՄԲ»

Սիոն-ը 1988 թ. յունուար-մարտի համարում սկսել է հրատարակել Գեորգ Արզարեանի (Երեան) շարունակելի յոգաւածը՝ «Հետեւեմ ցայսօրիս ցայսօրիս» (էջ 32-35)։ Յոգաւածը բանավիճական-քննադատական է։ Հեղինակը քննադատել է նաև ինձ, գիտական անբարոյականութեան մէջ, զանէ այս առաջին մասում, զուգէ բուն գիտականը շարունակութեան մէջ է։

1986-ից ի վեր Երեանում Բագրատ Ուլուբարեանը (որին չեմ ճանաչում, բայց որքան կարողացայ աղբերի արանքից կռահել, երեկ մտադիր է նորից թարգմանել Մովսէս Խորենացու Հայոց պատմութիւնը) և բանասիրական գիտութիւնների դոկտոր, խորհնացիազէտ (իր մասին իր ասածներից զուշակելով) Գեորգ Արզարեանը (որին Երեանում բազմիցս տեսել եմ, առանց հետը ծանօթանալու պատիւն ունենալու) բանավիճում են Խորենացու նոյն երկի որոշ բառերի թարգմանութեան շուրջ։ Սրանցից են՝ երկրորդ գրքի ԿԳ գլխի վերնագրի առաջնոց-ը և նոյն գլխի բնագրի (կին մի) երգեր ձեռամբ-ը։ Սա. Մալխասեանցը սա թարգմանել է «նուագում էր ձեռնբում», իսկ Բ. Ուլուբարեանը՝ «երգում էր ձեռքբում» («Մովսէս Խորենացու 'Հայոց պատմութեան' աշխատագրի բաղադրութիւնը եւ յարակից հարցեր», Գրական բերք, 1986, թ. 33 և «Պատասխան ընդդիմախօսին», նոյն թերթի թ. 50)։ Գ. Արզարեանը երկու դէպքում էլ համակարծիք է եղել Սա. Մալխասեանցին, ուստի գէ՛մ՝ Բ. Ուլուբարեանին, որին նկատել է տուել նաև, ինքը պնդում է, որ «նշել, վկայակոչել է», թէ երգեր ձեռամբը, «նուագում էր ձեռքում» նշանակութեամբ, Խորենացու երկից առաջ գեոսե գործածուել է Աստուածաշնչի «Պիւրբ քաղաւորութեան» մասում՝ երբայնէն, յունարէն և հայերէն լեզուներով

(«Մի յօդուածի առիթով», Գրական բերք, 1986, թ. 50)։ Բանավէճն ստացել էր նաև գիտական բարոյականութեան աստառ, որի, ըստ իս, կողմակի կամ ուղղակի պատճառներից մէկը եղել է այն, որ Գ. Արզարեանը որոշակիորէն եւ զիսական բանասիրութեան կանոնների համաձայն չէր նշել (իսկապէ՛ս նշել) «երգեր ձեռամբ»-ի տեղը Աստուածաշնչում։ Բ. Ուլուբարեանը պնդել է իրենը և, մանաւանդ (ու սրանով է խնդիրը վերածւում մասամբ գիտական բարոյականի) Աստուածաշնչի «Պիւրբ քաղաւորութեան» մասում՝ չգտնելով կամ չկարողանալով գտնել երգեր ձեռամբ, այլ Աթաղ. ԺԶ 23-ում յայտնաբերելով նուազեր ձեռամբ, բայերի տարբերութեամբ, Գ. Արզարեանին վերագրել է աղբիւրը իւրովին կարգաւոր կեղծիք, անարդարութիւն և խարդախութիւն («Պատասխան ընդդիմախօսին», Գրական բերք, 1986, թ. 50)։ Քանի որ դասական գրաբարի հարցեր ինձ մեծապէս հետաքրքրում են իմ մասնագիտութեան բերումով, ուստի «Խորենացու երկու հատուածի մասին» յօդուածումս (Սիոն, 1987, մայիս-յունիս-յուլիս, 137-144) ըստ իս անաչառօրէն միջամտեցի այդ գիտական բանավէճին և «անկողմակալ կարծիք» (իմ բառերս են յօդուածումս) արտայայտեցի առաջնոց-ի երգեր ձեռամբ-ի նշանակութիւնների մասին ու այս արտայայտութեան սուրբ գրային ստույգ տեղը նշեցի (էջ 141ր)։ Թարգմանութեան հարցում ընդգծմամբ համալիս ու համակարծիք եղալ Սա. Մալխասեանցին եւ Գ. Արզարեանին, ուստի «գէ՛մ»։ Բ. Ուլուբարեանին, կողմակի մի քանի բաների վերաբերեալ, ինչպէ՛ս՝ Դաւթի թագաւորութեան ժամանակի, երգեր ձեռամբ-ի երբայնէն համապատասխանի, վարձակ բառի իմաստի մասին և այլն, հակադրուեցի Գ. Արզարեանին, իսկ ինչ վերաբերում է սրա ստույգ աղբիւրներ «նշելու» կամ «վկայակոչելու» եղանակին, ապա դարձեալ նրան չհամաձայնուեցի ու գրեցի. «Ասկայն այս բանավէճը ուսանելի է նաև որեւէ բանասիրական աշխատանքի և սկզբնաղբիւրներից օգտուելու ճիշտ եղանակի տեսակէտից։ Տարրական կանոնն այն է, որ ստուգապէս նշուեն գրանք

իրենց գրքերով, գլուխներով, էջերով կամ տնահամարներով և ճշմարիտ բառային ամբողջականություններով Այս առումով մեղանշել է յառկապէս Գ. Արզարեանը» (Սինն, 1987, 140ա). այս կրկնում եմ ու պնդում, և ոչ մի իսկական բանասէր չի հակասի: Եւ ապա ասել եմ. «Չյայտնելով ՍԻ-ի [Աստուածաշնչի] հայերէն, յունարէն կամ եբրայերէն բնագրերի լրիւ աղբիւրները, Գ. Արզարեանը թիւրիմացութեան մէջ է գցել Բ. Ուլուբարեանին» (անդ, 140բ). կրկնում եմ, առանց Բ. Ուլուբարեանին արդարացնելու կամ «պաշտպանելու» (հակառակ Գ. Արզարեանի կարծիքին), Այլ փաստ առաջ կանգնելով՝ Բ. Ուլուբարեանը նրան վերադրել է խարդախութիւն, իսկ ես՝ ծածկամտութիւն, այսինքն՝ աւելի շատ մտապահել է երգէր ձեռամբ-ի աղբիւրը (եթէ ստոյգ տեղը գիտէր), քան «նշել» կամ «վկայակոչել»: Ուստի յօդուածիս վերջին տողերն են. «Բ. Ուլուբարեանն իր պատասխանի վերջում մաղթում է, որ վէճը գիտութեան մէջ և կեանքում լինի 'արդար և անխարդախ'. ես աւելացնում եմ՝ նաև առանց ծածկամտութեան կամ աղբիւրների զաղտնապահութեան» (Սինն, 1987, 144բ), առանց Գ. Արզարեանին ոչ-արդար կամ խարդախ համարելու:

Պատմա-բանասիրական հանդես (ՊՀ), 1987, թ. 4, 113-129-ում Գ. Արզարեանը հրատարակել է «Մովսէս Խորենացու 'Հայոց պատմութեան' մի քանի մեկնաբանութիւնների շուրջ» յօդուածը. էջ 119-125-ում աւելի մանրամասն է գրել նայն երգէր ձեռամբ-ի մասին, քննադատելով միայն Բ. Ուլուբարեանին. մէջը ես չկամ. ենթադրեմ, թէ Գ. Արզարեանը զեպեալ էր ծանօթացել իմ յօդուածին: Ի դէպ, ՊՀ-ի 1987-ի թ. 4, էջ 249-ից (և այլ անգլիկոթիւնից) իմացայ, որ նայն տարուայ սեպտեմբերի 21-23-ը Երեւանում կայացած հայերէնագիտական միջազգային երկրորդ գիտամոգովում նորենացաւ առաջնոց և երգէր ձեռամբ-ի մասին զեկուցում է կարգացել Բ. Ուլուբարեանը, որի կարծիքին ծանօթ չեմ. չէի Գ. Արզարեանն է բան տեսնում, գուցէ

այն պատճառով, որ կարծիքը չի հրատարակուել:

Սինն-ի 1988, յունուար-մարտի համարի էջ 32-35-ում լայն տեսնող իր յօդուածի առաջին մասում Գ. Արզարեանը «գոռութեան բանիւք» (եզնիկ) դարձեալ քննադատում է Բ. Ուլուբարեանին երգէր ձեռամբ-ի տաթիւ, բայց և թիրախ եմ նաև ես, ու մեղադրանքից զերծ չէ նրա յօդուածը հրատարակող... Սինն ամսագիրը: Որոշք են իմ և Սինն-ի բազում մեղքերը: Բ. Ուլուբարեանը կարիք չունի իմ դատապաշտպանութեանը, այսուհետեւ խնդիրը նրա և Գ. Արզարեանի միջև է:

Ես, իբր, քննադատել եմ Գ. Արզարեանին և պաշտպանել Բ. Ուլուբարեանին. այսպէս, իմ յօդուածից բառացի մէջբերելով «Համալիս եմ Ստ. Մովսէսեանցին և Գ. Արզարեանին» (էջ 139) ու «Գ. Արզարեանին համակարծիք եմ», (էջ 148, իմ ընդդռններով յօդուածումս), Գ. Արզարեանը գրել է. «Բնականոն պայմաններում սպասելի է, որ գրախօսը (այսինքն՝ Մարտիրոս Մինասեանը. ՄՄ) քննադատէր սխալուողին (այն է՝ Բ. Ուլուբարեանին. ՄՄ) և պաշտպանէր սխալն ուղղողին (իմա՝ Գ. Արզարեանին. ՄՄ)»: Սակայն Մարտիրոս Մինասեանը նախընտրել է հակառակ ճանապարհը. քննադատել է ինձ և պաշտպանել [՝] Ուլուբարեանին, փաստն աւելի ակնյայտ դարձնելու համար նախ ծանօթանալով այն սխալին, որը պաշտպանել է [՝] Մինասեանը: Պաշտպանութեան առարկան է 'երգէր ձեռամբ' բառակապակցութեանը վերաբերող անիրազեկութիւնը» (Սինն, 1988, 32ա-բ): Ուրեմն ես «պաշտպանել եմ» ոչ թէ այս արտայայտութեան սխալ թարգմանութիւնը կամ մեկնաբանութիւնը Բ. Ուլուբարեանի կողմից, այլ՝ վերջինիս «անիրազեկութիւնը» այդ «բառակապակցութեանը», որը գիտականօրէն էական չէ ինձ համար: «Ուլուբարեանը, — շարունակում է Գ. Արզարեանը — չի մանաւանդ, որ բառակապակցութիւնը համաշխարհային գրականութեան մէջ (գոնէ տաէր՝ «քրիստոնէական».) (ՄՄ) (Աստուածաշնչի երբայական բնագրում) գործած-

աւել է Մովսէս Խորենացուց աւելի քան հազար տարի առաջ եւ նշանակում է «նուագում էր ձեռքով», կարծել է, թէ քառակապակցութեան առաջին գործածողը Խորենացին է, որը նկատի է ունեցել ոչ թէ նուագելը, այլ պարելը (անշուշտ՝ ըստ Բ. Ուլուքարեանի. ՄՄ)։ Սոյն սխալը ես ուղղել եմ, վկայակոչելով (եւ եմ ընդգծել. ՄՄ) Աստուածաշնչի երրայական բնագիրը և յունարէն ու հայերէն Թարգմանութիւնները, որոնցում գրւած է (ս՛ր. ՄՄ). «Գաւթի իւրով» (այսպէս. ՄՄ) ձեռամբ իւրով (նոյն բովանդակութիւնն ունեն նաև երրայական և յունական Աստուածաշնչերը)։ Ուլուքարեանն ինձ չհաւատալով (եւ եմ ընդգծել. ՄՄ), ստուգել է հայերէն Աստուածաշնչը և չի գտել իմ նշանը (Սիւն, 1988, 32ր, եւ եմ ընդգծել. ՄՄ), որի հետեւանքով Բ. Ուլուքարեանը Գ. Արզարեանին վերագրել է «նշան» գրականութիւնը՝ իւրովին «կարդալու», այսինքն կեղծելու միտք, որ ճիշտ չէ։ ԅօգուածումս աշխատել եմ քոչաւորել, թէ երկու բանասէրների թիւրիմացութիւնը Աստուածաշնչի երգեր ձեռամբ-ի բա՛ն տեղի կամ աղբիւրի մասին, և դրանից հետևող «խուլերի զրոյցը» ինչի՞ տրդիւնք են. ո՛չ թէ Գ. Արզարեանի «զեղծարարութեան», այլ նրա «վկայակոչելու» կամ աղբիւրը «նշելու» բանասիրական թերութեան բնական հետեւանքն են, և այս հարցում, այո՛, քննադատել եմ Գ. Արզարեանին, սակայն առանց Բ. Ուլուքարեանին պաշտպանելու։ Նրան համարիտ չեմ եղել նաև թէ Խորենացին է թարգմանել Գիւրգիսի պատմութեանցը Ս. Դրքում։ Ահա ս՛րն է իմ յանցանքը, իմ երկդիմի դիրքն ըստ Գ. Արզարեանի. «Երկնակի անիրաւիներն պաշտպանելը դատաւարտելի է ոչ միայն գիտական, այլև բարոյական առաւելբերով» (Սիւն, 1988, էջ 33ր)։ Նախ՝ Բ. Ուլուքարեանը միանգամայն իրաւացի էր (սա՛հիմա եմ տեսւմ) «շահաւատաւով» Գ. Արզարեանին. անցե՛լ են «վարդապետան տալ»-ի ժամանակները։ Ապա՝ Գ. Արզարեանի աղբիւրը վկայակոչելը կամ «նշելը» (հակառակ իր պնդմանը) 1986-ի յօդուածում ստանձնադրական է հետևե-

կալով. «Խորենացին ժամանակակից էր Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանութեանը և, հնարաւոր է, որ ինքն էլ թարգմանել է ['] 'Գիրք թագաւորութեանց' կոչուող մասը, որում (ս՛ր գրքի ս՛ր գլխի ս՛ր տնահամարում. ՄՄ) Դաւիթ թագաւորի ['] մասին կարդում ենք. 'Դաւիթ երգեր ձեռամբ իւրով'» (Դեպքակնքեր, 1986, թ. 50)։ Չեմ ուզում կրկնել այսպիսի անորոշ «վկայակոչման» կամ «նշման» մասին Գ. Արզարեանին դիմել տուածներս, բայց գոնէ յիշենք, որ Եօ. Թանասնից և հայերէն Աստուածաշնչերում Թագաւորութեանց չորս գիրք կայ, իսկ երրայականում երկու, միւս երկուսը կոչուում են Սամուէլ Ա և Բ, Աստուածաշնչի բոլոր գրքերն ունեն տպագրւելու բում գլուխներ և տնահամարներ՝ ստոյգ վկայակոչման կամ ճշգրիտ նշման համար, իմ յօդուածի էջ 141-ում ևս իրօք և ինչպէս պէտք է նշել եմ, որ Ա Թագ Ժ2 23-ում կոչ ցուպեր ձեռամբ իւրով, ԺԸ 10-ում՝ երգեր ձեռամբ իւրով և ԺԹ 9-ում՝ երգեր ձեռամբ իւրով (որ Գ. Արզարեանը չէր էլ յիշել)։ Ռուսական տառն տառւմ է՝ «ճաշից յետոյ մանանիսի կարիք չկայ»։ Բայց ահա Գ. Արզարեանը անհրաժեշտ է համարել, յամենա՛յն դէպս, գրելու 1987-ի ՀՊԻ իր յօդուածի էջ 125-ում. «Բերենք բոլոր այդ գլուխներում (Ա Թագաւորութեանց գրքի. ՄՄ) մեզ հետաքրքրող հատուածները։ Գլուխ Ժ2 (16) [...] Գլուխ ԺԸ (18) [...] Գլուխ ԺԹ (19) [...]», ուր արարական թուանշանները հայերէն գլխագրերով գլխահամարների կրկնութիւններն են (պատմա-բանասիրական մի լուրջ հանգէսում), իսկ տնահամարները... չկա՛ն. և սա եղու ժամանակակից բանասիրութեան գաղտնիք՝ վայել «նշում» կամ «վկայակոչում»։ Եթէ իմ յօդուածից առաջ այս բոլորը գիտէր, ինչպէ՞ չէր յայտնել։ Տնահամարները, իսկ վաղ միջնադարից սկսած՝ նոյնիսկ Աստուածաշնչի առանձին գրքերի անունները՝ բանասիրութեան մէջ. արդ, եթէ այսպիսի խնդիրներ է վերաբերում Գ. Արզարեանի վերջին յօդուածի «Հետեւե՛լ

նախնեաց պատուիրաններին» վերնագիր-
յորդորը, ապա շատերս ասում ենք՝ Ո՛ր
Անորոշութեան պայմաններում, Բ. Ու-
լուբարեանը Գ. Արզարեանին անտեղի վե-
րագրել է Աստուածաշնչի «յատուկ ըն-
թերցում», իսկ ես նրան պիտի որակեի
կա՛մ որպէս տգէտ (որ չեմ արել), կա՛մ՝
ծածկամիտ, փաստերը կամ աղբիւրները
թաքցնելու միտող, որ արել եմ և որով
ես «պաշտպանած» եմ եղել Բ. Ուլուբարե-
անին, ինչ որ սխալ է։ Նա մեղադրում
է վերջինիս հետեւեալ խօսքերով Սիոն-ի
յօդուածում. «Եթէ Ուլուբարեանն արդար
ու անխաղախ բանավիճէր, կարիք չէր
զգայ Արզարեանին ստուգելու (որը կար-
ծես հայ բանասիրութեան անսխալական
պատրիարքը կամ Պա՛պը լինէր. ՄՄ) և
չէր սխալուի։ Նա կամովին է ստուգել
ինձ (ինչպէ՛ս՝ Ե. ՄՄ), հետեւաբար կա-
մովին էլ պէտք է գտներ բառակապակ-
ցութեան աղբիւրը» (Սիոն, 1988, 33թ)։
Գ. Արզարեանը պիտի ընդունի վերջա-
պէս, որ բանասիրութիւնը ծածկագրու-
թիւն կամ հանելուկաբանութիւն չէ։
Գրական քեր- ում իր աղբիւր չմատնա-
նշելը նա արդարացնում է հետեւելով.
Բ. Ուլուբարեանը «գիտակցել է^[2] որ
«Գրական թերթում՝ աղբիւրները միշտ չէ
որ նշուում են ամենայն մանրամասնու-
թեամբ (էդ ո՞ր օրուանից. ՄՄ) (այդպէս
նշուում են գիտական հանդէսներում)»
(Սիոն, 1988, 34ա)։ Գ. Արզարեանն ազատ
է գիտական (հանդէս կամ շարաթաթերթ)
չհամարելու Գրական քերքը, բայց իր և
Բ. Ուլուբարեանի դրանում լոյս տեսած
յօդուածները ոչ միայն գիտական են
(գոնէ կարծում եմ), բանասիրական,
այլև՝ բանավիճական, որոնք հիմնուած
պիտի լինեն փաստերի և փաստերի աղ-
բիւրների ճշգրիտ նշման վրայ, այսօր
ընդունուած կանոնների համեմատ։ Իր
մասին նա յամարում է գրել՝ «Հետեւելով
իմ մատնացոյց արած [2] աղբիւրին՝ նա
«Թագաւորութեանց» առաջին գրքի, 16րդ
գլխի, 23րդ տանը չի գտել իր որոնածը»
(Սիոն, 1988, 34ա)։ Գ. Արզարեանի «յուս-
տակ» մատնանշմամբ իհարկէ՛ չէր գտնի
վերեւում տեսնաք, թէ ՊՁ-ի պէս մի
զիսական հանդէսում Գ. Արզարեանն «ան-

տեսել է» (գուցէ ծածկելու համար, որ
«օգտուել» է իմ յօդուածից) աղբիւրի
անահամարները, կարծես սրանք աւելորդ
լինէին։ Բայց այս ընդգծելով՝ ես դարձ-
եալ «պաշտպանած» եմ լինում Բ. Ուլու-
բարեանին, ըստ Գ. Արզարեանի ծուռ
մատնողութեան, կամ «Անկողմնակալ՝
Մարտիրոս Մինասեանը, ինչպէս ասուեց,
բռնել է մարտնչող անիրազեկին պաշտ-
պանելու ճանապարհը։ Նա իր պաշտպան-
եալի վարքագիծը համարում է «արդար
և անխաղախ» և գտնում է, որ Արզարե-
անը ոչ միայն արդար ու անխաղախ
չէ, այլ և ծածկամիտ է և աղբիւրները
թաքցնող» (Սիոն, 1988, 33թ)։ Ես Բ.
Ուլուբարեանի «վարքագիծը» չեմ հա-
մարել «արդար և անխաղախ», ո՛չ էլ՝
միւսը, հակառակ մեր կարդացած պրոպ-
աման (որ էջահամար չունի), Գ. Արզարե-
անին, ինչպէս ասացի, երկրնորանքով
կա՛մ պիտի համարէի անգէտ, կա՛մ՝ ծա-
կամիտ. նոխրնորեցի երկրորդը, գոնէ
սխալուել եմ. բայց ինչպէս յօդուածիս
վերջում մողթել եմ, կրկնում եմ՝ վէճը
գիտութեան մէջ և կեանքում, բանավէճը
պիտի լինի արդար, առանց ծածկամիտ-
ութեան։ Եթէ Գ. Արզարեանը չունի այս
թեորութիւնները, գոնէ բարի լինի այս-
տուհեաւ ընթերցողին «նշել» ճշգրիտ
աղբիւրների ստոյգ տեղերը, առանց վեր-
ջիններս պահեատային զօրք համարելու։
Նա գրել է. «Մինասեանին արդէն ճա-
նաչելով»՝ կարող ենք կռահել, որ նա

* Վաղորձօք, անձնապէ՛ս, թէ՛ իմ հրատա-
րակութիւններից՝ որպէս խտրապահանջ բա-
նասէր. երեխայ՝ չլինէք, նա նկատի ունի իր
յօդուածի «շմարտութիւնները» և ինձ համա-
րում է յամառ, պնդադուր, պնդաճակատ,
իր էլը քչող։ Անշուշտ նա տեղեկանում է իմ
հրատարակածներին. այսպէս, «Հաղորդումս Երեւ-
անի» 100-ամեակի իր յօդուածի (ՊՁ, 1988, Ա,
3-10) էջ 10-ում նա գրում է. «Նորայր Բիւսան-
դագու անիպ երկեի հեաաւակութիւնը, Նոր Կա-
կարանի լիակաւար համարարարը և վերջին տա-
րիներին՝ Հանդէս ամսօրեայում՝ տպուած այլ
նիւթեր գիտական բարձր մակարդակով յայ
են ներշնչում հարկարմիայ յորեկարի ապա-
դայի նկատմամբ» արդ, ընդգծածներս ես եմ
հրատարակել, բայց Գ. Արզարեանը խուսա-

պէտք է շարունակի պնդել թաքցնելու վարկածը, որովհետեւ Ուլուքարեանը յամենայնդէպս Աստուածաշնչում չի գտնւում նշածը» (Սիոն, 1988, 34ա), Ո՛վ հանճարեղ բանասէ՛ր, «ծանիր զքեզ», դու քե՛զ ծանիր. ասածս կրկնեցի: Բայց դու պնդում ես, թէ «Թաաւ նէ էլ, է՛ծ է»:

Գ. Արզարեանն իր յօդուածներում միշտ էլ յիշեցրել է, թէ երգեր ձեռամբ «բառակապակցութեան տեղը նշուած է ոչ միայն Խալաթեանցի, Թոմասնի և այլոց ոչխատութիւններում, այլև Աստուածաշնչից օգտուողի համար նախատեսուած ամենաառաջին ձեռնարկում՝ Երուսաղէմի հայերէն Համարարարութեամբ, (աշխատասիրութեամբ Թ. Աստուածատրեանի [եթէ վրիպակ չէ, ճիշտն է՝ Աստուածատրեան. ՄՄ], Երուսաղէմ, 1895), որի 924րդ էջում գրանցուած է. «Ա. Թագ. ԺԸ 10 . . . Դաւիթ երգեր ձեռամբ իւրով՝ (եւ Գ. Արզարեանը, ուրախացած ապուշին խօսք հասկացնելու պէս գոչում է. ՄՄ)՝ Ահա սա՛ է իմ նշանը[՝] աղբիւրը, այսինքն՝ «Թագաւորութեանց՝ առաջին գրքի, 18րդ գլխի, 10րդ տունը: Հէնց այս տունն եմ ես նշել . . .» (Սիոն, 1988, 34բ): Ընդգծածս նշանը՝ պիտի լինի «մտապահած», ես եմ նշել՝ը՝ «եմ ես մտապահած», քանի որ, նա «Գրական քեր»-ի իր յօդուածում ԱՅՍ ԳՐԲԻ ԳԼԽԻ ԵՒ ՏԱՆ ՀԱՄԱՐԱՆԵՐԸ ՁԻ՛ ՆՇԵԼԷ: Դ. Արզարեանն ո՛ւմ է ուզում «հաւատացնել» աներեսարար գրելով՝ «ինչպէս տեսնում ենք, Մինասեանն ընթերցողին թիւրիմացութեան մէջ է գցել, երբ յայտարարել է, թէ աղբիւրը

թաքցուած է եղել» (Սիոն, 1988, 34): Եթէ ստոյգ գիտէր աղբիւրի տեղն իր գլխահամարով և անահամարով, ապա ինչո՞ւ չէր յայտնել 1986-ի Գրական թերթ-ի յօդուածում՝ Ի՞նչ անուն պէտք է տալ այս «բանասիրական» արարքին կամ թերացմանը: Նա արգարտանում էր նաև հետեւեալ կերպ. «Աստուածաշնչում ուրիշ ո՛չ մի տեղ չկայ իմ նշածը [՝], և ես էլ սեռով սպիտակի վրայ գրել եմ, որ նշածս գտնուած է «Թագաւորութեանց գրքում»: Եթէ անգամ գրքի անունը տուած չլինէի՝ պէտք է որ Ուլուքարեանը դիմէր Համարարարին (նոյնիսկ՝ եթէ Գր. Խալաթեանցի և Ռ. Թոմասնի մասին չգիտէր) և՛ «հրգել» կամ «ձեռք» բառերի դիմաց գտնէր նշածս: Այսքան տարրական ու այսքան բացայայտ [՝] մի փաստ Մինասեանը համարել է թաքցուած, որովհետեւ, ինչպէս պարզուած է նրա գրախօսական ուսումնասիրութիւնից, նա ի՛նքը չի իմացել ո՛չ Խալաթեանցի ու Թոմասնի, ո՛չ էլ Համարարարի մասին: Ահա թէ նա ինչ է գրում» և այլն (Սիոն, 1988, 34բ): Խոնարհարար խոստովանում եմ՝ տեղեակ չէի նշուած երկու բանասէրների կողմից երգեր ձեռամբ-ի սուրբգրային աղբիւրի նշմանը (հաւանարար աւելի ստուգօրէն, քան Գ. Արզարեանը), քանի որ նրանց գրքերը չունեմ իմ խզճուկ գրադարանում՝ իմ Մտտենադարանից գրամբարք չեն: Գ. Արզարեանը «բառակապակցութիւն» է անուանում երգեր ձեռամբ-ը Սիոնի իր յօդուածում, երբեմն էլ՝ «արտայայտութիւն» ՊՀ-ի յօդուածում: Երգել ձեռամբ (կամ՝ ձեռամբ)-ը դարձուածք է, իսկ երգեր ձեռամբ-ը՝ նախադասութիւն, քանի որ ստորագում կայ, ի տարբերութիւն բառակապակցութեան: Ուստի դարձուածքի գլխաւոր բառը համարելով երգել բայը՝ դարձուածքը որոնեցի Համարարարի երգել բառաշարում, որպիսի խորհուրդ Գ. Արզարեանն էլ է տալիս: Բայց երգել բառաշարում Թագաւորութեանց ոչ մի գրքից վկայութիւն չկայ. իսկ Գ. Արզարեանը հայրարար հաւատացնում է Բ. Ուլուքարեանին և իրեն լսել ուզողին, թէ «Երգել» կամ «ձեռք» բառերի դիմաց կը գտնէր նշածս:

Ժել է իմ անունը տալուց, մինչդեռ նախորդ տողում գրել է. «Մ. Կրիստինի (ճիշտը՝ Մ. Կրիստին ԱՐԱՏ, ՀԱ 1985, էջ 351-362. ՄՄ) յօդուածը՝ հայ բժիշկ Աւետիքի անունը կրող «Avedikstras e՝ փողոցի մասին . . .» ուստի իմ հրատարակութիւնները այդ մի յօդուածի չափ էլ չարժեն, և աւելորդ էր անունս յիշատակել: Վախը ոմանց թեկեր է տալիս, ոմանց էլ գրիչն է բթացնում: Կամ երբ Գ. Արզարեանը «Սովետական Հայաստան» ամսագրում խօսում է արտասահմանում հայերէնի համալսարանական դասաւանդման մասին, «մոռանում» է փնէի համալսարանը, որ գիտաշխատում է, գրարար, արեւելահայերէնու արեւմտահայերէն դասաւանդում Մարտիրոս Մինասեանը:

Ինչն քառով որակեմ նրա այս անսեղանական թիւերը Համարաբարձի երկու բառա-
յոգուածի վերաբերեալ, որ դարձեալ
չնկղանայ: Նա, որ իր յոգուածի այս մասի
վերջում վերաւորում է երեսուդէմի Սիւն
ամսագրին՝ «սխալուողին պաշտպանելու»
մէջ, զգուշանում է յայտարարելուց, թէ
Համարաբարձը թերի և սխալ-աշատ է
(գուցէ չգիտի), Համարաբարձը երեսու-
դէմին է: Դաւիթ երգեր ձեռամբ - ր կոչ
նաև Համարաբարձի Դաւիթ բառա-
յոգուածում, որին դիմելու խորհուրդ չի տուել
Դ. Արզարեանը: Ժիշտն տաւած՝ սահմանա-
փակ մտքովս չանցաւ դարձուածքը որ-
նէլ նաև ձեռն ու Դաւիթ բառա-
յոգուածում, մտածելով (սխալուել է), թէ եթէ
երգիլ բառա-
յոգուածում չի գրանցուել,
ուստի ձեռն-ի տակ էլ չի լինի: Բայց Դ.
Արզարեանից սովորեցի, որ կոչ. թող
ինձ ներքի՝ ստուգելի, կոչ. Ուստի նրա
խորհրդի երկրորդ բառը ճիշտ է: Բայց
նա իր յոգուածներէն ոչ մէկում, յատ-
կապէս վերջինում, չի տաւած, որ ևս,
այնպէս չնկղան, գտել և տեղեկացրել է ի
յոգուածումս անհրաժեշտ երեք տողերը
(Սիւն, 1987, 141ր), որ նա թերի կրկնել
է ՊՀ-ում: Երեսուդէմի տակ էմ, որ
երգեր ձեռամբ-ի տեղը գտնելու համար
Բ. Ուրաբարեանին պիտի օգնէր (յոգ-
ուածումս վերադառնալ օգնելին է, Սիւն,
1987, 140ր) Համարաբարձը, բայց երգիլ
բառա-
յոգուածում սա չունի (սխալուել
է) այդ արտայայտութիւնը: Այս մէջ-
բերելով՝ Դ. Արզարեանը գրել է. «Ար-
պէսդի Միլիտանին գրկենք արդարա-
նայալ հարաւորութիւնից, տակն, որ նա
նշել է միայն 'երգիլ' բառա-
յոգուածը, բայց նկատի է ունեցել բառակապակցու-
թեան բացակայութիւնն առհասարակ Հա-
մարաբարձում: Եթէ նա իմանար [6] որ
Համարաբարձում բառակապակցութիւնը
կայ, բնականօրէն, կը գրէր այդ մասին:
Այնինչ նա ոչ միայն չի գրել, այլև Ու-
րաբարեանին արդարացրել է [7] չէնց
նրանով, որ Համարաբարձում նա իր
չէր կարող գտնել իր որոնածը» (Սիւն,
1988, 35ա): Եթէ, միայն, այս տարբեր
նկղանկն անդրադառնալ իր իմաստա-
կութեանը: Ո՞ր կարող է հարաւորաբար,

թէ գիտի, թէ Համարաբարձում կայ այս-
ինչ արտակապակցութիւնը: Բացի այդ,
նա չեմ գրել, թէ Ուրաբարեանը չէր կա-
րող գտնել իր որոնածը: Ո՞ր ո՞ւր գտնեմ
է խեղաթիւրում, գտնեմ: Ես գրել եմ.
«Նրան (Բ. Ուրաբարեանին) պիտի օգնէր
(տպուած է օգնելին) երեսուդէմի հայերէն
Համարաբարձը, բայց սա չունի այդ ար-
տայայտութիւնը երգիլ բառա-
յոգուածում: Բայց սա հինգ վկայու-
թիւնից յետոյ մասնագոյց է արել «ա-
րգ. ա. մն. ևն», ուր նա մի բան յայտ-
նարեցել է, բայց ոչ Դ. Արզարեանի
մտապահածը» (Սիւն, 1987, 140), այս՝
մտապահածը, և ո՛չ թէ ստոյգ նշածը,
հակառակ իր ուշացած պնդմանը: Բայց
Դ. Արզարեանը կրկնում է իր հիւանդա-
դին միտքը. «Միայն 'երգիլ' բառա-
յոգուածը մասնագոյց անելը և այդ հարա-
կով Ուրաբարեանին արդարացնելը [8] կը
նշանակէր դիմել ընթերցողին խորհուր-
միջոցին» (Սիւն, 1988, 35ա): Իսկ ինչո՞ւ
պիտի սխալեմք ընթերցողին: Դ. Արզարե-
անը մեր եզանս որ ջարդողը չէ, ո՛չ էլ
Բ. Ուրաբարեանը՝ իմ քեռու աղան, ո՛չ
էլ ընթերցողը՝ խորհանքի առարկայ:
Այսպիսի մտադրութիւն վերադրելն ինձ
կամ որեւէ բանասէրի՝ 1937 թթ. չրջանի
անսովոր զրպարտութիւն է, որից դեռ չի
ձերբազատուել Դ. Արզարեանը: Նա ինձ
զգուշացնում է իր ճշմարիտ հարկանով և կամ
ամբարշտանութեամբ. «Ես Հայկազեան
բառարանին կամ Համարաբարձին դիմե-
լու կարիք չեմ ունեցել, որովհետև մաս-
նագիտութեան բերումով վաղօրոք զրադ-
ուել եմ մեր մասնագիրների բառ ու
բանով, ծանօթ եմ եղել Խորենացու եր-
կամ գեղես բացարարութեան կարօտ հատ-
ուածներին, փորձել եմ դրանք բացատրել,
իմացել եմ (զոնէ մէկից մի բան իմացել
է. ՄԴ) որ Խորենացուն ու նրա հետե-
ղութեամբ՝ Թամանը բացայայտ նշել են
(երգեր ձեռամբ. ՄԴ) բառակապակցութեան
տեղը Աստուածաշնչում» (Սիւն, 1988, 35):
Մտքը Աստուածոյ, եթէ այդ քանի գիտեմ
է իր, ձեռք կը կտրուէր, եթէ հետեւելով
այդ երկուսին՝ ստոյգ տեղը տալիս ինձ
ու Բ. Ուրաբարեանի պէս ազնուերին,

թէ՞ ասելու բանասիրական ձևը նո՞ր սովորեցիր: (Ա՛հնչ լաւ կ'աշխատես, այդ նոր եմ տեսնում, ասում է Հայաստանեան մի երգ):

Իր յօդուածի այս մասի վերջում, Գ. Արզարեանը, բարեխիղճ քաղաքացի, գրել է սրտցաւ. «Այս ամէնը (այսինքն Գ. Արզարեանի խորհնացիադիտութիւնը. ՄՄ) յայտնի չի եղել Մինասեանի պաշտպանեալին (ո՛չ էլ Մինասեանին. ՄՄ), որը ոչ միայն չի իմացել, այլև չի՛ կամեցել իմանալ տարրական մի գիտելիք և պատճառ դարձել 'Գրական թերթում' և 'Սիոնում' վարելու մի բանավէճ, որն անյարմար վիճակ է ստեղծել ոչ միայն իրեն և Մինասեանի, այլև խմբագրութիւնների համար» (Սիոն, 1988, 35բ): Տե՛ղն է ասել՝ ա՛յ մա՛րդ, դու քե՛զ ասա. այդ անյարմար վիճակին մէջ ընկածներին՝ խմբագրութիւններին և մեղադրեալներին, հարցրե՞լ ես, թէ ողջամիտ բանավէճը ինչպիսի՞ օգուտ է բերում հայ բանասիրութեանը:

Յօդուածի այս մասի վերջին տողերը երախտագիտութեան զգացման արտայայտութիւն են յօդուածը հրատարակել սկսած Սիոն ամսագրին: Գ. Արզարեանը գրում է. «Այսպիսի մի բանավէճի ես չէի ան-

գրադառնայ, մանաւանդ՝ 'Պատմա-բանասիրական հանդէսում' հրապարակած յօդուածից յետոյ, բայց ո՞ւմ մտքով կ'անցնէր, որ 'Սիոն'ը պաշտպանելու է [՝] սխալուողին, իսկ ինձ ներկայացնելու է 'արդար ու անխաղախ' վէճ չմղողի դերում» (Սիոն, 1988, 35բ): Վերջին երկու ածականները պատկանում են Բ. Ուլուբաբեանի գրչին, որին խեղճ և անմեղ «Սիոն» հանդէսը չի պաշտպանել» հրատարակելով Մարտիրոս Մինասեանի յօդուածը. սա էլ, դարձեալ զրպարտութիւն է Գ. Արզարեանից՝ նրա իսկ յօդուածը հրատարակող հայերէն հանդէսին, արտասահմանում, ուր մամուլը ազատ է: Սիոնի խմբագրութիւնը մի ծանօթութեամբ պիտի յիշեցնէր Գ. Արզարեանին, որ հրատարակուած յօդուածների համար պատասխանատու են յօդուածագիրները, և թէ Սիոն-ը, չինելով հանդերձ «Երևանի քաղաքական-բանասիրական» ամսագիր, ինչպէս կարդում ենք առաջին էջի վրայ, սփիւռքում հրատարակելով մի կոմունիստ, բայց հայրենի բանասէրի յօդուածը՝ լոկ ծառայութիւն է մատուցում հայ բանասիրութեանը, նոյնիսկ եթէ այդ ապերախտ ու չարացած յօդուածագիրը նրան բամբասի:

Ժնեւի համալսարան

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՀԵՏԵԻՆՆԵՔ ՆՈՒՆԵԱՅ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆՆԵՐԻՆ

Կատարում անխառն քի հիման վրայ աշխատելի է որոշ գաղափարներ անել որոշում անողի վերաբերմամբ, ուղենիշ ունենալով Աստուածաշնչային պատգամը և նրան յարող գրականությունը: Յիշեալ պատգամում բացատրութեան կարգում է յատկապէս «ձեռք» բառի յիշատակութիւնը «երգէր ձեռք» բառակապակցութիւնում: Եթէ Դաւիթը նուազում է լարային դարձիք, ինքնաթիռի անկանալի է, որ պէտք է նուազէր ձեռքով: Հետեւաբար կարիք չկար գրելու «նուազում էր ձեռքով»: այլ պէտք էր գրել պարզապէս՝ «նուազում էր»: Պատահական չէ, որ Արեւնայում որոշ թարգմանիչներ «ձեռք» բառը չեն թարգմանել: Այդպէս չեն վարուել, սակայն, Աստուածաշնչը երբայնեւից յանարէն և յանարէնից հայերէն թարգմանողները: Ինչպէս յանարէնում, այնպէս էլ հայերէնում երեք տարբեր գլուխներում (Թագաւորութեանց առաջին, գլուխ ԺԶ. տուն 23, գլ. ԺԷ, տ. 10, գլ. ԺԹ, տ. 9) հետեւողականորէն գործածուած է «ձեռք» բառը: Բերեւք մեզ հետաքրքրող հատուածներն ըստ գլուխների հերթականութեան. «Եւ լինէր յորժամ հասանէր այսն չար ի վերայ Սաւուղայ, անոյր Դաւիթ գնարն և նուազէր ձեռամբ իւրով: Եւ հանգուցանէր զՍաւուղ, և զիւրանար նմա, և մեկնէր ի նմանէ այսն չար» (գլ. ԺԶ): «Եւ եղև ի վաղիւ անգր՝ և հարաւ այս չար յԱստուծոյ ի վերայ Սաւուղայ, և մարդարէանայր ի մէջ տան իւրոյ, և Դաւիթ երգէր ձեռամբ իւրով՝ որպէս և հանապազն: Եւ զեղարդն ի ձեռն Սաւուղայ» (գլ. ԺԷ): «Եւ եղև այս չար ի տեսնէ ի վերայ Սաւուղայ, և ինքն նստէր ի տան, և զեղարդն ի ձեռն նորա, և Դաւիթ երգէր ձեռով իւրով» (գլ. ԺԹ):

Պարզ տեսնում ենք, որ բոլոր երեք գլուխներում էլ Դաւիթի ձեռքը խորհրդանշում է խաղաղութիւն և կոչուած է խաղաղեցնելու այսահար Սաւուղի խռով-

եալ հոգին: Միաժամանակ նկատում ենք, որ «ձեռք» բառը պարտադիր է նաև Սաւուղի դէպքում: Ինչպէս որ Դաւիթ ձեռքը միշտ զբաղուած է խաղաղարար քնարով, այնպէս էլ՝ «զեղարդն ի ձեռն Սաւուղայ», ... «զեղարդն ի ձեռն նորա»: Շատ որոշակիօրէն հակադրուած են երաժշտական դարձիք և զէնք կրող ձեռները: Հակադրուած են խաղաղութիւնն ու խռովութիւնը: Ըստ որում՝ երկու դէպքում էլ առաջին հայեացքից թւում է, թէ աննպատակ են դարձածուած ինչ որ բաներ, առաջին դէպքում՝ ձեռքի յիշատակութիւնը, երկրորդում՝ տանը նստած վիճակում (երբ որեւէ վտանգ չկայ) ձեռքին զէնք կրելու, զինուած լինելու հանգամանքը: Միայն ուշագիտ քննելուց և երեք տարբեր գլուխներում միեւնոյն բանը հետեւողականորէն կրկնուած լինելու փաստը նկատելուց յետո՛յ է, որ հակառակում ենք, որ ո՛չ միայն որեւէ աննպատակ բան չկայ, այլև, րնդ հակառակը, «Թագաւորութեանց դրքի» հեղինակի նպատակը եղել է հենց ձեռները և նրանց բռնած գործիքների հակառակ պաշտօնները ցուցադրելու: Հաղարամեականը շարունակ մարդկութիւնը Դաւիթին դիմել է որպէս խաղաղութիւնն մարմնաւորող մեծութեան, իսկ Սաւուղին կոչել է զեղարդնաւոր: «Եւ զՍաւուղ զեղարդնաւոր կոչէ» (ՆՁԹ):

Դաւիթի շնորհիւ՝ նրա նուագած գործիքը՝ քնարը նայնպէս խորհրդանշել է խաղաղութիւն: Մեր դարի սկզբին Պետերբուրգում հրատարակուած ռուսերէն «Երբայնեւ հանրագիտարանում» գրանցուած է (էջ 394) ազգայնական գրականութիւնից քաղուած այսպիսի մի պատգամ. «Դաւիթի մահճի վերեւում կախուած քնարը կէսդիշերին սկսում էր եղանակաւոր ձայներ հանել, որոնցից թագաւորն արթնանում էր և զբաղւում Դարայի (աստուածային պատուիրանների) ուսումնասիրութեամբ: Այդպէս նա զբաղւում էր մինչև աղարակաց: Հանրագիտարանի հե-

գինակը քնարի գիշերային խաղաղութեան մէջ հնչելը և նրա մեղեդիները տակ Աստուծոյ պատուիրանները սովորելը մասունցում է որպէս խաղաղութեան խորհուրդ:

Ահա այդ միեւնոյն խորհուրդն է թաքնուած նաև Մովսէս Խորենացու պատմութեամբ նազդինիկի նուագը ներկայացնելով անպայման այն միեւնոյն քառակապակցութեամբ, որը վերաբերում է Դաւթի քնարահարութեանը և Աստուածաշնչից բացի ուրիշ ոչ մի ազդեցութեամբ չի հանդիպում (եթէ հանդիպէր էլ՝ Աստուածաշնչի չափ հանրայայտ չէր լինի), Պատմահայրը խորհրդաւոր մասունցմամբ ընթերցողին յայտնել է նազդինիկի տիրոջ՝ Սիւնեաց Բակուր նահապետի խաղաղ քնարահարութիւնը, հակադրելով Տըրդատ Բագրատունուն մթաղանուած ուղեղի դրդմամբ (ինչպէս Սաուզի գէպում) տեղի ունեցած նազդինիկի առեանգմանը: Սիւնեաց նահապետը խաղաղ ընթերիքի էր հրաւիրել Տըրդատ Բագրատունուն և ըմբռնում էր նազդինիկի քնարի մեղեդիները: Իսկ Տըրդատ Բագրատունին սանահարում է հերասիրութեան կանոնները և դիմում է անարարական քայլի. փութում է խաղաղութիւնը, կատաղի կռիւ է սարքում տան մէջ, սեղանի սպասքները դարձնում է գէնք (տան մէջ գինուորում է ինչպէս Սաուզը) և առեանգում է իրեն հիւրընկալած նահապետի վարձակին:

Այսպիսով աստուածաշնչային պատմութեամբ Խորենացուն ծառայել է որպէս միջոց՝ մեծարելու համար Սիւնեաց նահապետին և դատապարտելու համար Տըրդատ Բագրատունուն: Նա կարող էր իր նպատակին հասնել նաև առանց Աստուածաշնչի միջամտութեան, բայց Պատմահայր մեծութիւնը հենց այն է, որ նա Աստուածաշնչը գիտելով որպէս ընտրեալ ազգի՝ հրեաների պատմութիւն, որոշել է իր ժողովրդի պատմութիւնը նոյնպէս շարագրել ընտիր ժողովրդի պատմութեան ուճով, օգտագործելով նաև աստուածաշնչային համեմատութիւնների հեղինակաւոր լինելու հանգամանքը: Նա բացառապէս յայտնում է, որ Աստուածաշնչունը իւրայնինքն զատելով իրեն իր սեփա-

կան ազգ՝ միաներինը լքեց, իրեն արհամարհելի և իր կողմից նշանակուելու անարժան. «Մանաւանդ զի աստուածայնոյն Դրոյ գիւրսն ի բաց հատեալ յինքն սեպհական ազգ՝ ելիք զայլոցն իրր զարհամարելացն և իւրոց անարժան կարգելոց բանից» (Դիւք տաջին, գլ. Ե): Գտնելով, որ «բազումք զործք արութեան զտանին զործեալ և ի մերում աշխարհիս» (անդ, գլ. Գ), նա մեր ժողովրդի պատմութիւնը հիստում է գրական ու դիտական բարձր ճաշակով ու մակարդակով: Սիւնեաց նահապետի և Բագրատունի Տըրդատի առանգադրոյցում նա բացի աստուածաշնչական խաղաղութեան խորհուրդը կիրառելուց, դիմում է նաև աշխարհահայկ Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմութեանը (Սուս կալիսթենէս) և ընդօրինակում նրա դիւցազներգական պատկերները. «Եւ անդ էր տեսանել նոր զովն Ողիսեւս՝ զՊենելոպայ զսեղեկս սատակելով կամ զՊապիթեայն և զԵսէկապարկացն կռիւս ի վերայ Պերսիթեայ հարսանեացն» (Դիւք երկրորդ, գլ. ԿԴ): Տըրդատ Բագրատունին թէև լաւ արարքի տէր չէ, բայց նա համեմատում է Ողիսեւսի հետ, այսինքն պատմիչը հայ մարդուն հասարակ մահկանացու չի համարում: Հայաստանում կատարուած գէպը նկարագրում է, ինչպէս նկարագրուած է աշխարհահայկ աշխարհակալ Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմութիւնում գրանցուած մի իրադարձութիւն:

Խորենացուն որպէս պատմիչի գնահատելիս միշտ պէտք է յիշել, որ նա գրում էր այնպիսի ժամանակ, երբ Հայաստանը դեռ չէր ենթարկուել այսօր մեզ յայտնի 1500-ամեայ նուաճումներին ու նուաստացումներին և երբ հայ ընթերցողը դեռ չէր ընտելացել սեփական թաղաւորութիւնից ու քաղաքական նախկին կըշռից զրկուած երկրի քնակչի հոգեբանութեանը: Ինչպէս պատմիչն ինքը, այնպէս էլ նրա ընթերցողներն այնքա՛ն էլ չափ չէին հեռացած Տիգրան Մեծի և Տըրդատ Մեծի համաշխարհային թափառութեամբ խաղացած գերերի զգացումից: Նրանց օրոք Տըրդատ Բագրատունու և Ողիսեւսի, Սիւնեաց նահապետի և աստուածաշնչա-

յին Դաւթի խաղաղութեան խորհուրդների համեմատութիւնները զարմանալի չէին, որովհետեւ Աստուածաշնչում նկարագրուած գէպքերը նրանց համար առասպելներ չէին: Դաւթ արքան ու Սաուլը իրականում էլ նայնքան իրական անձնաւորութիւններ էին, որքան Սիւնեաց նահապետն ու Տրդատ Բագրատունին: Եթէ Խորենացու կողմից քննադատուող Աստ. աւածաշնչի հեղինակը Դաւթին ու Սաուլին ընտիր ժողովրդի ներկայացուցիչ համարելով՝ նրանց պատմութիւնը հիւսել է երաժշտական գործիք ու զէնք կրող ձեռների հակադրութեան խորհուրդը սեբուդներին կտակելով, ինչու նայնք չի կարող անել նաև հայ պատմիչը, որն իր ժողովրդին ոչնչով չի ստորադասուծ, թէև՝ փոքրաքանակ ենք («թէպէտ և եմք ամալ փոքր»):

Սիւնեաց և Բագրատունեաց տոհմերը նշանաւոր էին: Բակաւրն ու Տրդատը նայնպէս հասարակ մարդիկ չէին: Բակաւրը տոհմի նահապետն էր, իսկ Տրդատը՝ Հայոց արքայ Տիրանի փեսան: Խորենացին նրանց մասին պատմել է ինչպէս պատմում են նշանաւոր մարդկանց մասին: Խնդրոյ առարկայ գլխի համար նա ընտրել է այսպիսի խորագիր. «Յաղագս Տրդատայ Բագրատունեայ և անուանց ազգի նորա առաջնաց»: Վերնագրի առարկայ դարձուած անունները պարզապէս բանալի են քաղաքացիութեւ համար այն կարեւորութիւնը, որը պատմիչը յատկացրել է հին և նոր Բագրատունիների տարբերութիւնն արձանագրելուն: Նորերին նա քննադատում է, մեղադրելով նախնիների հաւատն ուրանալու և պապենական անունները փոխելու մէջ: «Բայց գիտեա՛, զի ի թողուլ ազգին Բագրատունեաց դօրէնս հարցն՝ նախ խմական ժառանգեցին յորջորջումն . . . զրկեալ ի նախնական անուանցն»: Տրդատը նորերից էր, և Խորենացին նրա օրինակով ակնարկում է նաև միւս նորերին: «Բայց գիտեա՛ք բաւերով նա գիմում է ընթերցողներին, որոնցից մէկն էր նաև իր պատուիրատու Սահակ Բագրատունին: Վերջինիս սակայն, նա գովարանում է, տարբերելով Տրդատի ժամանակակիցներից:

Յատկապէս Տրդատ անունով մէկին ընտրելով, ինչպէս երեւում է, նա միաժամանակ կամեցել է պարզաբանել առհասարակ Տրդատ անունն շուրջ իր ժամանակ շրջանառութեան մէջ գտնուած մի զրոյց՝ կառանց վրայ բռնանալու մասին: Այդպիսի մի ենթադրեալ զրոյցից առանձին տարբեր փոխանցուել են սուրբ Հռիփսիմէին . . . Գեղեցիկ Նազինիկի վրայ տարէջ Տրդատի բռնանալը նայնպէս գլխաւոր դեր է խաղում Մովսէս Խորենացու հաղորդման մէջ» (Ա. Յոն Դուաշմիդ, Ազաթանգեղոս, Լայպցիգ, 1877, էջ 58. գերմաներէն): Հաւանաբար զրոյցի արձագանգներից է նաև «Քահանայ և կոյս ծերացեալս վերնագրով, ձեռագրերում պահպանուած, պատմուածքը, որի հերոսը կոյսին ցանկանալու պատճառով «իբրև խողի աղմի մինչև ի վախճան թաւալ էր» (Էջեր Հայ Միջնադարեան Գեղարուեստական Արձակից, Երեւան, 1957, էջ 130): Հռիփսիմէին ցանկացած ու խոզացած Տրդատի մասին պատմուող զրոյցը յիշեցնող այս աւանդութիւնը յարմարեցուած է քահանայական բարոյականութեանը, բայց չի կորցրել Տրդատի վերաբերեալ պատմուած ազաթանգեղան պատումի հեռքերը: Հնարաւոր է, որ զրոյցի տարբերակներից մէկում էլ Նազինիկի վրայ բռնացած Տրդատը նոյնացուած լինէր Տրդատ արքայի հետ, և Խորենացին որոշել է պատմել իսկական բռնացողի մասին: Եւ սա զարմանալի չէ: Միջնադարեան զրոյցներում յաճախ է պատահում, երբ տարբեր անձինք հանդէս են գալիս որպէս միեւնոյն արարքների հեղինակ: Պատմահայրը Տրդատ Մեծ արքային մեծարում է և լուսթեան է մատնում Հռիփսիմէի վրայ բռնանալու հանրայայտ պատմութիւնը: Սա պատմահայր համարել չի կարելի: Դրանով նա հաւանաբար կամեցել է ընթերցողի յիշողութեան մէջ թողնել միայն Տրդատ Բագրատունի բռնութեան գէպքը:

Եթէ 19-րդ դարում գերմանացի գիտնական Ալֆրէտ Յոն Դուաշմիդը յանգել է Տրդատ Բագրատունու և Նազինիկի միջոցէպր Տրդատ Արշակունի արքայի ու Հռիփսիմէի միջոցէպի հետ համեմատելու

մտքին, կը նշանակի Խորենացու օրոք նայնպէս բացառուած չէր նման բովանդակութիւն ունեցող աւանդութիւնների մերձեցումը: Այդուհանդերձ իմ դատողութիւնները միայն ենթադրութեան ոյժ ունեն և արտայայտում են պարզապէս Խորենացուն հասկանալու ձգտում: Իսկ ձգեալ անհրաժեշտ է, որովհետեւ ղեռնապատասխանի կարիք ունի այն հարցը, թէ Պատմահայրն ինչո՞ւ է առանձին գլուխ նուիրել Տրդատ Բագրատունուն (Վատիկան Տրդատայ Բագրատունու և անուանց ազգի նորա առաջնոց): Պէտք է հասկանալ նաև, թէ ինչու պատմիչը Բագրատունի Տրդատի և Նազինիկի պատմութեան վերջում կցել է այդ պատմութեանը Հաղենուոյ անունները բացառութիւնը, որը նա այնքան կարեւոր է համարել, որ այդ մասին յայտնել է նաև գլխի խորագրում: Պատմահայրը սովորական պատմիչ չէր: Նա իր գրքում հաւաքել է միայն խորհուրդ ունեցող անհնգութիւններ: Նազինիկի առեւանգման զրոյցն ինքնանպատակ, որպէս սոսկ հետաքրքիր զրոյց, ներկայացնելը Խորենացուն յատուկ չէ: Բացի դրանից՝ նա Պատմութեան ընթացքում արդէն յայտնել էր Բագրատունիների նախնիների մասին: Եթէ դրանով չի բաւարարուել և Տրդատ Բագրատունուն նուիրում գլխում յատուկ յաւելուած է յատկացրել հին և նոր Բագրատունիներին հակադրելու և հներին պաշտպանելու համար, կը նշանակի նա ինչ-որ խորհուրդ է կամեցել կտակել սերունդներին: Արդեօք Բագրատունեաց և Սիւնեաց տոհմերի խաղաղ բարեկամութեան քարոզը չէ՞ այդ խորհուրդը: Տրդատ Բագրատունին խախտել էր բարեկամութիւնը, այն էլ՝ այն պահին երբ, ընդհանրապէս, պարտաւոր էր երախտապարտ լինել հիւրասիրութեան համար: Նա խախտեց Բագրատունիներից էր:

(Վերջ՝ 3)

Ինչպէս տեսնում ենք, իմ ենթադրութիւնների հաւաստութեան չափից անկախ, Վերջէր ձեռամբ թողալով պատմական աւանդութեան սուսուփաստութիւնը գիտական կարեւորութիւն ունի: Վատ չէր լինի, եթէ Մինասեանն էլ իր նպատակը բերէր խորենացիագիտութեանը: Այն ինչ նա այնքան է տարուած եղել իր հովանաւորելով, որ մոռացել է Խորենացու շահերը և հեղինակ է այդ շահերը պաշտպանողին սնրա (Արգարեանի — Գ. Ա.) կարծիքով սոյն արտայայտութեան (Վերջէր ձեռամբ — Գ. Ա.) սուսուփաստութիւնը գիտական կարեւորութիւն ունի (140): Հեղինակն առ չի նկատել, որ ինքը չափից շատ աշխատանք է կատարել «յայտնաբերելու» համար Արգարեանի «թաքցրածը»: Դիմել է Աստուածաշնչի օտար լեզուներով թարգմանութիւններին և Համարարարներին, չարչարուել է մինչև որ գտել է «թաքցրածը»: Եթէ «թաքցրածը» գիտական կարեւորութիւն չունէր, արժե՞ր այդքան շարչարուել: Աւելի լաւ չէ՞ր լինի յօդուած գրելուց առաջ համապատասխան գիտելիքներ հաւաքել բանավէճի առարկայի վերաբերեալ և համոզուել, որ ինձ առարկելու համար անսեղի ժամանակ չպէտք է կորցնեմ ո՛չ իր պաշտպանելը (որը մասնագէտ չլինելով՝ կարծել է, թէ մեր լուսաւոր դարում ես կարող էի յանգել Աստուածաշնչը կեղծելու մտքին), ո՛չ էլ ինքը (որը մի ամբողջ յօդուած է գրել, համոզելու համար, որ Աստուածաշնչում իրօք գոյութիւն ունի այն, ինչ ցոյց է տուել «արդար անխաբար» բանավէճ «չմոզողը»):

Ինչպէս Աստուածաշնչում, այնպէս էլ հայրենաշունչ «Հայոց պատմութիւնում» Վերջէր ձեռամբ խորհրդանշում է խաղաղութիւն և առաքինութիւն: Ուրեմն հետեւեւնք նախնեաց պատուիրաններին:

ԳԵՈՐԳ ԱՅԳԱՐԵԱՆ

Երևան, Մատենադարան

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱԴՆԵՐ

ՂԱԶԱՐ ՔԷՆ. ԶԵՅԹՈՒՆՅԻ

(1580? - 1653?)

ՅԱԿՈՐ ԶԵՄԻՆՅԻ

(1579? - 1646?)

Յակոր սարկաւազ ծնած է ժՁ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը ենթադրաբար: Մնողը կը կոչուէին Յովանէս եւ Մառա: Եղած է աշակերտ Զեթունցի Վահան երէցի, եւ Հիզանցի տէր Մարտիրոսի, որ աշխատած է «ի յուսուցանել զոսկին», կամ, սորվեցուցած է «զոսկուն բանեցնելն»: Կրնանք յիշել թուականով յայտնի իր երկու գործերը, եւ երրորդ մըն ալ որուն թուականը կը պակսի:

1. — Աւետարան, 1602, Հալէպ: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Յակոր Զեթունցի: Կազմող՝ Պետրոս քահանայ: Ստացող՝ խոճա Դրիզոր Զէյթունցի. — Զեռ. Հալէպի, թիւ 38:

Ըստ Արտ. Արք. Սիրմէեանի «ծեռագրիս զեղարուեստական մասը, մասնաւորաբար իր խորանները պատուական արտադրութիւններն են 17րդ դարու սկիզբը Հալէպի մէջ ծաղկող զեղարուեստական դպրոցին» (Յուշակ Զեռ. Հալէպի, 1935, էջ 80):

2. — Շարակնոց, 1608, Կեսարիա: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Յակոր Զեթունցի: Կազմող՝ Յովանէս քահանայ (1618), «ի վայելումն Յովանէս դպրին». — Զեռ. Վիեննայի, թիւ 203: Յիշտ. ԺԷ. Դարի, Ա., թիւ 397:

3. — Դանձարան: Դրիչ՝ Ղազար սարկաւազ: Ծաղկող՝ Յակոր սրկ. Զեթունցի: Ստացող՝ Մարգար քհն. Հալէպցի. — Զեռ. Հալէպի, թիւ 120:

Արտ. Արք. Սիրմէեան կը գրէ. «Մանրանկարք խիստ քաղմաթիւ» են, եւ «հարուստ են զոյնով եւ արուեստով, եւ մեծապէս կը նպաստեն հատորիս զեղարուեստական արժէքին...: Իսկապէս որ հատորս զմայելի թանգարան մըն է հայ ազնիւ եւ իմաստուն մանրանկարչութեան...: Հատորս ծաղկուած է Հալէպի մէջ եւ ասով աւելի փառաւորած Բերիոյ հայ զարդանկարչութիւնը» (Յուշակ Զեռ. Հալէպի, 1935, էջ 200):

Դրիչ, ծաղկող եւ կազմող Ղազար քահանայ ծնած է Ֆրոնտս, ժՁ. Դարու վերջերը: Որդին էր մահտեսի Պաղտասարի եւ Լուսինի: Աշակերտած էր քաջ քարտուզար Վասիլ եպիսկոպոսի եւ Յակոր սարկաւազի: Եղած է հոգեւոր որդի Անթէպցի Յովհաննէս կաթողիկոսի: Ունէր երեք որդիներ՝ Մուրատ, հետագային Մկրտիչ քահանայ, Պաղտասար եւ Սարգիս, որոնց սորվեցուցած է գրչութեան արուեստը: Իրեն աշակերտած են նաեւ Սաեփանոս եւ Աստուածատուր: Իր գրչական գործունէութիւնը Հալէպի մէջ տեւած է մօտաւորապէս կէս դար (1607-1683)՝ Այդ շրջանին արտադրած է երկուստանեակ մը գործեր, որոնցմէ կը յիշենք հետեւեալները:

1. — Յայսմաուրք, 1622: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Ղազար քահանայ: Ստացող՝ մահտեսի Պարոն. — Զեռ. Հալէպի, թիւ 150:

2. — Ճաշոց, 1636: Դրիչ, ծաղկող եւ կազմող՝ Ղազար քահանայ: Պատուիրատու՝ մահտեսի Մկրտիչ Ուրհայեցի. — Զեռ. Հալէպի, թիւ 136:

3. — Յայսմաուրք, 1639: Դրիչը՝ Ղազար քահանայի որդիները՝ Մուրատ եւ Պաղտասար: Ծաղկող՝ Ղազար քահանայ: Պատուիրատու՝ մահտեսի Սաֆար, որդի Նաւասարդի. — Զեռ. Հալէպի, թիւ 148: Յիշտ. ԺԷ. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 1152:

4. — Աւետարան, 1640: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Ղազար քահանայ, մասնակցութեամբ իր որդիներուն՝ Մուրատի, Պաղտասարի եւ Սարգիսի: Ստացող՝ մահտեսի Խաչեր, որդի Պետրոսի. — Զեռ. Հալէպի, թիւ 34:

5. — Մաշտոց, 1640? Դրիչ եւ ծաղկող՝ Ղազար քահանայ: Ստացող՝ մահտեսի Խաչատուր. — Զեռ. Հալէպի, թիւ 91:

6. — Մաշտոց, 1653: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Ղազար քահանայ: Ստացող՝ մահտեսի Ղուկաս Արարգերցի. — Զեռ. Հալէպի, թիւ 90:

Խ Ա Ձ Ա Տ Ո Ւ Ը Կ Ե Ս Ա Բ Ա Յ Ի

(1590 - 1646)

Քաջատուր Արքեպս. Կեսարացի ծնած է Կեսարիա 1590ին: Եղած է աշակերտ Դարանաղեցի Գրիգոր վարդապետին: Կր գանուէր Կիպրոս, Ս. Մակարի վանքը շուրջ 1618ին: Քաջատուր արեղայ, 1620ին, Կ. Պոլսոյ Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյն յարկին տակ ծաղկած է քանի մը ձեռագիրներ: Ան պահ մը աշակերտած է նաեւ Տաթևացի Մովսէս վարդապետին, եւ ապա առաջնորդ կարգուած է Նոր Զուղայի, 1621ին, կամ աւելի ետքը: Դառնուած է Կեսարիա 1630ին, եւ Լեհաստան՝ իրրեւ նուիրակ Մովսէս Կաթողիկոսի: Քաջատուր վարդապետի ամենէն նշանաւոր գործը եղած է հիմնարկումը տպարանի մը, 1656ին, Ս. Ամենափրկիչ վանքին մէջ: Քաջատուր Արքեպս. վախճանած է 1646ին: Մարմինը ամփոփուած է Նոր Զուղայի Ամենափրկչեան վանքի տաճարին բնմին ներքնայարկը:

Կեսարացի Քաջատուր արեղայի ծաղկած գիրքերէն ծանօթ են հետեւեալները:

1. — Աստուածաշունչ, 1620ին, Կ. Պոլսոյ մէջ, ի դուռն Ս. Նիկողայոսի: Գրիչ՝ Յակոբ Դպիր: Պատուիրատու՝ Մելիքաղա, որ յատկապէս Ապահանէն Պոլիս զրկած է իր գործակալ Բասային. — 2եռ. Ս. Յ. թիւ 428:

2. — Քերականութիւն — Բառգիրք, 1620ին, Կ. Պոլսոյ մէջ, ի դուռն Ս. Նիկողայոսի: Գրիչ՝ Յակոբ Դպիր: Ստացող՝ Կարապետ վարդապետ. — 2եռ. Երեւանի, թիւ 8537 եւ 8563:

3. — Աստուածաշունչ, Կ. Պոլսոյ մէջ, ի Ս. Նիկողոս եկեղեցին: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Գրիգոր Վրդ. Դարանաղեցի. — 2եռ. Ս. Յ. թիւ 3043: Դարանաղեցի, ժամանակագրութիւն, էջ 606:

4. — Աւետարան, Ասպահանի մէջ: Գրիչ՝ Յակոբ սարկաւազ ի Պոլիս: Ստացող՝ Արղլայ Զուղայեցի, որդի խոջա Վալու. — 2եռ. Նոր Զուղայի, թիւ 58 (Բ. Հատոր):

Քաջատուր Կեսարացիի նախ Կ. Պոլսոյ եւ ապա Նոր Զուղայի մէջ ունեցած մանրանկարչական գործունէութիւնը հաստատապէս կը մատնանշէ պոլսական ոճին եւ

պատկերագրութեան ազդեցութիւնը Նոր Զուղայի մանրանկարչական դպրոցին զարգացման վրայ:

Մ Ե Ս Բ Ո Պ Խ Ի Ձ Ա Ն Յ Ի

(1590 ? - 1652 ?)

ԺԷ. Դարու առաջին կիսուն Նոր Զուղայի մէջ իրրեւ գրիչ, ծաղկող եւ կազմող բնույն գործունէութիւն ունեցած է Մեսրոպ Դպիր երկանցի: Մնած է ԺԶ. Դարու վերջերը: Որդին էր Մարտիրոս քահանայի եւ Խոնդրարի: Եղած է աշակերտ՝ յայտնի վարպետ երկանցի Մարտիրոս քահանայի եւ Մազման մականուանեալ Մովսէսի Սարգիս երէցի: Իր կարգին ունեցած է աշակերտներ, որոնցմէ ծանօթ են տէր Դասպար, Աթամ, Բարսեղ երէց եւ Վահրամ:

Չորս տասնամեակներու (1608 - 1651) վրայ տարածուող իր աշխատանքին իրրարդիւնը ծանօթ են աւելի քան երեսուն գործեր, որոնցմէ ընտրովի շարք մը կը ներկայացնենք այստեղ, ժամանակագրական կարգով:

1. — Աւետարան, 1608, Ապահան: Գրիչ Ստեփանոս քահանայ: Մաղկող՝ Մեսրոպ երկանցի: Ստացող՝ խաջայ Վէլիջան. — 2եռ. Բրիտ. Թանգարանի: Յիշտ. ԺԷ. Դարի, Ա. Հատոր, թիւ 406:

2. — Աւետարան, 1609, Շօշ: Գրիչ՝ Սիմէոն երէց: Մաղկող՝ Մեսրոպ երկանցի: Ստացող՝ Մելիք Մուրատ. — 2եռ. Օքսֆորտի, թիւ 13: Յիշտ. ԺԷ. Դարի, Ա. Հատոր, թիւ 423:

3. — Աւետարան, 1615, Ապահան: Գրիչ՝ Հայրապետ երէց: Մաղկող՝ Մեսրոպ երկանցի: Ստացող՝ Մարտիրոս Սաթալ. — Յիշտ. ԺԷ. Դարի, Ա., թիւ 748:

4. — Աւետարան, 1618, Ստաթէի վանք: Գրիչ՝ Մինաս: Մաղկող՝ Մեսրոպ Դպիր երկանցի. — Յիշտ. ԺԷ. Դարի, Ա., թիւ 880:

5. — Աւետարան, 1623, Ասպահան: Գրիչ՝ Ստեփանոս քահանայ Զիք: Մաղկող՝ Մեսրոպ Դպիր երկանցի. — 2եռ. ի Լենինգրադ: Յիշտ. ԺԷ. Դարի, Բ. Հատոր, թ. 148:

6. — Աւետարան, 1624, Նոր Զուղայ: Տէր Հայրապետ գրած է աստուածասէր Մարգարոսի ցանկութեամբ: Մեսրոպ Դպիր

ծաղկած եւ կազմած է. — Ձեռ. Երեսանի, Թ. 3598: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ., Թիւ 199:

7. — Աւետարան, 1627, Ասպահան: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Մեսրոպ Խիզանցի: Ստացող՝ խոջայ Մարտիրոս. — Ձեռ. Ի Թիւ 354: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ., Թիւ 354:

8. — Գիրք Հարցմանց՝ Գրիգորի Տաթեւացւոյ, 1627, Նոր Զուղայ: Դրած է Հայրապետ Երէց, խաւջայ Եղիազարի պատուէրով: Ծաղկող՝ Մեսրոպ Դպիր. — Ձեռ. Ս. Գ. Թիւ 3425:

9. — Յայտաւորք, 1630, Յարեան գիւղ, Շօշ: Բարսեղ Երէց եւ Մեսրոպ Խիզանցի գրած են «ի խնդրոյ ... մահդասի խօճայ Նշնագարին»: Ծաղկող՝ Մ. Խիզանցի. — Ձեռ. Նոր Զուղայի, Թ. 241: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ., Թիւ 556:

10. — Աւետարան, 1637, Նոր Զուղայ: Գրիչ՝ Գրիգոր: Ծաղկող՝ Մեսրոպ Դպիր Խիզանցի: Ստացող՝ ղօջայ Դաւիթ. — Ձեռ. Ս. Գ. Թիւ 2617:

Հստ գնահատութեան Սիրարփի Տէր Ներսէսեանի, Մեսրոպ Դպրի գործերուն լաւագոյնն է ասիկա:

11. — Աւետարան, 1649, Ասպահան: Գրիչ՝ Վահրամ: Ծաղկող՝ Մեսրոպ Դպիր Խիզանցի. — Բանբեր Մատենադարանի, Թիւ 13, էջ 338:

Մ Ե Ս Ր Ո Պ Բ Ա Ղ Ի Շ Ե Ց Ի

(1600 ? - 1660 ?)

Բաղիշեցի Մեսրոպ Վարդապետ ծնած է Ժէ. Դարու սկիզբը ենթադրաբար: Ոն 1643ին գտնուած է Երուսաղէմ. Իր գրած մէկ յիշատակարանին մէջ ինքզինքը կը յորջորջէ «բանի սպասաւոր»: Դաւիթ գրիչ, 1645ին. կը կոչէ զինքը «աստուածաբան վարդապետ, քաջ հոգեւոր եւ անյաղթ փիլիսոփայ, ոչ միայն յարճեստ գրչութեան եւ ծաղկարարութեան, այլ ճոխ ամենայնիւ, լցեալ գիտնականութեամբ, ճշմարիտ բարոյող եւ դասասաց, հեզ եւ հանդարտ, սրբանունդ եւ մաքրամիտ» (Յիշտ. Ժէ. Դարի, Գ. Հատոր, էջ 168): Մեսրոպի գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութեան կարճ մէկ շրջանը (1635 - 1643) միայն ծանօթ է: Այդ տարիներու արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1635, Ս. Սարգիս, Բաղէշ: Գրիչ՝ Մեսրոպ Դպիր. — Թորոս Աղբար, Բ. Հատոր, էջ 414-415:

2. — Սաղմոս, 1636, Տիգրանակերտ: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Մեսրոպ Բաղիշեցի: Ստացող՝ Ղուկաս սարկաւագ Հզուեցի. — Ձեռ. Ս. Գ. Թիւ 2362:

3. — Շարական: Գրիչ՝ Հերապետ: Ծաղկող եւ նկարող՝ Մեսրոպ Բաղիշեցի: Ստացող՝ Խաչատուր արեղայ. — Ձեռ. Ս. Գ. Թիւ 1688:

4. — Աւետարան, 1643 [Բաղէշ]: Գրիչ եւ ծաղկող՝ բանի սպասաւոր Մեսրոպ Բաղիշեցի, Բաղիշեցի տէր Սահակի (+ 1643?) հետ միասին: Կան շահնկան լուսանցադրղեր՝ յանախ ինքնուրոյն ոճով. — Ձեռ. Ս. Գ. Թիւ 1966: Յիշտ. Ժէ. Դարի, Գ. Հատոր, Թիւ 159:

5. — Աւետարան, 1643, Երուսաղէմ: Գրիչ՝ Մեսրոպ. — Ձեռ. Ս. Գ. Թիւ 2653:

Յ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Է Ս Խ Ի Զ Ա Ն Ց Ի

(1600 ? - 1663 ?)

Յովհաննէս Քհն. Խիզանցի ծնած է Ժէ. Դարու սկիզբը հաւանաբար: Որդին էր Յովհաննէս քահանայի եւ Ահլիի: Ունէր երկու եղբայրներ՝ Միքայէլ քահանայ եւ Ամիրսէթ, եւ քոյր մը՝ Հովփսիմէ: Որդին կը կոչուէր Սէթ: Աշակրտած է Մինաս կրօնաւորին: Առաւելապէս գործած է Երուսաղէմի մէջ (1626 - 1663), երբեմն այցի երթալով իր հայրենիքը, ուր կը տեսնենք զինքը 1644ին, եւ 1649-50ին: Խիզանցի Յովհաննէս քահանայի բազմադղին զրչէն զրչէն ու վրծինէն ծանօթ են աւելի քան 30 ձեռագիրներ: Կը ներկայացնենք ընտրովի շարք մը ժամանակագրական կարգով:

1. — Ժողովածու, 1626, Երուսաղէմի մէջ օրինակած է. — Ձեռ. Ս. Գ. Թ. 2515:

2. — Աւետարան, 1631, Երուսաղէմ: Դրած եւ ծաղկած է մահտեսի Տօնապետի համար. — Ձեռ. Ս. Գ. Թիւ 1945:

3. — Աւետարան, 1634, Երուսաղէմ: Օրինակած եւ ծաղկած է Բաշարաթ սարկաւագի համար. — Ձեռ. Ս. Գ. Թ. 2659:

4. — Աւետարան, 1640, Ս. Յակոբ, Երուսաղէմ: Օրինակած եւ նկարագրողած

է մահտեսի կներէքի խնդրանքով. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 2668:

5. — Աւետարան, 1644, Հիզան: Օրինակած եւ նկարազարդած է մահտեսի խաւճա Սարգսի համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 2631:

6. — Ճաշոց, 1646, Ս. Ծնունդ Բեթղեմ: Օրինակած եւ նկարազարդած է միջակ արուեստով: Պատուիրատու՝ Կանծակեցի Գրիգոր պատրիարք. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 15:

7. — Տօնացոյց-Շարական, 1653: Օրինակած եւ ծաղկած է Ս. Ծննդեան Վանքին մէջ, իր որդւոյն Սէթի համար. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 1403:

8. — Աւետարան, 1656, Ս. Յակոբ, Երուսաղէմ: Օրինակած եւ նկարազարդած է, եւ նուիրած Ս. Աստուածածնի գերեզմանին. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 1549:

9. — Շարական, 1661, Ս. Յակոբ, Երուսաղէմ: Դրած եւ ծաղկած է Սիմէոն Պարոնտէրի պատուէրով. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 355:

10. — Աւետարան, 1663, Ս. Փրկիչ, Երուսաղէմ: Օրինակած եւ նկարազարդած է: Ձեռագիրը մնացած է առանց ստացողի. — Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 2665:

ԲԱՐԱՂԱՄ ԴՊԻՐ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ

(1600? - 1675?)

Բարաղամ Դպիր ծնած է Ժէ. Դարու սկիզբները: Որդին էր Միխայէլի: Աշակերտած է Կարապետ կրօնաւորի: Ամուսնացած էր Մարիամի հետ. ունէր որդի մը, Միքայէլ անուն, որ եղաւ նշանաւոր գրիչ եւ ծաղկող: Բարաղամ 40 տարի (1634 - 1674) գործած է Սերաստիոյ մէջ իբրեւ գրիչ, ծաղկող եւ կազմող: Իր երկոտասն-

եակ մը ծանօթ գործերէն կը յիշենք հետեւեալները:

1. — Յայսմաւուրք, օրինակած է 1634 - 1636ին, «ի խնդրոյ յանցաւոր Մինասի»: — Յիշատակարանը Ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, Թիւ 997: Ձեռ. Սերաստիոյ, Թիւ 145:

2. — Աւետարան, 1638: Դրիչ՝ Խաչատուր երէց: Ծաղկող եւ կազմող՝ Բարաղամ: Ստացող՝ Պօղոս. Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, Թիւ 1085: Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 6747:

3. — Աստուածաշունչ, 1636 - 1640: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Բարաղամ: Ստացող՝ Ներսէս Վրդ. Սերաստացի. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Բ. Հատոր, Թիւ 1170: Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 3438:

Ծաղկողը շատ է օգտուած Թորոս Ռօսլիւնի 1262 թուականին նկարազարդած Աւետարանէն, որ այդ ժամանակ կը գտնուէր Սերաստիա, այժմ՝ Բալթիմոր:

4. — Շարական, 1644ին օրինակած է «ի խնդրոյ Սերաստացի Մելքիսէթ քահանային», նուիրատուութեամբ մահտեսի Սրգուի. — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Գ. Հատոր, Թիւ 223: Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 3374:

5. — Շարական, 1654ին Նոր Քաղաք Քանաւպոյի մէջ օրինակած է Բարաղամ գրիչ՝ Նոր Քաղաքացի, «հրամանաւ եւ արդեամբք տէր Աւետիս քահանայի եւդոկիացւոյ». — Յիշտ. Ժէ. Դարի, Գ. Հատոր, Թիւ 956: Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 3261:

6. — Փամագիրք - Աղամոս - Տօնացոյց, 1663ին օրինակած է Բարաղամ քարտող, աշակերտ Կարապետ կրօնաւորի. — Ձեռ. Վենետիկի, Թիւ 79:

7. — Մեկնութիւն ԺԲ. Մարգարէից՝ Ն. Լամբրոնացւոյ, 1674ին օրինակած է Բարաղամ գրիչ՝ որդի Միխայէլի. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 6484:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՈՎՍԷՍ ՔԵՐԴՈՂ ԵՒ ՓԻԼՈՆ

Պիտոյից Գրքին վերջը յորդորական խրատարանութիւն մը կայ՝ գիրքը յօրինող Մովսէս Քերդողին կողմէ ուղղուած իր աշակերտին թէ ողորոսի։ Այս Մովսէս Քերդողը յաճախ նոյնացուած է պատմահայր կամ քերթողահայր Խորենացի Մովսէսին հետ։ Մենք այդ նոյնացման դէմ բաւական զօրաւոր հիմ մը կը նկատենք Քերդողին մօտ տեսնուող լեզուական երևոյթ մը որ օտար է Խորենացիին։ Ակնարկուած լեզուական այդ երևոյթն է երրորդ դէմքի համար իգական սէ և նէ գերանուններու գործածութիւնը Պիտոյից Գրքին մէջ։ այսպէս,

1. — Գիրք Ը. օրինակ ա. — «Եւ այնու զսէ դրդուեալ, սովաւ և ես սայթաքեալ անկանելով ի վայր ի հիմանէ հաստատուն խորհրդոյ՝ ի պատուիրանազանց կամակորութիւն» (Տպ. 1865, էջ 513)։

2. — Գիրք Գ. օրինակ ա. — «Եւ մանաւանդ ևս որ զնէսլորայս՝ ամհնելին անհաւատալի զրուցեալ պատմէ ճառ, ասելն զնէ՝ կին Տանտալեայ» (էջ 375)։

3. — Գիրք Գ. օրինակ բ. — «Եւ այնպէս յանգէտս ասէ աղէկարծումն ժամանակի՝ մերկ զնէ իւրումն մարտակցին ցուցանէր Գիւգեայ։ Ընդ որ յետոյ զգացեալ զառականս կնոջն առնել իմն զրուցի՝ զայրանայր ցամամբ, և խորհուրդ ընդ տեսողին ունելով, հրաման տայր բայ նմին՝ զի թէ ոչ զկանտուղէսն սպանցէ զայրն ներա, ինքն արով վախճանեսցի» (էջ 377)։

Այժմ կ'արժէ հարցնել թէ այս երևոյթը, իգական գերանունին գործածութիւնը, գոյութիւն ունի՞ հայերէն լեզուով ուրիշ հին գրուածքներու մէջ։ Պատասխանը դրական է։ Սէ իգական գերանունը գործածուած է Փիլոնի երկու գրութեանց հայերէն թարգմանութիւններուն մէջ։ Այսպէս,

Ա. — Յղ. Աստուածային Աւրինացն Այլարանութեան, Տպ. 1892,

1. — էջ 144. — «Վասն որոյ և յետ վախճանին տակաւին ես թողալ և թաթալ ասեն զսէ, իրեւ առաջին եղեալ և յետոյ ապականեալ»։

2. — էջ 145. — «Արդ զսէ և դէպ ուղիղ ասաց բոս գոյոյն աւգնական. քանզի արդարեւ ընտանի և բուն է սա աւգնական մտացն, իբր եղբայր և համարիւն»։

Բ. — Յղ. Վարուց Կենաց Տեսականի, կամ Հաստեայց, Տպ. 1892։

1. — էջ 6. — «Բանդի սէ, զմարմին բշկէ միայն. իսկ այն և զանձինս հիւանդութեամբ ըմբռնեալս դժնդակաւ և դժուարաւ առ ի բշկութիւն»։

2. — էջ 24. — «Բանդի սուրբ և անբիծ և յաւերժակոյս զսէ գիտնն»։

3. — էջ 26. — «Եւ սպասս պաշտաման կրեն ոչ ի ծառայից և յաղախնաց, զազգն ազատս, ստացուածս համարեալ ոչ ըստ ընութեան, քանզի սէ ազատս զամենեւին ծնաւ»։

Արդ, իգական գերանունի կիրարկութեան այս մասնայատուկ իրողութեան վրայ հիմնուելով, Պիտոյից Գիրքը յօրինող Մովսէս Քերդողին կ'ընծայենք Փիլոնի վերոյիշեալ երկու գրութեանց հայերէն թարգմանութիւնը։

Մեր այս վերագրումը՝ մասնակի նեցուկ մըն ալ կը զտնէ պարմանի բառով, որ կիրարկուած է Պիտոյից Գրքին և Հաստեայց ճառին մէջ։ այսպէս,

Գիրք Պիտոյից, էջ 580. — «Այս է նախադուռն կրթարանիս՝ և ասպարէզ ենթակայս իրի հռետարական հանդիսաւորաց, համանգամայն ուշեղագոյն պարմանեաց»։

Յղ. Հաստեայց, էջ 20. — «Եւ անցեալ կան առ նոսին այլք պարմանիք՝ առաջին տէգ մուրուացն արձակեալ»։

Շահեկան է նաև հետեւեալ հատուածը, որ սերտ աղերս կը ցուցնէ՝ Փիլոնի մօտ գտնուող նման գրուագի մը հետ։

Գիրք Պիտոյից, էջ 537. — «Յայնժամ որպէս յորդորական իմն զուարթութեամբ քաջալերեալք լինէին արք և կանայք, և ի միասին տօնելով ընծայէին Աստուծոյ ըստ շնորհալից կրիցն հանել բարեբանութիւն և ձայն ցնծութեան։ Եւ զնոյնս նուագաւոր երգ և երաժշտական զուգա-

բարբառ հնչմամբք պարաւորակք եղեալ՝ յերկուս բաժանէին դասս. որոց առաջնորդեալ հաւէր արանցն՝ մեծն ի մարգարէս Մովսէս, և կանանցն՝ նորին համարին նուագերգողն Մարիամ: Եւ այնպիսաբար յամենեցունց առաքելով հրեշտականման ուրախալից պարաւորութիւն համբառնալով զձեռս յերկինս, և գոհանալով ի շնորհողէն յաղթութեան բազմայնականն հեշտալուր բանիւքս:

ՅԳ. Հետեանայց, էջ 31. — Եւ աստուածազգեստք եղեալ արք և կանայք մի պար եղեալք՝ զգոհացողական աւրհնութիւն ի փրկիչն Աստուած երգէին: Եւ առաջնորդէր արանցն Մովսէս մարգարէ, և կանանցն Մարիամ մարգարէ: Սոցա յաւէտ նմանութիւն արարեալ պաշտանէիցս այսոցիկ պար, նուագաւք զուգանչմամբք և զուգարարառովք, առ ծանր հնչիւն արանցն, կանանցն սուրն խառնեալ, յարմարական և նուագաւոր բազմայնութիւն կատարէր, և արդարեւ՝ հրաշքական. քանզի ամենարարի էին միտք, ամենարարի բարբառքն, և նազելի և պարկեշտ պարաւորակքն:

Այժմ նկատի պէտք է առնենք քերականական ուրիշ երեոյթ մը, որ աչքի կը զարնէ փիլոսոփի գործերուն հայերէն թարգմանութիւններէն ոմանց մէջ. այդ է ե գրին իրրե նեցուկ գործածութիւնը բայերու անցեալ կատարեալ եզակի երրորդ դէմքին առջև, անոնց մէկէ աւելի վանկեր ունեցած պարագային ալ, ինչպէս էգնաց, էգիտաց, էկորոյս:

Այս կարգի բայական ձևերէն կրնանք մտանշել հետեւեալները.

Ա. — ՅԳ. Աստուածային Աւրինացն Այլարանութեան, էջ 170. — Եւ այլ ցրուեալ և քայքայեալ միտքս կամ ախտիւ հարեալ՝ էանց և էգնաց ընդդէմսն:

Բ. — Կեանք իմաստնոց, Տպ. 1892:

1. — էջ 52. — Եւ մաքուր ճաճանչ լուսոյ փոխանակ խորին խաւորին տեսանել սկսեալ՝ էանց էգնաց զհոտ ճառագայթին, և ետես և էգիտաց և էհաս զոր յառաջագոյն ոչ էր տեսեալս:

2. — էջ 54. — Եւ վասն զի էանց էգնաց և փոխեցաւ:

3. — էջ 93. — Երանդի և ոչ զմի ոք

ոչ որք էին ընդ նմա էկորոյս, հիացեալ ընդ մեծութիւն գործոյնս:

4. — էջ 95. — Եւ ասն զի ետես և էգիտաց զաւգնական զմարտակիցսն և ըզսիրելիս յառաջ սակաւմի հիւանդացեալս:

Արդ, հիմ ունենալով լեզուական այս երեոյթը վերոյիշեալ երկու գրութեանց մէջ, Կեանք իմաստնոց երկին հայերէն թարգմանութիւնն ալ կարելի կը գտնենք ընծայել Մովսէս Քերդոզին:

Մովսէս Քերդոզին վերագրելի վերոյիշեալ երեք թարգմանութիւններուն վրայ կրնայ աւելցուիլ չորրորդ մըն ալ, ահա թէ ինչպէս: Պիտոյից Գիրքին մէջ (Չ. տ. էջ 446) կը հանդիպինք հետեւեալ նախադասութեան. «որ յոյժ դժոխսեալ տղոս եւ դագ բանիւն վարէր»: Արդ, ընդգծեալ հազուադէպ ասութիւնը կը տեսնենք նաև փիլոսոփի ԷԱռանց Պատրաստութեան ի Սամփոսովն ճառին մէջ (Տպ. 1826, էջ 549), այսպէս. «Արդ իբր այսպէս ի վեր զնա կախեաց, և ելոյժ զնա, պատիր՝ տղոս եւ դոգ բանիւն»:

Ուրեմն վերագրեալ լեզուական և քերականական տուեալներուն վրայ յենլով Մովսէս Քերդոզը կը տարբերենք Մովսէս Խորենացիէն, և առաջինին կ'ընծայենք փիլոսոփի երկերէն չորսին, —

Ա. — Յաղագս Աստուածային Աւրինացն Այլարանութեան,

Բ. — Յաղագս Վարուց Կենաց Տեսականի, կամ Հետեանայց,

Գ. — Կեանք իմաստնոց, և

Դ. — Առանց պատրաստութեան ի Սամփոսովն — հայերէն թարգմանութիւնը:

Յաւելուածաբար կ'արժէ նշել որ լեզուական վերագրեալ ձևերը — սէ, նէ, նէրա — ինչպէս և շատ ուրիշներ, օր. նհատ, նոջա, ետարին, ետաց, մէնածին, եայլն, կը գտնուին Տիմոթէոս Կուզի Հակածառութեան հայերէն թարգմանութեան մէջ: Սակայն փիլոսոփի խնդրոյ առարկայ գործերուն թարգմանութեան լեզուէն այնքան հեռու է Հակածառութեան հայերէնը, որ շատ դժուար է միեւնոյն թարգմանչի գործ նկատելն: Վերջինին թարգմանիչը նորոյնսկ հայ չի թուիր ըլլալ, այլ օտար մը՝ միաբնակ դուստնութեամբ:

Ն. ԱՐՔ. ԵՈՎԱԿԱՆ

ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ

1915ի ամառն էր: Յուլիսի մեղրացած արևը մեծաքանակությամբ թեկերով կը բացուէր Փետանդաշտի, իրարու խաչածե նստած չորս գիւղերու՝ Շիրտանի, Կաղազիղի, Առէղի և Կայնիմիրանի վերեւ Փետանդաշտի լեռնագագաթը ձմեռուան շրջանին չուրջի ձիւնածածկ լեռներէն իջած ֆուրներէն կը վերածուէր աւազանի մը, որ Ապրիլէն Օգոստոս, քիչ քիչ կը ցամքի, իր ծածկած հողերուն բաշխելով արգասաւոր իր բարիքը: Փետանդաշտը (փոս դաշտ) ամենաբարձրագիւր դաշտավայրն է, 2200 մէթր բարձրութեամբ: Արտօսը գլուխն է Ռելատենեաց լեռներուն, որոնց վրայ ծաղիկներ կան, միայն այս սարերուն յատուկ: Սուսուն ծաղիկը, օրինակ, իր մէջ կը խառնէ Հայաստան աշխարհի բոլոր ծաղիկներուն բոյրն ու անուշաւթիւնը, տեսքն ու զգլխանքը: Երբ հովիւները արեւամուտին՝ իրենց հօտերուն հետ գիւղ վերադառնալին, գլխարկներուն շուրջ շարած սուսուն ծաղիկներու փունջներ, անոնց բոյրը ոչխարներու հանած փռիէն ու մայրիւնէն առաջ գիւղը կը հասնէր: Տեղացիները զայն ծաղիկներու նարեկացին կ'անուանէին:

Նարեկացին հայ միտքի սուսուն ծաղիկն է, սիրտերու ուրախութիւնը, տըրտմութիւնը, նախապաշարումը, թերահաւատութիւնը, սիրոյ, յոյսի, հաւատքի համբերութիւնը, ինչպէս նաեւ ընդվզումը բանութեան և յաճախ Աստուծոյ դէմ: Սակայն ո՞վ կրցած է անոր չափ սիրել, կամ իր ամենի կատաղութեան մէջ թռիչքներ գործել, այսերուն հետ մարտնչիլ և մոլեգնութեամբ մարդկային մեղքերու և կիրքերու վրայ յարձակիլ, նման եղբորովի փոթորիկին որ լեռներու վրայ կը բացուի, անդունդներ կը բանայ ծովի ջուրերուն խորը, վիշապներ շղթայի կը զարնէ և աստղերէն կը կախէ: Աստուածն անգամ սարսափի կը մտանէ, մինչև որ Սուրբ Հոգին անդունդներուն վրայ շարժելով, ըլլայ նոր «եղիցի լոյս» մը: Ան հարազատ ծնունդն է իր հայրենիքին:

Սուրբին ներշնչումներուն քարայրը բարձունքի մը վրայ է, հեռու մարդերու ճամբաներէն, անդունդին վրայ կախուած, ուր հայոց մեծ բանաստեղծը արձակած է իր հառաչանքներն ու ողբերը, ի խորոց սրտի աղապատանքներով: Հոն է դամբարանը մեծ սուրբին, որուն ուխտաւորները կը մօտենային ծնկաչոք, ջուրի վտակին վաղող եղջերուի նման, ըսելու իրենց սրտին խօսքը Աստուծոյ: Կը յիշեմ մայրս ինչպէս սուրբի շիրմին շուրջ կը պտըտցնէր զիս, շիրմաքարին վրայ կը պառկեցնէր, որ շնորհ և իմաստութիւն գար իր փոքրիկին: Սուրբին ցոյց տրուած մէկէ աւելի գերեզմանները չեն կրցած զայն առանձինն իրենց մէջ պարփակել, ան կը մնայ միշտ անպարագրելի և հրաշագործ, եղբորովի փոթորիկներուն պէս աշխարհաստ, ծովուն ջուրերուն նման խորանդունդ և մրկածին, և կամ այնքան քաղցր, ինչպէս ծովուն կապոյտին մէջ ննջող հուր աշքերով, բոց մօրուքով առասպելական պատանին:

Ապրիլեան կռիւներուն, Փետանդաշտն ալ ունեցաւ իր հերոսամարտ: Վաղապուրկանի հերոսամարտէն յետոյ, ժողովուրդը կը հաւատար թէ եկած էր վախճանը դարերու իր սարկութեան: Ապրած էր դարերով լաւագոյն օրերու յոյսով, յանձնառու եղած ամէն կարգի զահողութիւններու, կրծելով գերութեան ժանգոտած շղթաները, մղելով արիւնոտ դուպարներ ընդդէմ անմարդկային ամէն կարգի քաղանդութիւններու, եկած հասած քսաներորդ դարու սեմին՝ որ փոքր և գերի ժողովուրդներու ազատութեան արշալոյսը կը կարծուէր ըլլալ, և հոն անխնայ մորթուիլ, ի տես քաղաքակիրթ նկատուած աշխարհին, իրողութիւն մըն է, որուն հետ կարելի չէ հաշտուիլ առանց տակու մարդկութիւնն ու քաղաքակիրթութիւնը: Այս անպատմելի ողբերգութեան դիմաց մարդ կը տարուի մտածելու քաղաքակիրթութեան հոգեվարքին և ապագայի տխուր ճակատագրին: Սեղիները նորէն կ'իջնէր մեր իղձերուն և երազներուն վրայ, կ'ամայանար երկիրը իր զաւակներէն: Մեր երազներու բոցավառ խորոյկէն կը մնար միայն աղօտ ճա-

ազգայթ մը Արադածի ստորոտին՝ որուն քաղցր շողերը կը շարունակեն մնալ գերագոյն ապահովութիւնը մեր երազին: Իսկ Արաքսէն անդին, որը ու ամայի կը մնան մեր տունն ու տեղը, դարաւոր քերտինքի և արիւններու գինը եղող սրբութիւններն ու տնտեսարինելի զանձերը, ինկած գիշատիչներու ոտքերու կոխան:

Մեր բիւրաւոր նահատակներու մարմինները մնացին անթաղ, հեռաւոր անապատներու մէջ, կեր՝ վայրի գազաններուն և գիշատիչ թռչուններուն: Ո՛չ երկնքի լոյսը և ոչ ալ արդարութեան ցողը կ'իջնէր անոնց ցրուած սկզբներուն վրայ: Մեր դաւար կոյսերն ու մատաղերոմ մանուկները կ'ապշտպուէին վաշտըւէր և անարգ շահագործումներու ի հաշիւ... Իսկ անոնք որոնք հազար ու մէկ մահերէ վերջ հրաշքով կրցին ողջ մնալ, աստանդական նետուեցան օտար մշուշներուն ծոցը, շարունակելու իրենց քաւարանեան կիսնքը, անցեալ վերյիշումներու սլաքներէն ըզրկ ըզրկ: Տարիները կ'անցնին և մենք լցուով կը սպասենք դեռ թափուած արեան գինը եղող մեր մարդկային իրաւունքներուն: Մոռացումը չէ անշուշտ որ պիտի ամօքէ մեր բեկուած հոգին, մոռացումի դաւաճանութիւնը, ընդհակառակն, ոճիրի հաւասար արարք մը պիտի ըլլայ, մեր իսկ ձեռքովը գործադրուած: Այդ մասին հոգետանջ գայրոյթով արտասանուած է անէմքի վճիռը. «Այսքան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք, թող ողջ աշխարհ կարգայ հայուն նախատինք»:

Անշուշտ առաջին անգամը չէր որ արիւնը կ'ողողէր մեր երկիրը: Պատմութեան կատաղի ցուլը մեր դարաւոր կեանքի ընթացքին բազմաթիւ անգամներ անցած է մեր ըզրտուած մարմինն վրայէն: Երկնեւ երկին եւ երկիրը մեր տիեզերածնութիւնը խորհրդանշող պատկեր մը չէ միայն, այլ նաև պատմութիւնը մեր ժողովուրդին, որուն արեան ծովուն մէջ պիտի կրէր իր ցաւը հայ բնաշխարհը խորհրդաշնող եղեգնիկը: Մեր բոլոր հին մատենագիրները, Շնորհալիէն մինչև Դաւրիթեցիին, իրենց կարկամած շրթները մօտեցուցած հայ տառապանքի այդ կարմիր

եղէգնիկի ծակերուն, երգած են հայ հոգիի տխրանուշ մեղեդին, կեցած մեր հազարաւոր դիակներու աջիւ, տեսլահար մարգարէներու նման աղաղակելով. «Տեսնանեմք կենդանեաւ դիակունս անձանց մերոց»:

Ամէն տարի Սփիւռքի բոլոր հայաշատ կեդրոններու մէջ մեր ժողովուրդը կը յուշէ Ապրիլեան եղեռնը և արիւնոտ սիրտով կը տօնախմբէ մեր բիւրաւոր մեռելներուն կարմիր յիշատակը, որոնք իրենց մահուան դաշտերէն մեղի կը բերեն չմեռնող զաղափարներու ոսկի երազը, սրբազան շուշփայի մը մէջ վաթթուած: Մեռելները սիրել կը նշանակէ սիրել անոնց առաքինութիւնները, վասնզի մեր եղբարամահ նահատակները պատկերներ են զաղափարին: Չկան անոնք այսօր, բայց իրենց երազը իբրև դրօշ կարմիր կը ծփայ անվերջ հայ ըղձանքներու բոցերուն վերեւ: Չի բաւեր Ապրիլ 24ը նկատել իբրև բարոյական յաղթանակ, թէ ի՞նչ հասկացողութեամբ՝ այդ ալ ուրիշ հէքիաթ: Որքան ճիշդ է խօսքը մեր մեծ եկեղեցականին. «Եթէ կարենայինք սիրել զիրար՝ այն չափով որքան կը սիրենք մեր մեռելները, այն ատեն բոլորովին տարբեր պիտի ըլլար մեր գործն ու ճակատագիրը»: Մենք իրապէս յարգած կ'ըլլանք մեր մեռելները, եթէ գիտնանք հաշտ ապրիլ ողջներուն հետ. այս է Ապրիլ 24ի երազոյն պատգամը մեծ աղէտէն ազատուողներու համար: Ի՞նչ պիտի ըսէր իր հաւատքին համար ողջամահ եղող եկեղեցականը և ի՞նչ կրակէ բառերով պիտի ծանակէր մեզ դաշունահար, մորկավարս քերթողը, եթէ անոնք կարենային հրաշքով իրենց անյայտ գերեզմաններէն դիտել մեր իրերամարտ կեցուածքը, մեր հոգիները իրարմէ բաժնող ողբերգութիւնը, փոխանակ իրարու հետ ըլլալու, առանց տարուելու օտար և ժամանակաւոր հովերէն, յառած մեր նայուածքը սեփական մեր ճրագին, անոր լոյսին տակ հիւսելու ապագայի թեզանը:

Վեց տարեկան էի այդ օրերուն: Այսօր, տարիներ յետոյ, մտքիս մէջ տակաւին կենդանի կը մնան ծանօթ դէպքերն ու դէմքերը, ուրախ և տրտմաւ պատկեր-

ներով, Աշխերուս առջևն կ'անցնին շարքերը հերոս ֆէտայիններուն, իրենց զգաթէ գլխանցներով, Համերական կտրիճներ յիշեցնող. որոնք այդ օրերուն իրենց արիւնով գրեցին Վանի և Փեսանդաշտի հերոսամարտը: Կ'անցնին անոնք հրակարմիր դէմքերով, յաւաժառ. երգը իրենց շրթներուն: Անոնք կը մեռնէին խաղաղ հոգիով, արհամարհելով մահը, գեղեցկացնելով սակայն անոր դժխեմ պատկերը:

Հակառակ այս իրողութեան, անսպասելիօրէն գաղթի ահազանգը արևուրդ ելեւէջներով կը թանձրանար հոգիներուն վրայ, սուգի վարչամակի մը նման, անակնկալի բերելով նոր յոյսերով լեցուն Վան աշխարհի քնակչութիւնը:

Կեդրոնէն հրահանգ եկած էր շրջակայ պաւառներուն, քսանչորս ժամէն պատրաստուիլ մեկնելու Վան և անկէ կովկաս: Այս եղերախաղը անմարտելի կը մնար բոլորին համար: Ոչ ոք կրնար հաւատալ թէ իրենց տուններէն, հողերէն, սիրելիներու գերեզմաններէն այս բաժանումը վերջնական կրնար ըլլալ: Բոլորի դէմքերուն՝ ցաւ և աշխերուն՝ արցունք կար: Հայրս մանգաղը ձեռքին՝ մեր անամերձ արտն էր իջեր, վերջացնելու կէս մնացած ցորենի քաղը: Երջանիկ արարած, որուն հոգիին խորը յոյսին ճառագայթը կը շարունակէր կայծկլտալ, տարիներու իր անմեռ խորհուրդով:

Օրեր յետոյ, Փեսանդաշտի և շրջակայ գիւղերէն մեծ ու փոքր կարաւաններ ճամբայ կ'իյնային դէպի Վան, լեռներէն բխող վտակներու պէս, վերադարձի հաւատքի գաւազանին յենած: Կէօօրուան արեւը կը տաքցնէր լերկ ժայռերը: Յոգնած եզներ դանդաղօրէն կը քաշէին երեսաններով և կրննով ծանրաբեռն սայլերը: Լեռնային կուրցնող արեւին մէջ, կրննեռ խայտաբղէտ գլխու ցալերը, կարմիր և կապոյտ շրջադրեւանները, այրերու կիրակնօրեայ շիկակարմիր բաճկոնները, սկի թիւերով հիւսուած, տօնական երեւոյթ մը կու տային նահանջի այս լուռ երթին: Մահը ընկերով հարսանիք է. այդ զգացումով կը քալէին բոլորը, իրարու մէջ, իրարմէ զուրս:

Իրիկնադէմին կանգ կ'առնէինք Ոստանի դիմաց: Հեռուն կ'երևնար Սիփանի ձիւնափառ կոնը, որ կը բարձրանար լիճի կապոյտ հայելիէն: Սիփանը հօրս հէքիաթներէն ինծի ծանօթ լեռն էր, որու բարձունքին՝ Սիամանթոն և Պաշէղարէն իրենց սիրոյ ողբերգութիւնը ապրած ու մեռած էին: Ծակատագիրը յաճախ կը լծորդէ սէրը մահուան, կեանքին տալու գուցէ խորութիւն և նշանակութիւն: Որովհետեւ անմահութիւնը մահուամբ միայն հասկնալի է: Այս տրտում պարագան փառաօրէն է կեանքին: Մահը կը մաքրէ անցեալը և կը կնքէ դայն յաւերժութեամբ. այս իրողութիւնը իր հէքիաթունակ ձեռն մէջ միայն հասկնալի է: Ոստան ժամանակին մայրաքաղաքն է եղած Արծրունեաց թագաւորութեան, պաշտօնաւ և շէն: Անուանի էին մանաւանդ անոր ծիրանն ու ընկոյզը: Ծառ էի լսած Ոստանի նշանաւոր մրգաստաններու մօտին, այժմ այդ դրախտին մէջ կեցած՝ կը դիտէի թէ ինչպէս արեւու շողերը անձրեւ կը մաղէին ծառերուն՝ որոնք իրենց ճիւղերը սանտրուած վարսերու պէս, գոյներու գեղեցկութիւններով, պտուղներով զարդարուած, կ'իջնէին հողին: Ոստանի գետը լեռներու զովութիւն առած, ծառերուն հետ ձեռնկուելով վար կը վազէր: Հսկայ ընկուզենիներ, ձերունիներու իմաստուն խոհերով կը դիտէին քուրին վազքն ու խաղը:

Հօրս փափաքով, Վան չհասած, կ'որոշենք Արաօսը բարձրանալ, որ 3500 մէթր բարձրութիւն ունի և գուռն է Ռշտունեաց լեռներուն, անկէ դիտելու Փեսանդաշտի համապատկերը: Իրարու վրայ ծալլուած այս ամենի լեռնակոյտները տիտաններու վրաններ ըլլային կարծես, որոնք եկած ու բանակած էին Նայիրի աշխարհին մէջ: Սակայն Փեսանդաշտի թիկունքին բարձրացող Ծաղկէ լեռներուն գեղեցկութիւնը, իր ծաղկաւէտ լեռնադաշտերով, արօտավայրերով և քուրերով անպատմելի է: Արաօսի բարձունքէն դիտելով այդ սքանչելիքը՝ կը յամբանայ հոգին: Աղբիւրները, որոնք ժայռերէն կը բխին, կապոյտ առէջներով կը հասնին լեռներու կողերէն վար: Գոյնզգոյն ծա-

գիկներ, նարկիզ, ուհան, գինեբրուկ, նուսուֆուր, միւսոսնածաղիկ, աղբրանց արին, որոնք լեռներուն կարմիր կը հագցնեն, վերածելով համայնապատկերը հրաշալիքի մը:

Այժմ, տարիներ յետոյ, երկրագուն- գին կէսը շրջելէ վերջ, կը խորհիմ Ար- տասէն պարզուած տեսարանին, ջուրերու զուարթ երգին, ժայռերուն, բուսակա- նութեան, որոնք Աստուծոյ այդ խորա- նին մէջ սիրոյ խնծիղը կ'երգէին, սիրտս կը ճմլուի ու մանուկի մը պէս կ'ուզեմ լալ, ինչո՞ւ այս բոլորը: Ո՞վ անարդա- րութեան և անիրաւութեան ձմեռ, ե՞րբ պիտի ծագի արդարութեան արեգակը. ու հոգիիս մէջ վերստին կը յառնէ տըր- տում երգը բանաստեղծին:

Թող, ախպէր Թող, որ իմ սիրտը կրակ ու բոց վառուած էլնի,

Թող, որ իմ աչք կ'լկացող

Պղտոր պղտոր աղբւր էլնի:

Արագածը իր բոլոր հովոցներով շատ համեստ գեղեցկութիւն մը ունի, իսկ Լի- բանանի լեռները իրենց շորութեամբ պառանկութեամբ կը նմանին այս փահլ պար- մանիին առջև:

Այս բոլորէն յետոյ, կը մտնենք Ա- ւարայրի Պլպուլ եղիշէի ճգնաբանը, որ ժայռին մէջ փորուած ընդարձակ խոռոչ մըն է: Ըստ աւանդութեան, եղիշէ պատ- միշէն առաջ այս քարայրին մէջ ճգնած է Մովսէս Խորենացին և թէ եղիշէն իր դիւցադնամատեանը գրած է Խորենացիի ցուցմունքներով: Աւանդութիւնը չի մոռ- նար պատմելու նաև այն հայածանքներու մասին, որոնց ենթարկուած է մեծ պատ- միշէ: Ան իր հետքը կորսնցնելու համար փախչողութիւն ըրած է Մոկաց Ապա- րանից Ս. Կարապետի վանքը: Տեղւոյն վանականները երբ կ'իմանան իր տեղը՝ անկէ ալ կը վտարեն զինքը: Կը մեռնի Անձեւացեաց Ամենափրկիչ մենաստանին մէջ: Խնդճ մեծ մարդեր, որոնք կը խաչ- տանգուին, կը խաչուին, առնելու համար գուցէ իրենց բաժինը անմահութենէն:

Տակաւին վան չհասած՝ կ'այցելենք Չարահան Սուրբ Նշանը: Ամբողջ վանքը խորանի էր նման, ստուերախիտ ծառերու շրջանակին մէջ ծածկուած: Ամայի էր

վանքը, իսկ տաճարի կիսաստուերին մէջ կը շարունակէր իր նինջը Աւարայրի քաղցրախօս պլպուլը: Մայրս մօմեր վա- ունց ու լացաւ, զաղթողներէն ուրիշներ ընկերացան իրեն: Սոխակին ձայնը դուր- սէն կ'երգէր . . .

«Պլպուլ, քեզի համար մեր հարքն ասացին, թէ չէ հաւ, պլպուլ մեր Աւարայրին, եղիշեայ հոգեակն է քաղցրաղբուցիկ Որ զվարդանն ի վարդն տեսանու կար- միր»:

Յաջորդ օրը կը շարունակենք մեր երթը դէպի վան: Արշալոյսը Ռշտունեաց լեռներուն տուած էր ուրախ գոյն մը, նման նոր արթնցող մանկան ժպիտին: Լեռները քարձրահայեաց կը նայէին ցած ինկած բլուրներուն, ուր պարտէզներու կանաչութիւնը քարտիններով հասակաւոր- ուած, տեղ տեղ կը հասնէր լեռներու կէս քարձրութեան, հեռուներէն դիտուած: Շամիրամի պարտէզներուն գիծը կը մօ- տենար և կը խառնուէր վանի դրախտա- րոյր մրգաստաններուն: Ո՞ր գեղարուես- տագէտին աչքը այս մշուշոտ կանաչին վերև կրնայ տեսնել քարձրահայեաց Ար- տամետը, որուն առջև Տօսպայ ծովը ա- ռասպելական Շամիրամի լոգաբանն է չի- ներ, որուն մէջ մեծ վհուհին Արայրի վէրքերն է լուացեր, փորձելով իր կա- խարդական արուեստով կեանք տալ իր սիրածին: Արամի որդին, ըստ աւանդու- թեան, ի տես Շամիրամի հրապոյրին, չի կրնար յաղթել փորձութեան և կը համ- բուրէ զայն և Նուարդին տալիք մատա- նին Շամիրամի սնարին քով կը մոռնայ: Սակայն վա՛յ անոր որ Շամիրամ մը կը համբուրէ . . . Փռաք Խորենացիին որ կը քնացնէ Արան յաւիտենական քունով, պանծացնելով ամուսնական սիրոյ հաւա- տարմութիւնը: Հէքիաթը երբեմն որքան գեղեցիկ է իրականութենէն:

Ոստանէն կը շարունակենք ճամբան դէպի վան: Հեռուն կ'երևի Այգեատանը՝ իր հէքիաթոյրի գեղեցկութեամբ: Աղթա- մար և Արաէր կղզիները, սիրահար արօր- ներու նման, իրենց լոգանքը կ'առնեն: Ու կը յիշեմ ծանօթ երգը.

«Մովուն խաւք մը կ'էր, անունն էր արօր, Վգիկն էրկէն էր սրտիկ սեւաւոր»:

ՖՐԱՆՑ ՎԷՐՖԷԼ

(ԱՌԱՆՑ ԻՆՏԵՆՏԻՎԱՆ ՄԱՐԴ ՄԸ)

«Տեղ մը չկայ որուն կը պատկանի», այսպէս Վէրֆէլ գրեց 1921ին իր ապագայ կնոջ:

«Ո՛չ քաղաք, ո՛չ երկիր, ո՛չ ժամանակ»: Վտարանդիութեան այս զգացումով ան մասնակից կը դառնար Աւստրո-Հունգարական կայսրութեան անկումէն ետք Փրակէն տեղահան եղող ուրիշ Գերման-Հրեայ գրողներուն: Սակայն, աննման իրեն բարեկամ Յորանց Բաֆֆայի, Վէրֆէլ ապացուցանեց թէ արտակարգօրէն ձեռնհաս էր ինքզինքը աննպաստ պարագաներու յարմարցնելու: Ան իր գրական հիանալի յաջողութիւնը պատե-

րազմներով և յեղափոխութիւններով մեծապէս ցնցուած չրջանի մը ընթացքին էր որ իրագործեց: Այդ չրջանը իր դադարեցողութիւն հասաւ Նացիներուն յաղթանակով և զինք աքսորականի մը վերածելով: Միացեալ Նահանգներուն մէջ գտնուած իր վերջին տարիներուն, ան (ձայնասփռէն) յայտարարեց. «Ես Ամերիկացի եմ»: Բայց կասկածելի է թէ ան իսկապէս կրցաւ իր ինքնութեան առեղծըւածը լուծել, մասնաւորաբար բախումը իր Հրեայ ծագումին և կաթոլիկ եկեղեցւոյ հրապոյրին:

Փիթըր Սթէֆան Շանկսի կողմէ այս

Շամիրամի օձապատոյտ ջրանցքին հետ կը յառաջանանք, դիտելով ծովը ու համբելով կարաւանը լեռներուն, որոնք իրենց դունչները ծովին մէջ մխրճած՝ կը քալեն կարծես մեզի հետ: Քաղաքի մերձաօրութեան կը տեսնենք Վանի երկյարկանի շէնքերը, լայն փողոցներով, որոնց երկու կողմերուն՝ ծառաշարքեր իրենց անընդմէջ հասակները կ'երկարաձգեն: Կարելի չէ անշուշտ այս շքեղութեան հետ համեմատութեան բերել մեր գիւղական ցած տանիքները, փթիւրով ձեփուած պատերով տուները, իրենց նեղ և ծուռ ու մուռ փողոցներով:

Քաղաքի մուտքին՝ ուշ մնացած գաղթողներու բազմութեան դիմաց կեցած էր թուխ համազգեստով և սև ակնոցներով մէկը, որ կը յայտարարէ թէ քսանչորս ժամէն պէտք է ձգեն քաղաքը: Բէռն Արամն է, կը փսփոսային իրմէ քիչ մը հեռուն կեցողները: Վանեցիներ քէռա կ'ըսէին ակնոց կրողներուն: Կը խորհիմ թէ ո՛չ Հայաստանի և ոչ արտասահմանի մէջ

չէ մնացած մէկը, որ ինծի նման տեսած ըլլայ Վանի հերոս Արամը:

Յաջորդ օր, հօրս ձեռքէն բռնած, բարձրացանք Վանի դարաւոր ու հռչակաւոր բերդը, որու բարձունքէն սնդուս կտաւ մը ինչպէս կը պարզուէր Վանայ ծովը: Լեռուն, վերէն ինկած դադաղներու պէս կը ծփծփային կղզիները, անվերադարձ մեծ փառքերու դիրքը ինչպէս:

Յետոյ գացինք դիտելու Մհերի քարածառը, որուն մէջ հազարամեակներէ ի վեր փակուած կը մնայ Սասունցի Դաւիթի որդին, որ, ըստ աւանդութեան, խռոված աշխարհի չարէն և անարդարութենէն, կամաւորապէս ինքզինքը այդ քարածառին մէջն է զնդանք, որ հողէն ծնած Սիւրբիսի նման կը կենայ յաւերժին դէմ: Ժողովուրդը կը հաւատայ թէ երբ ժամանակը գայ, ան պիտի խորտակէ իր բանտին դուռը, աշխարհին բերելու խաղաղութիւն և երջանկութիւն: Ան մեր ուշացած Մեսիանն է:

Ե.

(Շարունակելի՝ 1)

նոր կենսագրութիւնը անկողնակալ դիրք մը կ'որդեգրէ, և թոյլ կու տայ որ փաստաթուղթերը և գէղարարը խօսին: Անտիպ յուշատետրեր, օրագրութիւններ, նամակներ և յուշեր ազատօրէն օգտագործելով, ան յստակօրէն կ'արձանագրէ Վէրֆէլի գրական կեանքին երկդիմութիւնները: Ինչպէս նաև իւրաքանչիւր գլուխի վերջաւորութեան՝ շեղագրուած պատմական մանրամասնութիւններ կը մէջբերէ, քաղուած Վէրֆէլիները լուսնանշող անձերու հետ կատարուած տեսակցութիւններէ: Այն ատակութիւնը, որուն միջոցաւ ձանկար կը միախառնէ քաղաքական գէղարարը Վէրֆէլի զգացական կեանքին տաքնապներուն և անապահովութիւններուն հետ, այս կենսագրութիւնը օրինակելի կը վերածէ:

Վէրֆէլի «Der Weltfreund»-ը (1911), մարդկութեան եղբայրութեան դրուատիքը, զինք Արտայայտչական Սերունդի գլխաւոր բանաստեղծ տիպոսին արժանացուց: Բայց շատ չուտով իր իտէալական ձգտումները անկման մատուցեցան Առաջին Համաշխարհային պատերազմին պատճառաւ, որուն հետեւանքով ան Ընկեր-վարական զօրաւոր հակումներ ունեցաւ: Հանրապետական Աւստրիոյ մէջ, 1920-ական թուականներուն, ան իր ասպարէզը նոր փուլի մը մէջ դրաւ: Հրաժարեցաւ իր նախկին արտայայտչական և Ընկեր-վարական իտէալներէն և զօրաւոր սերտ համաձայնութիւն յայտնեց կաթոլիկ եկեղեցւոյ հետ: Այսպէս, 1930-ական թուականներուն, ան Տօլֆուսի և Շուշնիկի մամուլաշարական վարչաձեւերուն գերաճառեալ պաշտպանը եղաւ:

Իր կեցուածքը Հիթլերի իշխանութեան տիրանալուն 1933ին՝ իր գիրքին երկդիմութիւնը կը բացայայտէ: Երբ Հէյնրիխ Մանի պէս ձախկողմեան հեղինակներ Փրուսիոյ Գրական կաճառէն կը վտարուէին, Վէրֆէլ նոր վարչաձեւին հաւատարմութեան ծանուցում մը ստորագրեց, 1933ի Մայիսին, Նացիներուն գիրքերու այրումով, նոյնիսկ իր գործերուն մէկ մասը փճացնելէ հետք, ան օրուայ իշխանութեան հետ խաղաղութեամբ ապրելու յոյսն կը մշակէր:

1933ի Դեկտեմբերին, ինքզինքը «Զեխուսլովաքիոյ Գերման փոքրամասնութեան պատկանող մէկը» կոչելով, Նացիացած Գրողներու Միութեան անդամակցութեան դիմեց: Հեղինակը այն էթէ նոյն թուականին Աւստրիացի հրատարակիչ մը իր «Մուսա Տաղի Բառասուն Օրերը» հրատարակեց, ուր ան Հայոց հալածանքը կը նկարագրէ Օսմանեան կայսրութեան վերջին տարիներու ընթացքին: Նմանութիւնը Հրէից հալածանքին հետ այնքան մեծ էր, որ Նացիները այս վէպը անմիջապէս արգիլեցին: Սակայն, Միացեալ Նահանգներու մէջ ան մեծ ընդունելութեան արժանացաւ և հսկայ ապաքանակով սպառող գիրք մը եղաւ ու Վէրֆէլը Զոշիդմի գլխաւոր հակառակորդ անունով գրողմեց:

1938ին, Գերմանացիներուն Աւստրիոյ գրաւումէն հետք, Վէրֆէլ և իր կինը Ֆրանսայի հարաւային մասը ապաստան գտան: Անոնց դժուարին և յուսահատ վիճակը Ֆրանսայի պարտութենէն հետք՝ յուզիչ գրուագ մըն է այս կենսագրութեան մէջ: Վէրֆէլին անունը առաջնակարգ տեղ մը կը գրաւէր Նացիներուն կողմէ ուղղուած հեղինակներուն ցանկին վրայ: Անձկալից ամիսներ անցուցին, խուսափելով Վիշիի իշխանութիւններէն և սպասելով արաւազներուն որոնց միջոցաւ Միացեալ Նահանգներ փախչիլ պիտի կարենային Սպանիոյ վրայէն: Հակառակ Ամերիկեան օգնութեան կազմակերպութիւններու միջամտութեան, Վէրֆէլը և կինը վերջապէս ստիպուած եղան լեռնային սահմանը ապօրէն անցնիլ և Սպանիա մտնել, խումբ մը գաղթականներու հետ (Հէյնրիխ Մանը անոնցմէ մին էր): Իր բախտին սուղակէտին՝ Վէրֆէլը Լուրտի մէջ հինգ ամիսներ մնաց և ուխտեց վէպ մը գրել սրբացուած Պէրնատէթ Սուպիրոսի մասին, եթէ հրաշքով մը կարենար ազատուիլ: Միացեալ Նահանգներ գտնուելուն միջոցին «Պէրնատէթի երգը» վէպն էր որ իրեն մեծագոյն յաջողութիւն մը իրականացուց և զինք հարստացուց: Սակայն իր վերջին տարիները հոն՝ ոչ թէ միայն իր ակար առողջութեան ստուերին տակը մնացին, այլ նաև զինք ամբաստանութիւններու

մատնեց թէ իր Հրէական հոգեւոր ժառանգութիւնը կ'սուրանար կաթոլիկ զգացումներու հանդէպ իր ըրած զիջումներով:

Այդ ճշմարտութիւնը թէ ան «հակա-Սեմական կնոջ մը հետ ամուսնացած էր» (այս ինք անձամբ ցաւով կ'ընդունի) իր կեանքին հեգնանքին աւելի մեծ իմաստ մը տուաւ: Երբ Ալման զինք նոր ճանչցած էր իր օրագրին մէջ զինք որպէս «գէր և ճպոտ սրունքներով Հրեայ մը» պատկերացուց: Բայց Վէրֆէլը, իրեն համար, աւելի հեղ անձ մըն էր իր նախկին կողակիցներէն — երգահան Մահլըբը, գծագրիչ Դոգոշյան և ճարտարապետ կրփիւսը: Ան ունէր գրող մը՝ որուն տաղանդը կարելի էր յղկել իր անձնական փառասիրութեան կարիքին համաձայն: Վէրֆէլ շատ շուտով անոր սիրային զգացումներով կապուեցաւ, թէ և ան տակաւին Փրակ գտնուող երիտասարդ կնոջ մը հետ ամուսնացած էր, իսկ Ալման՝ կրփիւսին: Կարգ մը սիրային ցնցումներէ ետք անոնք վերջապէս ամուսնացան: Վէրֆէլը սրճարանի իր վառանդուն բարեկամներէն հեռացնելէ ետք, Ալման զինք գործի լծեց շարք մը գլխաւոր գործերու վրայ, իր շփոթ տանը մէջ: Անկասկած, ան գովասանքի արժանի է այս բնատուր ձիրք ունեցող անկանոն գեղարուեստասէրը կարգապահ արհեստավորի մը վերածնունդ: Բայց ասոր համար Վէրֆէլը իր գաղափարաբանութիւնը որպէս գին վճարեց: Ալմանի ազդեցութեամբ ան իր երիտասարդութեան գաղափարներէն հրաժարեցաւ այնպիսի վայրագութեամբ մը՝ զոր Քաթլան հաւատար կը նկատէ կոչումի մը ուրացման: Երբ Ալմանի հիւրասենեակը հակադիր եկեղեցականներու հաւաքատեղիի մը վերածուեցաւ — սէր Շուշպերկը սովորական յաճախող մըն էր — Վէրֆէլին դիրքը աւելի երկդիմի եղաւ: Սաստիկ բախումներ ծագեցան երբ Ալման, որուն հակա-Սեմական զգացումները բացայայտ էին, Ֆրանքօն և Հիթլէրը պաշտպանելու սկսաւ: Նոյնիսկ իրենց աքսորին մէջ՝ Ամերիկա, Ալման կատաղի վիճաբանութիւններ գրգռեց, հաստատելով թէ Նացիներու կեդրոնացման ճամբարներուն մասին ըսուածները պարզ փոփախմբ են:

Այս սպրդասացութիւններուն դիմաց, Վէրֆէլը նուազ անպաշտպան պիտի ըլլար, եթէ իր անձնական ինքնութեան աւելի հաստատ հասկացողութիւն մը ունեցած ըլլար: Սակայն իր մանկութենէն սկսեալ, երբ իր ծնողքը զինք կաթոլիկ մանկապարտէսներու վստահեցաւ, ան յարափոփոխ եղած էր Քրիստոնէութեան և Հրէութեան հանդէպ իր ցոյց տուած հաւատարմութեան մէջ: Իր մեծագոյն բաղձանքը որպէս գրող՝ ապացուցանել էր թէ այս երկու վարդապետութիւնները կարելի է հաշտեցնել (իւր թատերախաղներէն մէկուն մէջ կը տեսնենք թէ Ս. Ֆրանսիս Ասսիզացին ձիաքարչ կառք մը հեծած է՝ Ահասուրուսի (Թափառական Հրեան) ընկերակցութեամբ): Այս՝ երկդիմութիւններու ծնունդ տուաւ և անոնք ողբալիօրէն բացայայտ եղան երբ Մարթին Պուպերի և Սիկմունտ Ֆրէժայի նման աւելի հիմնական տեսութեան հեղինակ մտաւորականներ իրեն յապարէզ կարգացին: Շատ աւելի կնճառ խնդիրներ գոյացան երբ 1934ին Ամերիկեան թատրոնի մը ղեկավարը իրեն վստահեցաւ Հրէից ճակատագրին մասին Ս. Գրքէն ներշնչուած ապաւորիչ թատերախաղ մը գրել: Այս թատերախաղին բնագրին մէջ Քրիստոսի նման անձ մը կը տեսնենք, որ Հրեաները կը մխիթարեն Տաճարին կործանման առթիւ: Երբ Վէրֆէլի բացատրուեցաւ թէ ոյսպիսի վերջաւորութիւն մը անհաճոյ է Նիւ Եօրքի Հրեայ գաղութին և թատերախաղին յաջողութիւնը կը վտանգէ, ան վերջին արտը բարեփոխեց՝ գանց ընելով Քրիստոնէական ակնարկութիւնները:

Վէրֆէլի պատուախնդիր մարդ մը չըլլալը բացայայտօրէն կ'ականահարէ իր իրագործումները: Երբ 1940ին Նիւ Եօրք հասաւ որպէս զաղթական, ան յիշատակելի խօսքեր ւեց, որոնք Նացի Գերմանիոյ դէմ մղուած պատերազմը որպէս «կրօնական պատերազմ մը» կը նկարագրէին և որուն «բոլոր գեոմկրատական ոյժերը պէտք է որ միանային Հրէութիւնը փրկելու համար», և այսպէսով դէպի բարբարոսութիւն անկումը արդիւնէին: Բայց 1942ին Հոլիվուտի մէջ զինք կը տեսնենք քարոզիչը այն վարդապետ-

ԳՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Ուրախութեամբ և շնորհակալութեամբ ողջունեցինք Արմինէ Քէօշկէրեանի նոր երկը՝ Ներսէս Շնորհալի, Տաղեր և Գանձեր, 1987, Երևան:

Ներսէս Շնորհալիի Տաղերուն բաւական հարուստ մէկ հաւաքածուն վաղուց հրատարակուած է վեհափայտ (Բանք Զափաւ, էջ 397-519, ըստ 1928ի հրատարակութեան, որ նոյնին Բ. տպագրութիւնն է): Փոքրագիր այդ հատորին մէջ կը գտնուին 59 տաղեր:

Ա. Քէօշկէրեան, երկարաշունչ աշխատանքով, զանազան ձեւագիրներէ քաղելով, այդ թիւին վրայ կ'աւելցնէ 37 նոր անտիպ տաղեր, ինչ որ կը ներկայացնէ շօշափելի քանակ և որակ:

Այժմ ակնարկ մը գրքին բովանդակութեան վրայ: Ներածութիւն (էջ 5-22), Բնագրեր (էջ 3-364), Ծանօթագրութիւններ (367-429), Յանկեր (430-446):

Յատուկ յիշատակութեան արժանի է Առաջին Յանկը, ուր ներկայացուած են

ճերսէս Շնորհալու հատուած - տաղերը ըստ առանձին երկերի և ըստ հատուածների սկզբնատողերի այբբենական դասաւորութեան, ընդ մէջը 65 կտոր (էջ 430-432):

Նոյնպէս կ'արժէ մասնաւոր յիշատակութիւն կատարել Ծանօթագրութիւններու մասին, թիւով 70, որոնք մանրամասն և զնահատելի տեղեկութիւններ կուտան Տաղերուն վրայ:

Եւ այժմ քանի մը մանր նկատողութիւններ քննադրերու մասին՝ ի շահ սոյն հատորին:

1. - էջ 54, տող 24. - Միաստուածութեան. ուղղելի Մի աստուածութեան: Նոյնը էջ 139, խորագիր, տող 3: էջ 140, տող 10: Դարձեալ, էջ 190, տող 1, միաստուածութիւն. ուղղելի մի աստուածութիւն: Նոյնպէս, էջ 298, տող 18, էջ 322, տող 4:

2. - էջ 86, տող 12. - խաչահանացն. ուղղելի՝ խաչահանուացն:

3. - էջ 91, տող 7. - դատապետք. ուղղելի՝ դատափետք:

4. - էջ 110, տող 5. - շուրջ զգերեզմանին. ուղղելի՝ շուրջ զգերեզմանաւն:

5. - էջ 167, տող 32. - անմեղանքին. ուղղելի՝ անմտանքին, համաձայն C ձեւագրին:

տութեան՝ թէ կաթողիկոսութիւնը միակ հոգեկան ոյժն է որ իր կարեւորութիւնը ունի: Հրեաները պէտք է հասկնան թէ իրենց ճակատագրուած է «Փօլօնիացիներու կամ Պուլկարացիներու պէս անպէտ ժողովուրդ մը ըլլալ»: Ժանկըր այսպիսի հակասութիւնները առանց որեւէ մեկնաբանութեան կ'արձանագրէ, սակայն միաժամանակ կը յիշէ թէ 1942ին «Պէրնատէթի Երզն» գրքէն շուրջ կէս միլիոն օրինակ սպառուած էր:

Այս հիմնալի կենսագրութիւնը կը յայտնէ թէ Վերֆէլը հակասական անձ մըն էր - գրող մը՝ օժտուած փայլուն իրատեսութեամբ, որուն կը պակսէր զայն պահելու հիմնական կարողութիւնը: Գրախօս Հանս Մայէր, որուն յուշերը Վեր-

ֆէլի մասին (արձանագրուած Ժանկքի կողմէ) 1920ական տարիներէն են, յետապահոյն պատկեր մը կը ներկայացնէ: Ան կը գրէ. «Կրնայ ըլլալ որ ան Մարքսիստ մըն էր, օրինազանց մը կամ պահպանողական մը, նոյնիսկ կաթողիկ մը: Ամէն բան փոփոխական էր և կախում ունէր պահուն ներմղումէն, յղացումէն և խոր զգացումէն»: Այսպիսի դատողութիւն մը կարելի է անգուծ նկատել, բայց լուսարանող ազգացութիւն մը ունի թէ ինչո՞ւ Վերֆէլի կեանքն ու գործերը նշանակալից կը մնան, հակառակ որ այդ գործերը անցեալին կը պատկանին, իր գործերը իր օրերուն տաղնապնդուն և չփոթ բանականութեան արտայայտութիւնն են:

6. — էջ 170, տող 19. — աշտարակ ոսկեղէնս. ուղղելի՛ աշտարակ ոսկեղէնս, ինչպէս ունի C ձեռագիրը:

7. — էջ 177, տող 52. — ի մեզ նա բաշխէ պարգև կենացունարեր ի կեանս: Կ'արժէ նշել որ Հայկազեան Բազմաթիւ կենացունարեր բառին իբր վկայութիւն բերած է Շնորհալիի Վարդավառի տօնին նուիրուած անծանօթ մէկ Տաղէն սա տողերը. Մինչև ի մեռելոց յառնեմ, զձեզ կենացործեմ, կենացունարեր քարոզ՝ ընդ ձեզ եմ յաւիտեան: Դիտելի է սակայն որ այս վկայութեան երկրորդ տողը կը գտնուի «Յարուսթեան» Տաղին մէջ (էջ 345):

8. — էջ 188, տող 22. — աղբիւրն. ուղղելի՛ աղբերն, ինչպէս ունին երեք ձեռագիրներ:

9. — էջ 269, տող 1. — արեգակ. ուղղելի՛ արեգակն, ինչպէս ունին երեք ձեռագիրներ:

10. — էջ 272, տող 22. — Մարք մեր հոգեւոր. ուղղելի՛ հոգեւորք, ինչպէս ունին երկու ձեռագիրներ:

11. — էջ 344. — Տաղ — Աւետիս, միշտ աւետեաց հընչումն: Այս տաղը գետեղուած է Յաւելուածներու բաժնին մէջ: Հեղինակը, Մանօթագրութիւններու կարգին, յիշատակագրի մը կողմէ այս տաղին շտեման ներսիս ընծայումը բաւարար հիմք չէ համարած՝ զայն հաստատապէս Շնորհալիին տալու:

Արտաքին այդ վկայութեան վրայ աւելցնելով ներքին վկայութիւն մըն ալ, «կենացունարեր» Շնորհալիական բառը, կը խորհինք թէ առանց վարանումի ներսէս Շնորհալին կրնանք ընդունել իբրեւ շերտող հեղինակ սոյն Յարուսթեան Տաղին:

12. — էջ 430, թիւ 14. — ի նմին աւուր կիրակէին. էջ 431, թիւ 39, ի նմին աւուր կիրակէին. — Երկրորդը ուղղելի է՝ ի նմին աւուր յայլում դիմաց:

13. — էջ 431, թիւ 50. — Ոչ արգելեաց զվէմն երկրաւոր. ուղղելի՛ վէմն:

Բանասիրական բարձր մակարդակով պատրաստուած այս երկը մեծապէս արժէքաւոր յաւելում մըն է միջնադարեան Հայ քերթողութեան հարուստ գանձարանին վրայ:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

«ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՍՓԻՒՌՔԱԶԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ»

Հեղինակ՝ ԱՐՄԵՆԻՍ ԵԱՓՈԽԱՆ

Ատենէ մը ի վեր, Սփիւռքի զանազան անկիւններէն մեզի հասած գրական (արձակ կամ չափածոյ) պիտակի ներքեւ ներկայացող հատորները ձեռնելու ատեն սովոր ենք այցուելու գողջ ու վարանոտ զգացումներէ: Միջակէ վար ու յաճախ վերկած գործեր ջոխջոխիչ մեծամասնութեամբ, յաջող ու շարագրուիլ բացող՝ երկ մը ողջունելու երանութիւնը անհաս երազի մը վերածող:

Այս անգամ տարբեր նկարագիր հազած հատոր մը ունինք մեր ձեռքին տակ: Ուր հեղինակը, մեղուաջան (ինչո՞ւ չըսել մզկազան, քանի որ մեղուին հետ ու նման մրջիւնն ալ կը կենայ իբր խորհրդանիշ աշխատասիրութեան, մանաւանդ որ Եափուսեանի ֆանքը աւելի այս վերջինին հետ է որ ունի հանգիստութիւն, քանի որ իր գործէն յառաջ եկած բարիքը մեղրի նման ուրիշները գոհացնելու փոխարէն, կոչուած է իր փառասիրութիւնը զգուշելու) խմբագիր ու հրատարակագիր, ասանմանակներու վրայ տարածուած վաստակ մը ունի, կուսակցական, ընկերային ու ազգային մարզերն ալ ընդգրկող: (Գիրքը փակելէ առաջ տուած է պատկանելի — երանի կարենայինք այս ամականը փոխադրել երկու բառ անդին — ցանկը իր հեղինակութիւններուն):

Եափուսեան 1987ին, Գահիրէի մէջ, տարուան մը օրերու թիւին մօտեցող էջերով այս հատորին մէջ վերջին շրջանին Սփիւռքի սրտին գրական հրատարակի վրայ երեցած գործերուն համապարփակ վերլուծումն է որ կը փորձէ: Գործ մը՝ որ վեր է տկար իր ուսերէն: Գործ մը՝ ուրկէ չյորովայնէ ընտրեալը գրագէտներ միայն պիտի կրնային պատուով ու յաջողութեամբ դուրս գալ:

Ընթերցողը գրքին քառորդը հաւարտած կու գայ այն համոզման, թէ Եափուսեան և քննադատութիւն խորթ եղբեր են իրարու: Կո՛ւ լորձնաշուրթն տարփող ու զովեստ և կո՛ւ բոլորովին անտեսում:

Այս է եղած սկզբունքը հեղինակին, Անա-
շառ ու անկողնակալ արժեքներով բացա-
կայ է իր մօտ։ Ու ցաւ է ըսել որ խմբ-
բակցական ու խնամիրական մուծ հաշիւներ
ալ դժուար չէ նշմարել իր այս կեցութեան քի-
տին։ Այլապէս ինչո՞վ բացատրել եղի-
վարդի, Մ. Իշխանի, ժառ Յակոբեանի և
նման շատ ուրիշներու անուններուն բա-
ցակայութիւնը այս հատորէն։ Միւս կող-
մէն, Եսփունճեան հիւանդոտ սէր մը ունի
Պոլսեցի մեր գրողներուն նկատմամբ, ու
գրքէն դուրս չէ ձգած Օսմանեան երբեմնի
մայրաքաղաքին մէջ գրիչ բարձրացնող
հայորդիներու անուններէն գրեթէ ոչ մին։

Այսպիսի գործերու պարագային ինչ-
պէ՞ս չի յիշել ողբացեալ Գուրգէն Միսիր-
եանը, որ շատ աւելի ձեռնհասօրէն ու
մանաւանդ արդարամօթօրէն ջանացած է
ընել զատորոշումը մեր գրական փոքր
ածուին մէջ աճած յարգին և ցորենին։
(Գաղտնիք չէ բոլորիս թէ ցորենի բերքը
աւելի ատոք էր երանելի այդ օրերուն։)

Չմոռնանք ըսել թէ գիրքը մատենա-
շար է Հայ Ազգային Հիմնադրամի։

Գրքին տպագրութիւնը թէ՛ և մաքուր,
բայց անճաշակ է ու անճոռնի։ Անհարկի
խնայողութիւնը մղած է հրատարակիչը
վերջացող կտորին տակէն անմիջապէս
անցնելու յաջորդին, քանի մը տող պա-
րապ չձգելու համար պարզապէս, ինչ որ
անվայել է նոյնիսկ հասարակ դասագրք-
երու պարագային։ Իսկ անդոյգ էջաթի-
ւերն ալ ձախ անկիւնը դնելու ձեւը տա-
րօրինակ երևոյթ է հոն։ Ա՛լ չխօսինք
տողադարձերու ագեղութեան մասին։ Ի՞նչ
կ'ըսէք երբ հանդիպիք սկ - սաւի (էջ 53)
կամ փառապ - սակիճի (էջ 263)։ Որքա՞ն
ագեղ է կիսատ տողով ընել բացումը էջին
(15, 21, մանաւանդ 27 — բառն իսկ կի-
սատ — 76, 143, ու երկար է շարքը)։

156րդ էջին վրայ, Մովսէսի մասին
խօսած ատեն, Եսփունճեան կ'ընէ հետեւեալ
հաստատումը. «պատմութեան շարք
մը կը սկսին երեւի...»։ Շարք հաւաքա-
կան անուն (գոյական) է (collective noun)
և ուստի բայը չի կրնար ըլլալ յոգնակի։

Էջ 204ի վրայ, Եսփունճեան կը խօսի
Օշականի մասին ու կը յայտնէ անճիշդ
տեսութիւն մը, իբր թէ մեծանուն գրա-

գէտը միայն իր Համապատկեր շնորո-
շարքով ճանչցուած է սփռութեամբ գրա-
սէր հասարակութենէն։ Գործը իրաւամբ
կ'անուանէ կոթողային, սակայն չենք
հասկնար թէ ինչո՞ւ անմիջապէս կ'աւել-
ցնէ «հակառակ անոր մէջ սպրդած թե-
րիներուն» բացատրութիւնը։ Կ'երևի թէ
Օշականի պարագային է միայն որ կը
սրուին Եսփունճեանի քննադատական ա-
խորժակները։

Երկար պիտի ըլլար ընել մատնա-
նշումը գրքին բոլոր վէրքերուն (բառը
չենք գտներ խորթ կամ ծանրակ չ/ո)։
Վերաւոր են լեզուն, գաղափարներն ու
մտածումները։ Ուստի նկատի կ'առնենք
երկու էջ միայն, լեզուական տեսակէտէ

Էջ 257։ Վեհանոյ թեքեան։ 11րդ
տող, առ թէ միայն. «աւելորդ չէ՞ ար-
դեօք թէ՛ն»։ Չորս տող վար՝ «թովչան -
քին»։ պիտի չըլլա՞ր «թովչանքին»։ 16րդ
և 17րդ տողերը իրար կը բարեկեն առանց
տողադարձի։ Ութ տող վար իջէք և եթէ
կրնաք զսպեցէք լեւր զարմանքը, երբ
խեղճ և ը — կարծես շաղկապ ըլլար հոս
— փրթած գտնէք վերի տողին մնացած
բառէն. «որովհետեւ»։ Վերջին տողէն
յաջորդ էջին անցած բառն ալ կիսուած է
սապէս. «երաժշտութիւն», փոխանակ
«երաժշտութիւն»ի։

Էջ 356։ Սիւրմէլեան։ Տող 5ի սկիզբէն
խոյս է տուած ո՛ն, որ թէ՛ և չի հնչուիր,
բայց չունի իրաւունք աներևութանալու
բառի կիսման պարագային։ Տող մը վար
կայ «Բայց բարեբախտաբար, այս տխուր
իրականութեան առջև սակայն...»։ Նա-
խակրթարանի աշակերտն իսկ գիտէ թէ
Բայցը և սակայնը իրար չեն հանդուրժե-
ր նոյն նախադասութեան մէջ։

Կը մաղթենք որ արևի ճառագայթնե-
րուն բարիքին հետ ու չափ անոնց սաստ-
կութիւնը ընդունած երկրին ու «Արև»ի
խմբագրատան մէջ իր գրասեղանը հաս-
տատած Ընկեր Եսփունճեան արեւոտէ նաև
մտքի իր հորիզոնը, սրպէսզի գրագէտի
լուսապսակը ճակտին՝ կարենայ համեստ
անկիւն մը ճարել մեր գրականագէտնե-
րու փառայեղ պանթէոնին մէջ։

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ԼՈՒՐԵՐ ԱՐՏԱՍԱՀԱՄԱՆԻ
ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐԷՆ

Հովիւ Տ. Ասողիկ Վրդ. Մարտ 24ին Խարպին է վերադարձած երկամսեայ հովուական շրջանէ մը վերջը: Այցելած է Թէնցին, ուր պատարագած է. փէքին, ուր այցելած է Անկլիքան Եպիսկոպոսին, և շնորհակալութիւն յայտնած՝ որ արտօնած է իր շրջանակին մէջ եղած Անդլիական եկեղեցիներուն մէջ պաշտամունք կատարել: Տայրէն, ուր շարաթ մը հիւր եղած է Պր. Ասպետեանի, որ ազգագրութեան մը ունի: Շանկհայ, ուր երիցս պատարագած է Ռուսաց եկեղեցիին մէջ, ու պսակ մը, մկրտութիւն մը և թաղում մը կատարած, և եկեղեցաշէն մարմին մը կազմած: — Խարպին վերադարձին, Ապրիլ 14ի Եշ.ին Հոգեհոնգոսեան Պատարագ մատուցեր է վրասն Հոգեւոյս Ս. Հայրապետին և դամբանական խօսեր: Ամբողջ ժողովուրդը լաց է եղեր: Ապրիլ 27ին կրկին ելեր է հովուական պտոյտի դէպի Մանչուրիոյ Հայուր և Յիցին քաղաքները, ուր զեռ չէ այցելած, և ապա Չանչուն և Տայրէն:

(«Սին», 1938, ժ.Բ. Տարի, Յուլիս, Թիւ 7, էջ 222):

Տ. Ասողիկ Վրդ. այս տարի, Չատկական տօներու առթիւ գացած է մինչև Ռուսական սահմանագիծը, Մանչուրի և Հայուր քաղաքները, ուր ցարդ չէր կրցած երթալ, քաղաքական վիճակին պատճառաւ: Առաջին քաղաքին մէջ Ռուսները ունին երեք եկեղեցիներ. հսն կան 57 Հայեր, մեծ ու փոքր, տնտեսապէս անախտանքի, բայց սրտի տէր մարդիկ: Երբ կառաջարէն վար կ'իջնէ, ամբողջ Հայ գաղութը, ի գլուխ աւանդաւոր տեղւոյն Ռուս քահանաներէն մին, զինքը կ'առաջնորդեն դէպի Ռուսաց Մայր եկեղեցին:

Հոն կը կատարէ Պատարագ և մկրտութիւն Ռուսաց Մայր եկեղեցիին մէջ: Կը մկրտէ հինգ երախտներ, որոնց ամենէն մեծը 16 տարեկան աղակ մը:

(«Սին», 1938, ժ.Բ. Տարի, Սեպտեմբեր, Թիւ 9, էջ 286):

Յաւով կ'արձանագրենք մահը Սինի երբեմնի աշխատակից Տիկին Պրոնիսլավա Բէօփրիւկեանի, վարչաւորոյ մէջ տեղի ունեցած՝ ներկայ տարւոյ Ապրիլի 11ին, Մեռելական կարգը կատարուած է Լիւովի Հայոց Մայր եկեղեցիին մէջ, իսկ թաղումը՝ ազգային գերեզմանատան մէջ: Հաղիւ 47 տարեկան, զոհ գացած է ան սրտի հիւանդութեան: — Ողբացեալը, ծագմամբ ֆոլոնուհի, ամուսնացած էր հայազգի Պր. Կարապետ Բէօփրիւկեանի հետ, որ Լիւովի քաղաքապետութեան ճարտարագէտներէն է: Ունէր բարձր զարգացում. և, իր երաժշտարանական աւարտածուն առթիւ, ստացած էր «Տօքթօր Փիլիսոփայութեան» տիտղոսը Լիւովի համալսարանէն: Սորված էր իր ամուսնոյն մայրենի լեզուն, զոր և կը գրէր: Իրն էր Հայերէնը Հայ Երաժշտութեան վրայ դրուած այն յօդուածին, որ հրատարակուեցաւ Սինի 1934 Մարտի թիւին մէջ:

(«Սին», 1938, ժ.Բ. Տարի, Յուլիս, Թիւ 7, էջ 224):

ԲԱՀԱՆՍԱԿԱՆ ԶԵՆՈՒԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

31 Յուլիս, վարդապետի կիրակիին, Ամեն. Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք Հայրը հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատոյց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ և կատարեց ձեռնադրութիւնը Ընծայարանի ընթացքը աւարտած չորս Աւագ Սարկաւազներուն:

Օծումի սրտագրաւ պահուն, Անդրանիկ Սրկ. (Տօնիկեան) վերակոչուեցաւ Տ. Հայկապետ, Արմենակ Սրկ. (Ոսկերչեան)՝ Տ. Հրազդան, Խաչիկ Սրկ. (Մանուէլեան)՝ Տ. Կարլէն և Ազատ Սրկ. (Երէցեան)՝ Տ. Շահէ: — Պատրիարք Սրբազանը ապա խօսեցաւ կռու և մեծ իմաստ քարոզ մը:

(Զորսէն երկուքը կարգաթող և մին վախճանեալ՝ առաջինը միայն — և տարբերով ալ երիցագոյնը — կը մնայ ի շարս Ս. Աթոռոյ Միարանից, խարխուլած առողջութեամբ — Ծ. Խ.):

Նախորդ օրը ձեռնադրուած էին երեք Սարկաւազներ — Սարգիս Մուշեան, Դրանիկ Ղազարեան և Անդրանիկ Աշճեան:

(«Սին», 1938, ժ.Բ. Տարի, Օգոստոս, Թիւ 8, էջ 253):

ՀԱԶԱՐԱՄԵԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՌՈՒՍ ՊՌԱԻՕՍԼԱԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Յունիս ամսուան առաջին կէսին, Ռուս Եկեղեցին տօնեց իր հաստատման հաղարամեակը՝ աննախընթաց հայնդիսաւորութեամբ և միջազգային չափանիշով: Այս տօնակատարութիւնը մեր ժամանակներու կրօնա-եկեղեցական մեծագոյն դէպքերէն մէկը եղաւ: Անոնք կատարուեցան զրեթէ բոլոր Բրիտաննական Եկեղեցիներու մասնակցութեամբ, կային նաև տարբեր կրօնքներու ներկայացուցիչներ՝ Հրէական, Իսլամական և Պաշտօնաւան, Նշանակելի է որ սոյն հանդիսութիւնները տեղի ունեցան ցարդ տնաստուած և անկրօն ճանչցուած վարչակարգի մը մէջ, անոր ուղղակի կամ անուղղակի քաջալերութեամբ, օժանդակութեամբ ու մասնակցութեամբ:

Յետ-յեղափոխութեան շրջանին, երբեմնի բարգաւաճ և հզօր Ռուս Եկեղեցին զգալիօրէն տկարացաւ, բայց հկորսնցուց իր հաւատքը: Իր վերելքը և վերակազմակերպութիւնը զգալի և տեսանելի դարձան վերոյիշեալ տօնակատարութիւններու ընթացքին:

Մեր Եկեղեցիին համար հաղարամեակի այս տօնակատարութիւնը նշանակալից եղաւ նաև այն պատմական իրադանութեամբ, որ Հայ Եկեղեցին մասնակցեցաւ անոր բարձրագոյն մակարդակի վրայ: Իր չորս նուիրապետական Աթոռներու գահակալները անձամբ ներկայ եղան այս մեծ Յարելեանին:

Յիշատակելի է նաև նմանութիւնը Հայ և Ռուս ժողովուրդներու ամբողջական դարձերուն միջև: Ստոյգ է, որ Ռուսները չունեցան մեր Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի նման առաքելատիպ քարոզիչ մը, սակայն երկու պարագաներուն ալ վճռական դեր կատարեցին պատկան ժողովուրդներու օրուան թագաւորները: Ինչպէս մեր Տրչատ թագաւորը քրիստոնեայ դառնալէն յետոյ՝ իր երկիրն ու ժողովուրդն ալ պաշտօնապէս քրիստոնեայ յայտարարեց Դ. Դարու սկիզբները, նոյնը բրաւ Ռուսաց օրուան վլատիմիր թագաւորը իր երկրին ու ժողովուրդին համար, մեղմէ մօտ եօթը դարեր ետք, 988 թուականին:

Ինչպէս որ Տրչատ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հետ ձեռք ձեռքի տուած անձամբ շրջեցաւ իր երկրին ամէն կողմերը, մէկ կողմէն քնքելով հեթանոսութեան հետքերը իր աշխարհէն, և միւս կողմէն արմատացնել ջանալով նոր կրօնքի հիմքերը իր երկրի սահմաններուն մէջ, նոյնը բրաւ նաև վլատիմիր: Նախ քարոզութեամբ բրաւ կուտները: Յետոյ անձամբ շրջեցաւ ամենուրեք, ստիպելով իր ժողովուրդը որ խուժար առ խուժար մկրտուի գետերու մէջ, զօրավիգ հանդիսանալով Բիւզանդիոնէն զրկուած քարոզիչներուն:

Զուգադիպութեամբ մը, նկարագրի և կենցաղային գիծերով երկու թագաւորներն ալ մօտ կու գան իրարու: Երկուքն ալ ուժեղ անձնաւորութիւններ են և կարող զօրավարներ: Երկուքն ալ քրիստոնեայ դառնալէ յետոյ հիմնովին փոխեցին իրենց հեթանոսական կենցաղն ու բարքերը, և դարձան օրինակելի և առաքինի քրիստոնեայ իշխանաւորներ: Երկուքն ալ ի վերջոյ սուրբներու կարգ անցան իրենց եկեղեցիներու կողմէ:

Նախքան հանդիսութիւններու նկարագրականը, կ'արժէ յիշել մի քանի կէտեր:

17 Մայիս 1983 ին, Սովետ կառավարութիւնը, ընդառաջելով Ռուս եկեղեցական իշխանութեան խնդրանքին, վերադարձուց Ս. Դանիէլի պատմական վանքի համալիրը, որ հնագոյնն է Մոսկուայի շրջանակին մէջ, Ժ.Դ. Դարէն: Այս մեծ և ըն-

դարձակ վանքը ներկայիս վերածուած է Ռուս Եկեղեցիի հոգևոր-վարչական կեդրոնին:

Ներկայ տարւոյս Ապրիլի 29ին, Միխայիլ Կորպաչև ընդունեց Պիմէն Պատրիարքը, Բրէժնեւի կատարինէ սրահին մէջ, Ս. Սինոդի հինգ անդամներով, ուր կարևոր հարցեր քննարկուեցան պետութեան և Եկեղեցիին փոխ-յարաբերութեան վերաբերեալ, բայց ամէն բանէ առաջ այս հանդիպումը ունի մեծ և խորհրդանշական արժէք՝ Սովետ Միութենէն ներս և արտաքին աշխարհին համար:

Ընդառաջելով Ամեն. Տ. Պիմէն Պատրիարքի յատուկ հրաւերին, Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հայրը նաև բերաւ իր մասնակցութիւնը Ռուս Եկեղեցւոյ հազարամեակի հանդիսութիւններուն: Իրեն կ'ուղեկցէին Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան (Հոգեւոր Հովիւ Յորդանանայ համայնքին) և Հոգշ. Տ. Սևան Վրդ. Ղարիպեան (Առաք. Թարգման Ս. Աթոռոյ):

Երեքշաբթի, 31 Մայիսի երկնոյեան, Ն. Ամեն. իր ուղեկիցներով ժամանեց Մոսկուայի օդակայանը, ուր կը սպասէին Մետրոպոլիտ Իրենէ և պաշտօնական ընդունելութեան կոմիտէն: Պատրիարք Սրբազանն ու իր ընկերակիցները առաջնորդուեցան Սովետաքայա հիւրանոցը, որ տրամադրուած էր եկեղեցական պետերու: Ս. Հօր կեցութեան երկու շարաթներու ընթացքին, իրեն տրամադրուեցան երկու ինքնաշարժ, Մետրոպոլիտի օգնական մը, կղերականներէն մին և Հայ Թարգման մը:

Հինգշաբթի, 2 Յունիս, կէսօրէ ետք ժամը 4ին, Պիմէն Պատրիարքը յատուկ ունկնդրութիւն շնորհեց Պատրիարք Սրբազանին և իրեն ընկերացող պատուիրակներէն: Հանդիպումը կայացաւ Ս. Դանիէլի Մայրավանքի մարմարեայ նորաշէն պալատին մէջ: Ռուսաց Պատրիարքին հետ ներկայ էին Մետրոպոլիտ Ֆիլարէթ (Առաջնորդ Մինսքի և Պէլոուստոյ) և Ս. Սինոդի հինգ անդամները: Հոն էին նաև Մոսկուայի Հայոց Առաջնորդ Տ. Տիրան Ծ. Վրդ. Կիրևեղեանը և Պաքուի Առաջնորդ Տ. Անանիա Եպս. Արապաճեանը: Կէս ժամ աւելոյ տեսակցութենէ ետք վոխսնակուեցան նուէրներ: Պիմէն Պատրիարք նուիրեց Վլատիմիր Իշխանի մէտալը և գեղեցիկ տուփի մը մէջ զետեղուած երկուական պանակէ և մէկական խաչ: Այս առթիւ Պատրիարք Սրբազանը այցելեց Ս. Դանիէլի վանքի համալիրի տարբեր մասերը: Կ'արժէ յիշել որ այս վանքի շրջափակին մէջ զետեղուած է Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմէ նուիրուած ԺԳ. Դարու հայկական կոթողային խաչքար մը:

Ուրբաթ, 3 Յունիսէն սկսեալ, Մոսկուա ժամանեցին Ամենայն Հայոց Վազգէն Ա. և Մեծի Տանն Կիլիկիոյ (Անթիլիաս) Գարեգին Բ. Կաթողիկոսները և Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք Շնորհ Արքեպս. Գալուստեանը: Բոլորն ալ իջևանեցան յիշեալ պանդոկին մէջ: Մօտ տասը օրերու ընթացքին, Հայոց. Եկեղեցւոյ հօրս Աթոռներու Գահակալները շատ քնքշեալ, սիրալիր և ներդաշնակ յարաբերութեան մէջ զտնուեցան: Պատմական և յիշատակելի օրեր էին, ուր մեր Եկեղեցւոյ իշխանաւորները բացառիկ առիթը ունեցած եղբայրական սիրոյ մթնոլորտի մէջ իրար հետ տեսակցելու:

Կիրակի, 5 Յունիսին կատարուեցաւ Ռուս ժողովուրդի քրիստոնէացման 1000 ամեակի հանդիսութեանց բացումը, Մոսկուայի Յայտնութիւն կոչուած Ելիսովեան Մայր Եկեղեցիին մէջ: Պատարագեց Ամեն. Տ. Պիմէն Պատրիարքը:

Եկեղեցին և շրջակայ փողոցները կը յորդէին բազմահազար հաւատացեալներով:

Եկեղեցիէն ներս, աթոռներու առաջին շարքը յատկացուած էր ոչ-Քաղկեդոնական հոգևոր պետերուն, զորս կը գլխաւորէր Ամենայն Հայոց Հայրապետը: Անոր կը յաջորդէին Կարգով՝ Ղպտիներու, Ասորիներու և Նաստորականներու Պատրիարքները, Հայ երեք միւս գահակալները՝ Հնդկ-Մալապար Եկեղեցիի պետը և Եթովպական Եկեղեցիի ներկայացուցիչը: — Երկրորդ շարքը զբաւած էին Կաթողիկ Եկեղեցւոյ հինգ Կարտինալները: Երրորդ շարքին վրայ էին Քէնթրբըրիի (Անկլիքան) Արքեպիսկոպոսը և Լուտերական Եկեղեցիի Նախագահ Եպիսկոպոսը: Մնացեալ շարքերը կը զբաւէին առհասարակ Բողոքական Եկեղեցիներու և այլ յարանուանութեանց ներկայացուցիչները: Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ ներկայացուցիչներէն յիշատակութեան

արժանի են Անտիոքի, Երուսաղէմի, Վրաստանի, Ռումանիոյ և Պուլկարիոյ Պատրիարքները: Կը բացակայէին Կ. Պոլսոյ, Աղեքսանդրիոյ և Սերպիոյ Պատրիարքները: Երուսաղէմի Եռնոց Տիտորոս Պատրիարքը կարգաց Մոսկուայի Պատրիարքին ուղղուած ուղերձ մը, խօսելով յանուն ներկայ Օրթոտոքս Պատրիարքներուն և յայտնելով անոնց եղբայրական սէրը: Ուղերձ մը կարգաց նաև Ղպտիներու Պատրիարք Շընուտա Գ. ք: Ապա կատարուեցաւ մեծահանգէս հոգեհանգիստ Ռուս Եկեղեցիի բոլոր հանգուցեալ Պատրիարքներու և հովուապետներու հոգիներուն համար:

Կէսօրէ ետք ժամը 4ին, Ռուս Եկեղեցւոյ Սինոդը և հրաւիրեալ պատգամաւորները, գլխաւորութեամբ Պիմէն Պատրիարքին, Պատրիարքական Երզնայի մասնակցութեամբ ծաղկեպսակներ գետեղեցին Քրէմլինի պատին ներքեւ գտնուած Անձա-նօթ Զինուորի յուշարձանին վրայ:

Երկուշաբթի, 6 Յունիսին գումարուեցաւ Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցիի տեղական ժողովը, Զակորսք Մայրավանքին մէջ, որ կը գտնուի Մոսկուայէն մէկ ժամ հեռաւորութեան վրայ գտնուող նոյնանուն քաղաքին մէջ: Նոյն վառքին մէջ կը գտնուի Մոսկուայի Պատրիարքարանի Աստուածաբանական Զեմարանը, աւելի քան 600 աշակերտութեամբ: Այս ժողովին մասնակցեցան Ռուս Եկեղեցիի բոլոր եպիսկոպոսները, ներքին և արտաքին բոլոր թեմերու հոգեւորական և աշխարհական ներկայացուցիչները, ինչպէս նաև վանքերու ներկայացուցիչներ:

Նոյն առաւօտ ժամը 8ին, ինքնաշարժերու շարանը ընթացաւ Մոսկուայի պողոտաներէն: Գրեթէ ամէն առթիւ, Հայց. Եկեղեցւոյ պատուիրակութիւններու չորս պաշտօնական ինքնաշարժերը միասին կ'ընթանային:

Երբ հիւրերը Զակորսք Մայրավանք ժամանեցին, առաջնորդուեցան այն մատուռ՝ ուր ամփոփուած են Ս. Սերկէյի նշխարները: Ս. Սերկէյ ժԳ. Դարու մեծահամբաւ սուրբ մըն է, որ հիմնած է 40 վանքեր: Մատուցանելէ ետք իրենց յարգանքը մեծ սուրբի շիրիմին, պատգամաւորները առաջնորդուեցան համանուն եկեղեցին, ուր պիտի գումարուէր ժողովը:

Այս ժողովին աշխատանքներուն ընթացքին, Ռուս Եկեղեցւոյ 300 պատգամաւորներ քննեցին եկեղեցական ներքին բարեկարգչական հարցեր և վաւերացուցին Ռուս Եկեղեցւոյ նոր կանոնադրութիւնը: Առաւօտեան նիստին խօսք առին կարգ մ եկեղեցիներու պետեր, որոնց կարգին, յանուն Հայ Եկեղեցւոյ, խորիմաստ և ապոււորիչ ուղերձ մը արտասանեց Տանն Կիլիկիոյ Գարեգին Վեհափառը:

Նոյն երեկոյ կատարուեցաւ 9 սուրբերու կանոնացման արարողութիւնը: Ռուս հովուապետներ, թիւով 70, իրենց յատուկ եպիսկոպոսական զգեստաւորմամբ, հանդիսաւոր թափօրով ուղղուեցան Ս. Սերկէյի Եկեղեցին: Երբ սուրբին անունը յիշուեցաւ, իր իկոնը հանդիսաւորապէս եկեղեցի բերուեցաւ և տեղաւորուեցաւ աղօթաւայրի կեդրոնը գետեղուած բազմոցին վրայ, որ ատեն երգուեցան պատշաճ շարականներ: Նոր սուրբին ի պատիւ երգուած նոր մեղեդիներու ընթացքին, Պիմէն Պատրիարք յիշուած սուրբին իկոնով օրհնեց բոլոր ներկաները: Սուրբերու կարգին կը գտնուէր Մոսկուայի մեծ իշխան Տիմիթրի Տոնսքոյը (1350-1389) և մեծ վանական՝ նկարիչ Անտրէյ Ռուպիկովը:

Իբրեւ եղբակացութիւն, ժողովը տուաւ հետեւեալ որոշումները. —

- 1) Յիշեալ սուրբերու ոսկորները կը նկատուին իբրեւ սուրբ նշխար:
- 2) Նոր շարականներ պէտք է յօրինուին նոր կանոնացուած սուրբերու համար:
- 3) Ժշդեց անոնց տօնակատարութեան օրերը:

Տեղական ժողովին աշխատանքները շարունակուեցան երեք օր: Երեքշաբթի, 7 Յունիսի նիստին մէջ, տեղեկագիր մը կարգացուեցաւ, Ռուս Եկեղեցւոյ այժմու վիճակը նկարագրող, ըստ որում Ռուս Եկեղեցին կը հաշուէ 67 թեմեր, 74 եպիսկոպոսներ, 6893 ծուխեր, 67,674 քահանաներ, 723 սորկաւադներ, 21 վանքեր՝ 1,190 վանականներով և կրօնաւորութիւններով: Իր երկու տասնամարանական ճեմարանները

և երեք ընծայարանները միասնաբար ունին 2000 ուսանողներ: Ուրիշ տեղեկագրի մը մէջ յիշուեցաւ որ նախ քան յեղափոխութիւնը 105 կրօնական պարբերաթերթեր կային Ռուսիոյ մէջ: Այսօր Պատրիարքարանի պաշտօնաթերթը կայ միայն:

Տեղեկագիրներու կարգին յիշուեցաւ Սֆօրինօ կոչուած գործարանը, բացուած 1980 ին, որ կ'արտադրէ ամէն տեսակի կրօնական իրեղէններ և սպասներ, խաչեր, պանակէներ, սկիւններ և սրբապատկերներ: Գործարանը ցարդ արտադրած է 11 միլիոն քիլօգրամ մօմ, 25 միլիոն սրանկարներ և 63 միլիոն խաչեր:

Զորեքշարթի, 8 Յունիսին կատարուեցան Տեղական ժողովի փակման հանդիսութիւնները: — Երեկոյեան, Ամենայն Հայոց Հայրապետ և Հայց. Եկեղեցւոյ միւս գահակալները յատուկ հանդիպում ունեցան Պիմէն Պատրիարքին հետ և փոխանակեցին յուշանուէրներ: Ապա այցելեցին Մոսկուայի Հայոց Ս. Յարութիւն Եկեղեցին, ուր խոնարհ էին իրենց կրօնապետները ողջունելու եկած բազմահարիւր հայ հաւատացեալներ: Կատարուեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւն, որուն աւարտին վեհափառ իր պատգամը տուաւ ներկաներուն:

Հինգշարթի, 9 Յունիսի երեկոյեան, Հայ Եկեղեցւոյ պետերը իրենց ուղեկիցներով այցելեցին երբեմնի Վլադարեան ձեմարանը, որ ժամանակին (1815 էն ի վեր) եղած է հայագիտական և արեւելագիտական մեծ կեդրոն: Այստեղ իրր ուսանող յաճախած են Հայ գրական մեծ գէմքեր և ազգային գործիչներ, ինչպէս նաև Ռուս նշանաւոր գէմքերէն Թօլսթոյ, Տուրկէնև և այլն: Յեղափոխութենէն յետոյ, կրթական այս հաստատութիւնը յանձնուած է Հայաստանի կառավարութեան և վերածուած է Հայ Մշակոյթի Տան: Հոն տեղաւորուած է Հայաստանի կառավարութեան մշտական ներկայացուցչութիւնը Մոսկուայի մէջ: Տուն-թանգարան է Լազարեան տնիսին, որու սրահներուն մէջ կը ցուցադրուին Հայ նկարիչներու պատաստներ: Շէնքը ունի ժիթ. Դարու զեղեցիկ կահուստում և հսկայ ու ճոխ գրողարան մը:

Ուրբաթ, 10 Յունիսի առաւօտեան ժամը 10 ին, Մոսկուայի Պօլշոյ թատրոնին մէջ գումարուեցաւ Ռուսիոյ քրիստոնէացման 1000 ամեակին նուիրուած հանդիսաւոր նիստ: Ընդարձակ բեմին վրայ, առաջին շարքին տեղ գրաւած էին Ռուս Եկեղեցւոյ Սուրբ Սինոդի անդամները, բարձրաստիճան պետական պաշտօնատարներ, կրօնից Նախարար Ք. Խարչև և Տիկին Ռայսա Կորպաչև՝ կողակիցը Կուսակցութեան Ընդհանուր Քարտուղարին: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, քօվն ունենալով Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, կը գտնուէր երկրորդ շարքին: Հանդէսը սկսաւ Աստուածաբանական ձեմարանի երգչախումբի երգած շարականներով, իսկ նիստը բացուեցաւ Պիմէ Պատրիարքի օրհնութեամբ և ուղերձով: Անոր յաջորդեցին հոգևոր պատուիրակութեանց պետերու պատգամները: Խօսք առաւ Ամենայն Հայրապետը և ողջունեց ներկաները Հայ Եկեղեցւոյ անունով: Իր խօսքը, թարգմանաբար, Ռուսերէն լեզուով կարգաց Արարտեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Գարեգին Եպս. Ներսիսեան: Հանդիսութիւնները աւարտեցան կէսօրէ ետք ժամը 3 ին: — Երեկոյեան, նոյն թատրոնին մէջ տեղի ունեցաւ Հոգևոր Համերգ:

Շաբաթ, Յունիս 11 ի առաւօտուն, պաշտօնական հանդիպում մը տեղի ունեցաւ հիւր Եկեղեցիներու Հովուապետերուն և Սովետ Միութեան Նախագահ Անտրէ Կրօմի-քոյի միջև: Ներկայ էին Հայ Եկեղեցւոյ չորս Գահակալները: Քրէմլինի Ս. Գէորգի սրահին մէջ կայացած այս հանդիպումը տեւեց երեք ժամ, որու աւարտին Նախագահը պատուասիրեց ներկաները չքեղ ճաշկերոյթով:

Կիրակի, 12 Յունիսի առաւօտուն տեղի ունեցաւ եղբայրակիչ Պատարագը՝ բացօթեայ, Դանիէլով վանքի բակին մէջ: — Կրօնից Նախարար Խարչև ճոխ ընթրիքի մը հրաւիրեց օտար հիւրերը՝ Մոսկուայի գլխաւոր պանդոկներէն մէկուն մէջ:

Երկուշարթի, 13 Յունիսին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, յատուկ հրաւերով և մասնաւոր կարգադրութեամբ, այցելեց Զակարթի Սֆօրինօ կրօնական պիտոյքներու արտադրութեան գործարանը: Կատարուեցաւ պաշտօնական ընդունելութիւն

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Եր. 2 Յուլիս. — Ս. Տրդատյ քաղաւորին եւ Աւիսին ֆիկնոցն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարկպեան:

— Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Լանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.:

● Կիր. 3 Յուլիս. — Գիւս Տիոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթնեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Երթ ու դարձի թափօրները գլխաւորեց և պատարագեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղջանեան:

● Ուր. 8 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Եր. 9 Յուլիս. — Երկոստան առաքելոցն Բրիստոնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պողոսի վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.:

● Կիր. 10 Յուլիս. — Բաբկենդան Վարդավառի պանոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ.:

● Ուր. 15 Յուլիս. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին Կից՝ Ս. Էջմիածին մատարան մէջ: Լանդիսապետն էր Գերշ. Լուսարարապետ Ս. Հայրը:

● Եր. 16 Յուլիս. — Յիւստակ Տապանակին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Էջմիածին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Դուսան Արդ.:

— Այլազանցութեան մեծահանգէս Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Լուսարարապետ Տ. Գարեգին Արքեպս.: Ապա կատարուեցաւ Տեսունդոր գահակալութեան Նախատեսակի արարողութիւն:

— Գերշ. Սրբազանը Նախագահեց Նաև Գիւրեղեանի Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Եկեղեցիի և Հսկման կարգերուն:

● Կիր. 17 Յուլիս. — ՎԱՐԴԱՎԱՌ (Տօն Այլազանցութեան Տեսնոց): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանը:

● Բշ. 18 Յուլիս. — Յիւստակ մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատարան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղջանեան: Ներքին գաւթին մէջ կատարուած հանգստեան կարգին Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Ուր. 22 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Եր. 23 Յուլիս. — Ու. Թաղեոսի առաքելոցն եւ Սանդիսոյ կուսոցն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

● Կիր. 24 Յուլիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Եր. 30 Յուլիս. — Որդւոց եւ բոռանց Ս. Գր. Լուսաւորչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Դուսան Արդ. Ալմանեան:

● Կիր. 31 Յուլիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Երեւելթեան: Կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն: Տ. Յովսէփ Մ. Վրդ. Մամուրի մահուան տարեդարձի առթիւ: Գերեզմանօրհնէք դարձին, Թարգմանատան մէջ տրուեցաւ հոգեհոգն:

● Եր. 6 Օգոստ. — Ու. Անտոնի եգնաւորին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

● Կիր. 7 Օգոստ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ.:

● Եր. 13 Օգոստ. — Հայրապետացն Աթանասի եւ Կիրիլի եւ Գրիգորի Աստուածաբանին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.:

գործարանի տնօրէնութեան և 1400 հոգինոց պաշտօնէութեան կողմէ: Պատրիարք Հայրը այցելեց գործարանի տարբեր բաժանմունքները և իր հիացումը արձանագրեց պաշտօնական հիւրերու տոմարին մէջ: Տնօրէնութիւնը մասնաւոր ճաշկերոյթով մը պատուեց Սրբազան Հայրը և խնդրեց որ իր և Ս. Երկրի օրհնութիւնը շնորհէ գործարանի բարգաւաճման համար:

Երեքշաբթի, 14 Յունիսին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրն ու իր հետևորդները Մոսկուայէն վերադարձան Ս. Աթոռ:

Ռուս Եկեղեցւոյ 1000ամեակի հանդիսութիւնները խոր տպաւորութիւն թողուցին այցելու պատուիրակներուն վրայ և նոր էջ մը բացին Հայ և Ռուս Եկեղեցիներու յարաբերութիւններուն սերտացման մէջ:

Գ. Հ.

● Կիր. 14 Օգոստ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Թաղար, Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան: Կատարուեցաւ Վարդապետութեան արարողութիւն, նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարեկեանի:

● Բշ. 15 Օգոստ. — Այսօր սկսան Ս. Կայսր Վերափոխման տօնը կանխող կէս-հանդիսաւոր Պատարագներու մատուցումը Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ ի Ս. Աճաճին (Գեթսեմանի):

● Եր. 20 Օգոստ. — Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Աճաճին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արքայ:

● Կիր. 21 Օգոստ. — Բուրկ. Ս. Աստուածածնի պահոց: ԻՐ. Տարեդարձ Գանակալութեան Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ, ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արք.:

● Ուր. 26 Օգոստ. — Նախատօնակին ի Ս. Էջմիածին նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Եր. 27 Օգոստ. — Տօն Շողակաթի Ս. Էջմիածնի: Առաւօտեան ժամը 2.30ին (ամառնային ժամ), Մայրավանքի մեծ դանդին զօղանջէն կէս ժամ ետք, Միարանութիւն, ուսանողութիւն եւ ժողովուրդ իշան Գեթսեմանիի ձորը ու Ս. Աճաճին Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զիշանեան: Շատեր ստացան Ս. Հաղորդութիւն: Վերագործան լուսարարին:

— Կէսօրէ ետք, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպիսկ. ի գլխավորութեամբ, Միարան Հայրեր ինքնաշարժերով իշան Գեթսեմանիի ձորը ու շրջափառում մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախատօնակի — Երեկոյեան ժամը 8-0.30, հոն պաշտուեցան նաեւ Եկեղեցւոյ եւ Հսկման կարգեր, նախագահութեամբ Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զիշանեանի:

● Կիր. 28 Օգոստ. — Վերափոխման Ս. ԱՐ. ՏՈՒՆԻՆԻ: Առաւօտեան ժամը 10ին, դարձեալ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. ի գլխավորութեամբ, Միարան Հայրեր ինքնաշարժերով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը ու շրջափառում մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քովանդակահից քարոզ մը խօսեցաւ Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը, ու ապա նախագահեց Անդաստանին: Կէսօրը անց էր երբ լրացան արարողութիւնը, որոնք ուշ կատարուեցան այս տարի, Յունաց տօնն ալ նոյն օրը ըլլալուն:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Անդաստանին եւ նախատօնակին եւ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Բշ. 29 Օգոստ. — Յիւսէպի մեղեկոյ: Մայր Տաճար Ս. Գլխադիր մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկաստեան: Ներքին գաւթին մէջ կատարուած հանգստեան կարգին նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Եր. 3 Սեպտ. — Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարիպեան:

● Կիր. 4 Սեպտ. — Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Թարութեան Տաճարի մեր վերնատան երաշխաւոր Ս. Աստուածածին մատրան մէջ: Ժամարարն էր, բայց սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

● Բշ. 5 Սեպտ. — Նախատօնակին ի Ս. Թաղար նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Դշ. 6 Սեպտ. — Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովակիմ Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր, բայց սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայեան:

● Եր. 10 Սեպտ. — Ս. Բովմայի առեմելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ.:

— Նախատօնակին ի Ս. Թաղար նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.:

● Կիր. 11 Սեպտ. — Գիւս Գօնի Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարիպեան: Երթուղարձի թափօրները գլխավորեց եւ քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.:

— Կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ երեք օրեր առաջ Տաճարի մաքրութեան մասնակցող տիկիներու եւ օրիորդներու հանգուցեալ հարազատներու հոգիներուն համար:

● Եր. 17 Սեպտ. — Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոստան Վրդ.:

● Կիր. 18 Սեպտ. — Բարեկեցեալ Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերնատան մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ.:

● Դշ. 20 Սեպտ. — Նախատօնակին ի Ս. Թաղար նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Դշ. 21 Սեպտ. — Եմենոյ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտեան, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարեկեանի գլխավորութեամբ, Միարան Հայրեր ինքնաշարժերով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը ու շրջափառում մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը:

● Եր. 24 Սեպտ. — Տօն Եկեղեցւոյ ի Եմենոյ Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկաստեան:

— Խաչվերացի նախատօնակին ի Ս. Թաղար նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկ., որ ապա Կենաց Փայտի մասունքը թափօրով փոխադրեց Աւագ Խորան:

— Գիրենակզրին, Գերշ. Տ. Կիրենդ Եպս. նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած եկեղեցիի և Հսկման կարգերուն:

● Կիր. 25 Սեպտ. — ՏՈՆ ՎԵՐԹՄԱՆ Ս. ԽԱՉԻՆ (629): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.: Մեղքանեան բարերարներու հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հոգեհանգիստին նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրենդ Եպս.:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած Խաչմերկի մեծահանդէս Անդաստանին հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

● Բշ. 26 Սեպտ. — Յիւսէպի մեղեդոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Գուսան Արքեպս. Այճանեան: Ներքին դաւթին մէջ կատարուած հանգստեան կարգին նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրենդ Եպս.:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Բշ. 4 Յուլիս. — Երեկոյեան, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Անկախութեան 212րդ տարեդարձին առթիւ, Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսութան պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս., Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գէորգ Հինգլեան:

● Բշ. 11 Յուլիս. — Ֆրանսական Նոր Հիւպատոսը իր առաջին պաշտօնական այցելութիւնը տուաւ Պատրիարքարանիս:

● Եշ. 14 Յուլիս. — Երեկոյեան, Ֆրանսական Յեղափոխութեան 199րդ տարեդարձի առթիւ, Ֆրանսական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Գերշ. Տ. Կիրենդ Սրբազաններ, ընկերակցութեամբ Տիար Գէորգ Հինգլեանի:

● Կիր. 17 Յուլիս. — Հօլանտայի Վարչապետին Իսրայէլ այցելութեան առթիւ, Քնէսէթի դիմացի պարտէզին մէջ մեր կողմէն դիմաւորութեան գնաց Տ. Անուշաւան Վրդ., որ երկու օրեք ետք ալ հոն եղաւ մեծապատիւ հիւրին մեկնումին առթիւ:

● Եր. 23 Յուլիս. — Կէսօրէ ետք, Ֆրանչիսկեաններու Ս. Փրկիչ Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցաւ մեծաշուք յուզարկաւորութիւնը Օկոսթին Լամայի, հանդերձ մատուցմամբ Ս. Պատարագի: Հանգուցեալը, 87 տարեկան, աւելի քան 60 տարիներ եղած է երգահանահարը Ս. Յարութեան Տաճարի: Մեր կողմէ ներկայ եղան Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ., Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. և Տիար Գ. Հինգլեան, որոնք ապա Սիոն լեռան գերեզմանատան մէջ ցաւակցութիւն յայտնեցին հանգուցեալի հայազգի այրիին, որդիներուն և զստեր:

● Եշ. 28 Յուլիս. — Երեկոյեան, Russian Compoundի մէջ, Ռուս եկեղեցւոյ Հաստատման 1000ամեակի առթիւ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս., Գերշ. Տ. Կիրենդ Եպսկ., Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան, որոնք ապա տեսակցեցան Մոսկուայի Պատրիարք Ամեն. Տ. Պիմենի Փախանորդ Գերշ. Տ. Ֆիլարէթ Արքեպս. հետ, որ կը գլխաւորէր այս առթիւ Ռուսիայէն յատկապէս Ս. Երկիր ժամանած պատուիրակութիւնը և որ նոյն առաւօտ պատարագած էր հանդիսիս:

● Կիր. 14 Օգոստ. — Կէսօրէ ետք, յաջորդ օրուան Լատինաց Ս. Կոյսի Վերափոխման տօնին — և այդ առթիւ Ն. Ս. Պապին կողմէ ծանուցուած Վարեմական Տարւոյ փակման — առթիւ, Սիոն լեռան Տորմիսիոն (Տիրամօր Ննջման վայրը նկատուած) եկեղեցւոյ մէջ, Լատինաց Պատրիարք Մօնս. Միշէլ Սապպան մատոյց հանդիսաւոր Ս. Պատարագ: Սկիզբը տարբեր համայնքներու երգախմբեր հանդէս եկան Ս. Աստուածածնայ գովքը հիւսող ուրոյն մեղեդիներով: Սոյն հոգեպարար հանդիսութեան մասնակցեցաւ նաև մեր զարաց դասը, առաջնորդութեամբ Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. և Դպրապետ Պր. Սահակ Գալայնեանի, որ ի միջի այլոց երգեց Վեոթր ժողովեալը:

● Եշ. 1 Սեպտ. — Այսօր վերաբացուեցաւ Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանը, եռամեայ ամառնային արձակուրդէն յետոյ: Երկսեռ աշակերտութեան թիւն է 150:

● Կիր. 11 Սեպտ. — Հրէական Նոր Տարուայ (5749) առթիւ, Ս. Պատրիարք Հայրը շնորհաբական հեռագիր յղեց Իսրայէլի Նախագահ Վսեմ. Հայրմ Նէրցօրի, Վարչապետ Վսեմ. Իցհաք Շամիրի, Քնէսէթի Նախագահ Վսեմ. Շլոմօ Հիլլէլի և Երուսաղէմի Քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Քօլլէքի:

● Եշ. 15 Սեպտ. — Երեկոյեան, Ռումանիոյ Ամեն. Տ. Նիքիթան Պատրիարքի անուան տօնին առթիւ, Ռումանական եկեղեցւոյ Հովիւին կողմէ, իրենց եկեղեցւոյ կից սրահին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Կիր. 18 Սեպտ. — Կէսօրէ առաջ, Սկոթլանդական Նոր Երէց Վեր. Ս. Մօրթօնի ժամանման առթիւ, St. Andrew's եկեղեցւոյ մէջ կայացած պաշտամունքին ներկայ գտնուեցաւ Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Դարչապետ: — Իսկ յաջորդ երեկոյ, նոյն առթիւ, իրենց Hospiceի սրահին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիրենդ Եպս., Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Գշ. 27 Սեպտ. — Հրէից Սուքքօթի (Տաղաւարահարաց) տօնին առթիւ, Վսեմ. Քաղաքապետ Թէտի Քօլլէքի կողմէ, Միթէլլ պարտէզի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիրենդ Եպս., Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. և Տիար Գէորգ Հինգլեան:

Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼ ՌԻԹԵԱՄԲ
ՍՏԱՑԱՆ Է ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա. Հայրապետի Հովուապետական Այցելութիւնը Սմերիկայի Միացեալ Նահանգներ եւ Կանադա — Առանձնատիպ «Էջմիածին» Ամսագրի (Գունուար-Փետրուար-Մարտ 1988), Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Տպարան, 1988, էջ 243:
- Ձեռնարկ ժամագրքի եղանակներ — Արսէն Եպս. Բերբերեան: Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Տպարան, 1980, էջ 190:
- Երաժշտութիւնը Հին եւ Միջնադարեան Հայաստանում — Նիկողոս Թահմիզեան: Երեւան, «Սովետական Դրօշ» Հրատարակչութիւն, 1982, էջ 57:
- Ժամանակակից Կրօնները — Դէորդ Տ. Խրիստեան: Դասախօսութիւն: Պետական Համալսարանի Փիլիսոփայութեան Ամբիոն, Երեւան, 1965, էջ 105:
- Տաղեր եւ Դանձեր — Ներսէս Շնորհալի: Աշխատասիրութեամբ Արմինէ Քէօշկէրեանի: Երեւան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1987, էջ 445:
- Դրաստամատ Կ'երթայ Անյուշ Բերդը — Հրանդ Ճ. Նազգաշեան: (Ողբերգութիւն 5 Արար): Երուսաղէմ, 1988, էջ 56:
- Երկեր — Դրիգոր Զօհրապ: Հրատ. Դանիէլ Վարուժան Գրական Հիմնադրամի — 6: Անթիլիաս, Տպարան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, 1988, էջ 417:
- Մնացորդաց — Յ. Օշական: Ա. Հատոր: Տպ. ըստ նախորդին, 1988, էջ 551:
- Կեանքիս Դուպարը Զութակիս Հետ — Օննիկ Սիւրմէլեան: Խմբագրեց և հրատարակեց թեան պատրաստեց Անդր. Տադէսեան: Պէյրուս, Տպ. Զարթօնք, 1988, էջ 119:
- Կուսակցական Կեանքի Գուշերս — Յովհաննէս Պողոսեան: Խմբագրեց և ծանօթագրեց՝ Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան: Հրատ.՝ Թէքէեան Մշակութային Միութեան Մ. Նահանգներու և Դասաւայի Կեդր. Վարչութեան: Պէյրուս, Տպ. Կ. Տօնիկեան և Որդիք, 1987, էջ 153:
- Նիւթեր Պատմութեան Համար Մեր Սոսքիւթեան Ճամբով — Պետրոս Տեփոյեան: Խմբագրթ., ծանօթագրթ. և հրատ. նոյն: Պէյրուս, Տպ. Զարթօնք, 1988, էջ 174:
- Արմենական Կուսակցութիւնը (Ակնարկներ) — Վաչէ Ղազարեան: Հրատ. Ռ. Ա. Կիլիկիոյ Քարոզչական Յանձնախումբին: Պէյրուս, Տպ. Զարթօնք, 1985, էջ 65:
- Իմ Գուշերէս — Միհրան Տամատեան: Խմբագրեց և ծանօթագրեց՝ նոյն: Հրատ.՝ Ռ. Ա. Կիլիկիոյ Պէյրուսի Մ. Տամատեան Ակումբին: Տպ. Զարթօնք, 1985, էջ 191:
- Դէպի Երիտասարդութիւն — Հ. Եղիշէ Ժիւլեան: Երկնային Հորիզոններ թիւ 3: Վեներտիկ, Միսթարեան Հրատ.: Պէյրուս, Տպ. Տօնիկեան և Որդիք, 1988, էջ 47:
- Դեղարդ (Սուրբահայ Տարեգիրք) — Հայկ Պարիկեան (Խմբագիր): Բ. Գիրք, 1976-1978, Միացեալ Թիւ: Հալէպ, Տպ. Շարք, 1975, էջ 503:
- Նոյնին Գ. Գիրքը, 1985: Պէյրուս, Տպ. Ալթափրես, 1985, էջ 523:
- Դիրք Ճանապարհի — Եղիշէ Զարեան: «Նաւասարդ» Մատենաշար թիւ 11: Կլէնտէյլ, «Նաւասարդ» Հիմնարկութիւն, 1988, էջ 339:
- Նախապատիւ Յիսուս — Եւհաննա Ա. Թօրօ: Փաստաթիւն, Գալիֆ., 1988, էջ 38:
- Յուշարձան Հայ Մայրերու — (Բանաստեղծութիւններու Հաւաքածոյ): Խմբագրութեամբ «Նաւասարդ» Տիկնանց Օթանգակ Մարմին Կողմէ: «Նաւասարդ» Հրատ. թիւ 10: Լոս Անճելէս, Մատերն Թայի Փրինթինկ և Կրաֆիքս, 1988, էջ 224:
- Դրականութեան եւ Դրողներու Մասին — Անդրանիկ Անդրէասեան: Դասաւանդար: Կանադացիներ: Լոս Անճելէս, «Ապրիլ» Տպարան, 1988, էջ 264:

- Դրական Դեղարուեստական Սեկսուալներ — Երուանդ Ազատեան: Լա Վերն, Գալի-
ֆորնիա, Հրատարակութիւն Ամերիկահայ Միջազգային Գոլէճի, 1988, էջ 332:
- Մաղկաբաղ — Լիւիս Պոյաճեան: Լոս Անճելըս, Տպարան Շիրակ, 1988, էջ 144:
- Անկատար և այլ Պատմութիւններ — Յակոբ Կարապետ: Նիւ Եորք, 1987, էջ 250:
- Հերոսական Հայոց Պատմութիւն — Գրիգոր Աֆարեան: Ուալթըմ, Մէսս., ԱՄՆ,
Նիկոլ Փրինթինկ Գամփընի, 1987, էջ 84:
- Սրանչիի Վիպակներ և Թանկագին Էջեր (Ֆրանսացի և Ամերիկացի Գրողներ) —
Գրիգոր Աֆարեան (Թարգմանիչ): Ուոթըրթաուն, «Պայքար», 1988, էջ 144:
- Սէրը և Իր Այլակերպութիւնները — Թորգոմ Փոսթաճեան: Լոս Անճելըս, 1988, էջ 182:
- Առձեռն Բառարան Դերմաներէն-Հայերէն — Յ. և Լ. Թորոսեան: Ա. Հատոր: Վիկն-
նա, «Հրայրք», 1988, էջ 306: [Երկ, էջ 670:
- Խաղ մը — Արման Վարդանեան: Իսթանպուլ, 1988: Վենետիկ, Միթրաքեան Տպա-
րան: Մարտի 1988: Առաջ Հայր Դիմիտր — Հրանդ Փափազեան: Հեղինակին Լու-
սանկարներով: Բ. Տպագրութիւն: Իսթանպուլ, 1988, էջ 29:
- Հայ Ժողովուրդին Ազատագրական Պայքարը ԺԹ. Դարու Ա. Կիսուն — Յովհաննէս
Տէր Պետրոսեան: Մատենադար Հայ Ազգային Հիմնադրամի: Դահլիճ, Տպ. «Արև»,
1988, էջ 351:
- Առ և Կարդա — Սամուէլ Պազուրեան: Մարտի 1988, Տպ. «Բանբեր», 1988, էջ 261:
- Soln՝ Սրբոյն Լուսաւորիչի Ելանելոյն Ի Խոր Վիրապէն — Վաչէ Մ. Վրդ. Իգնատիոս-
եան: Իսթանպուլ, 6 Յունիս 1988, էջ 7:
- Դասական Հայերէնի Համեմատական Քերականութեան Ուրուագիծ — Ա. Մեյէ: Ամ-
բողջովին Բարեփոխուած Երկրորդ Հրատարակութեան Թարգմանիչ՝ Մարտիրոս
Մինասեան: Ժնև, 1988, էջ 165:
- Բայական Լրացումներ Դրաբար Աւտարաններում — Մարտիրոս Մինասեան: Ղուկաս-
եանց Եղբայրների Հաստատութեան Հրատարակութիւն: Ժնև, 1988, էջ 120:
- Պրուսացի Յովհաննէս Տէրոյնց Մեծ Մտաւորականի Յիշատակի Ոգեկոչում (Մահուան
100ամեակին առթիւ, 1801-1888) — Իսթանպուլ, 1988, էջ 60:
- Armenia, Subartu and Sumer — Martiros Kavoukjian. The Indo-European Home-
land and Ancient Mesopotamia. Translated from the Armenian original by N.
Ouzounian. Montreal, 1987, pp. 243.
- The Fortifications of Armenian Cilicia — Robert W. Edwards. Dumbarton Oaks
Studies Twenty-three. Washington, D. C., 1987, pp. 288 + 302c Plates.
- My Vantage Point (English & Armenian) — Vahan H. Tootikian. Southfield, Michi-
gan, Armenian Heritage Committee. Hollywood, 1988, pp. 123.
- DRE — Department of Religious Education. N. York, Diocese of the Arm. Church,
Talks on Agni — Torkom Saraydarian. Sedona, Arizona, 1987, pp. 360. [1987.
- Sex, Family and the Woman in Society — Torkom Saraydarian. Valencia, Calif.,
Delta Lithograph, 1987, pp. 565.
- Thoughts for All Saints — Rev. Fr. Vartan Kasparian. A Publication of the Western
Diocese of the Armenian Church of North America. 1988, pp. 4.
- Address of St. Basil — (In Armenian & English). Published as above, 1988, pp. 16.
- The Structure of Cadmlum Nuclei and Studies in the IBA — Ani Aprahamian. Clark
University. Ann Arbor, Michigan, 1986, pp. 238.
- Predictions for Nuclear Properties Along the R-Process Path — Ani Aprahamian.
UCRL - 96381 Preprint. New Orleans, Oct. 15, 1987, pp. 8.
- Poems — Seta Shishmanian. New York, 1988, pp. 26.
- Martiros Saryan — Alexander Kamensky (Text & Biographical Outline). Paintings,
Watercolors, Drawings, Book Illustrations, Theatrical Design. Catalog by Shahan
Khachatryan & Lucy Mirzoyan. Designed by Nikolai Kutovoi. Madison, Conn.,

- U. S. A., Sphinx Press, Inc. Leningrad, Aurora Art Publishers, 1988, pp. 841.
- The Parade that Shook the World and the Cross that Quaked the Earth* — Herald A. G. Hassessian. Thought seeds on Lent, the Cross and the Easter of Jesus the Christ. New York, Papken Publishing House, 1982, pp. 135.
- Christmas* — Herald A. G. Hassessian. Its Ethical and Theological Profile. Parson to Person. Worcester, Mass., 1977. [pp. 240.
- A Jewish Girl in the Weimar Republic* — Stephanie Orfali. Berkeley, Calif., 1987,
- Destiny* — Helen Davidian. Fair Lawn, N. J., Roseker Press, 1987, pp. 118.
- An Armenian from Jerusalem* — Jacob Orfali (Hagop Khatcherian). Berkeley, Calif., 1987, pp. 153.
- Armenia and the Armenians in Academic Dissertations* — Anne M. Avakian. Supplement One. A Bibliography. Berkeley, California, 1987, pp. 53.
- The Medieval Church Treasures* — Margaret English Frazer. Reprinted from the Metropolitan Museum of Art Bulletin, Winter 1985/86, pp. 56.
- Ancient Near Eastern Art* — The same Bulletin, Vol. XLI, Spring 1984, pp. 56.
- An Interview with Vahakn N. Dadrian: An Expert on the Armenian Genocide* — Harry James Cargas (Interviewer). Reprinted from *Genocide - Issues, Approaches, Resources*. "Social Science Record" - The Journal of the New York State Council for the Social Studies. Vol. 24, Issue 2, Fall 1987, pp. 23-27.
- Art and Religion: Faith, Form and Reform* — Thomas F. Mathews, John W. Cook 1984 Paine Lectures in Religion. Edited by Osmund Overby. Columbia, the Curators of the University of Missouri, 1986, pp. 66.
- Armenian Liturgical Music: An Encounter in Jerusalem* — Gayle A. Henrotte. Extract from "Miscellanea Musicologica", Adelaide Studies in Musicology, Vol. 11, University of Adelaide, 1980, pp. 215-225.
- The Unicorn Tapestries* — Margaret B. Freeman. The Metropolitan Museum of Art. Reprinted and Bound in Japan, 1974.
- Orthodoxia (1988-1989)* — Millennium Rus, 988-1988. Regensburg, Ostkirchliches Institut, 4th Edition, 1988, pp. 196.
- Armenian Architecture* — Vazken L. Parsegian (Project Director). Volume I-V. With Foreword by Prof. André Grabar. Zug, Switzerland, 1987, pp. 38.
- The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire (1839-1863)* — Vartan Artinian. A Study of its Historical Development. Istanbul, 1988, pp. 119.
- The Picklock* — Vartanyan. A Play. Trans. by Arpi Civan. Istanbul, 1988, pp. 135.
- The Armenian Refugee Camp in Aleppo (1922-1936)* — Album. (In Armenian and English). Aleppo, 1986, pp. 92.
- Music in Ancient and Medieval Armenia* (In Russian) — Nigoghos Tahmizyan. Yerevan, "Sovetakan Krogh" Publishing House, 1982, pp. 60.
- Libro del Camino* — Eghiché Charents. Antologia Poetica. Selection y traduccion de Vartan Matiossian. B. Aires, Ediciones Avant, 1987, pp. 63.
- La Chaine Arménienne sur les Épitres Catholiques. II. La Chaine sur les Epitres de Pierre* — Charles Renoux. "Patrologia Orientalis" - Tome 44 - Fasc. 2 - No. 198 - F. Greppin. Turnhout/Belgique, Diffusion Mondiale, 1987, pp. 230.
- Le Sacrement de Mariage* — (Arménien et Français). Edité par l'Eglise Apostolique Arménienne de Paris. Jérusalem, Imprimerie de St. Jacques, pp. 45.
- Les Pratiques Obstétricales en Arménie* — H. Kéténedjian. The Society for Armenian Studies. Reprint Series - General Editor: Robert H. Hewsen. Cambridge, Mass., 1986, pp. 46.
- L'Article du Premier Terme non Substantivé d'une Subordonnée en Arménien Classique*

- M. Minassian. Extrait de la Revue d'Etudes Orientales: "Le Muséon" — Tome 101, Fasc. 1-2. Luvain-La-Neuve, Belgique, 1988, pp. 97-158.
- Homage à Komitas (1935-1985)* — Concert en l'Eglise St. Louis en l'Îlle, Paris, 3 Mai 1985. Concert organisé par la JAF. Paris, Imprimerie Hermel, 1985.
- Fragments du Père* — Krikor Beledian. Avec une lettre de Luigi Mormino. 7 gravures originales de Assadour Club 80 Luxembourg, Editions d'Art, 1979.
- Le Dossier Karabach* — Gérard J. Libaridian (Rédacteur-en-chef). Faits et Documents sur la Question du Haut-Karabach (1918-1988). Institut Zoryan Pour la Recherche et Documentation Arménienne Contemporaine. Paris, 1988, pp. 180.
- Gharabagh* — Setrag Manoukian & Herman Vahramian. Milano, 1988, pp. 91.
- Quartine di Hovannes Tumanian* (In Italian and Armenian) — Milano, 1985, pp. 71.
- Poesie di Vahan Derian* (In Italian & Armenian) — Artipo-Milano, 1986, pp. 77.
- Alergia Atopica* — Angel Alonso, Julio Feliz Albomico, Krikor Mouchian, Carlos Hugo Pionetti & Mario Roberto Varela. B. Aires, 1987, pp. 283.
- Libro del Camino* — Eghishé Charénts. Antologia Poetica. Selecccion y traduccion de Vartan Matiossian. B. Aires, Ediciones «Avant», 1987, pp. 63.
- La Iglesia Armenia* — Hakob Kelendjian. Fucute de Fe y Patriotismo. Traduccion de: Bartanush Handalian. Ana Maria Serabonian. Montevideo, Impresion: B. Andrade Diaz, 1988, pp. 172.
- Armenien Volkermord Vertreibung Exil (1979-1987)* — Tessa Hofmann und Gerayer Koutcharian. Neun Jahre. Göttingen und Wien, 1987, pp. 146.

ՍԱՀՄԱԿ ԳՍԼԱՅԵԱՆ

Գարուգար Մանեմադարանի

(Շարունակելի)

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ Ս. ԱԲՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

ԵՂԻՎԱՐԴԻ

1) ԼՈՒՍԱԻՈՐԻԶՐ

145 էջ

2) ԼԵՌԱՆ ՎՐԱՅԷՆ

(Երանիներ)

Բ. Տալազրուրիւն — 116 էջ

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱՆ ԽՄԱՍԳՐԱԿԱՆԻ

- Ղարաբաղ Գ. Ա. Գ. 110
Ղարաբաղ

ԿՐԹՆԱԿԱՆ - ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- «Օրհնեայդ ի կանայս» *Օրհնեայդ ի կանայս* ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ 113
 — Պատկերամատենություն *Պատկերամատենություն* » » » 115

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

- Քառեակներ Գ. ՃԱՐՏԱՐ 116

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- «Երգեր ձեռամբ» ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ 117
 — Հետեւե՛նք նախնեաց պատգամներին ԳԵՈՐԳ ԱՐԳԱՐԵԱՆ 124

ՀԱՅ ՆԿԱՐԹՂՆԵՐ

- Հայ նկարողներ ԺԱ. - ԺԷ. Դաբեռու Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ 128

ՄԱՏՆԱԳՐԱԿԱՆ

- Մովսէս Քերդող եւ Փիլոն » » » 132
 Յուշատպան Ե. 134
 Ֆրանց Վերնեկ Թրգմ. ԱՐԱՄ ՊԷԼԵԱՆ 138

ԴՐԱԽՅԱԿԱՆ

- Ներսէս Շնորհալի Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ 141
 — «Տպաւորութիւններ Սփիւռահայ Դրականութեան» Գ. ՃԱՐՏԱՐ 142

ՅԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

- Լուրեր արտաստեմանի երուսաղեմական վարդապետներէն 144
 — Քահանայական ձեռնադրություն 144
 Հազարամետրի Հանիսություններ Ռուս Պատուաւր եկեղեցւոյ Գ. Հ. 145

Մ. ՅԱԿՈԲ ՆԵՐՍԷՆ

- Եկեղեցական - Բեմական *Մարենդարանի կողմէ սրահում* 149
 — Պատեմական 151
 Յանկ' Կիւլպենկեան Մատենադարանի կողմէ ստացուած գրքերու 152